

A. Lat. a.

1114

(Ovidius)

H. E. a

1114

~~1114~~

Gesenius

Auct. Lat. Vet. p.

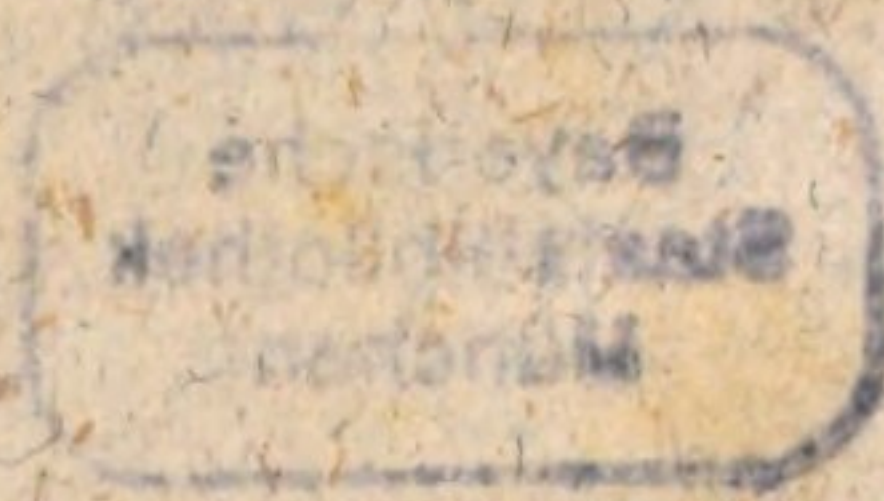
S Y M B O L A E
OBSERVATIONVM
IN OVIDII FASTOS

QVAS

IN NOVAE FASTORVM
EDITIONIS SPECIMEN

EXHIBET

FRIDERICVS HENR. GVILIEL. GESENIUS
PHILOSOPHIAE DOCTOR ET ARTIVM LIBERALIVM
MAGISTER.

PROSTAT ALTONAE IN OFFICINA I. F. HAMMERICH.

1806.

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

VIRO
PERILLVSTRI GENEROSISSIMO
EXCELLENTISSIMO

CHRISTIANO GVILIELMO
DE DOHM

AVGVSTISSIMI BORVSSORVM REGIS *A CONSI-*
LIIS INTIMIS, SVMMI IN PRINCIPATV ER-
FORDIENSI ET EICHSFELDIENSI COLLEGII,
QVOD HEILIGENSTADII EST, PRAESIDI,

OMNIVM LITTERARVM FAVTORI
SAPIENTISSIMO

PATRONO SVO CLEMENTISSIMO

SVMMAE VENERATIONIS DECLARANDAE

CAVSA

PAVCAS HASCE PAGINAS

OFFERRE AVDET

TANTINO MINIS

CULTOR ADDICTISSIMVS

F. H. G. GESENIUS.

PRAEFATIO.

Iam pridem et ex eo fere tempore, quo philologiae et antiquitatis studiis, quibus semper totum memet addixeram, in gravioribus academiae scholis severiorem et pertinaciorē operam navare coeperam, hoc mihi potissimum semper faciendum ratus eram, ut certa quaedam mihi oculis animoque proponerem argumenta, quae in priscis scriptoribus legendis, tractandis, excerpendis respicerem, quaeque tum unam et certam studiis praescriberent viam, tum simul copias offerrent, in quibus et digerendis et elaborandis aliquando versari possem. Eo enim eximie hoc consilium valere persuasum mihi habebam, ut semel susceptum, et veterum scriptorum, cum maxime eorum omnium, quibus necessitudo aliqua intercessit cum argumento proposito, accuratius ac meditatus tractandorum, et recentiorum optimorum legendorum et adhibendorum necessitatem imponeret fructumque augeret.

Primo loco iam tum mihi semper erat Fastorum Ovidianorum, quos summi in antiquitate Romana momenti esse intellexeram; talis apparatio, qualem a pluribus, iisque gravissimis viris desiderari, a nemine adhuc expectari sciebam, cuiusque leviter expressa imago iam tum animo meo obversabatur. Eo mihi autem magis hic liber proposito consilio idoneus videri debebat, cum haud facile timendum esset, ne tale consilium diligentius postmodo agitandum studia, argumento cui-dam peculiari intenta, nimis angustis circumscriberet finibus, reliquae antiquitati praeriperet et doctrinae copiis congerendis officeret: immo potius rerum, quas huius scriptoris accurata interpretatio flagitabat, varietas finium doctrinae non una ex parte proferendarum et occasionem ostendit et spem fecit. Hunc igitur librum in litteris ad antiquitatem spectantibus tractandis semper in animo oculisque ferre, huius operae olim suscipiendae rationes diligenter inire, cunctis rite paratis et provisus demum ad illam procedere, nihil unquam festinare decreveram. Licebit nunc operis, in cuius et copiis congerendis et digerendis, ex eo, quo dixi, tempore, otium consumi, dare fidem summo olim virium dispendio exsolvendam, eiusque datae hanc tenuem tesseram exhibere.

Circumspicere enim hoc loco suscepti laboris excusationes, vel de qualicunque carminis illustrandi et utilitate et iucunditate loqui, cum et vanum sit et ambitiosum, ita eo minus mihi agendum esse putavi, cum ea semper cogitatio animum mihi erigeret, in hoc consilio et primum apud animum meum conformando et postea persequendo adfuisse viros, quorum, quippe in his

litteris fere primas tenentium, auctoritas merito apud me plurimum valuit, quosque provinciam a me susceptam probare et adiuvere magnopere semper laetatus sum. Haud etiam facile quis nimium huius scriptoris amorem in me reprehendere poterit, si, multo minus meum, quam illorum V. V. iudicium secutus, non tam excusationis speciem circumspiciam, quam, quî factum sit, mirer, hocce carmen in quo poëta commendatissimus doctrinae summam exhibuit, et tantum non omnium operum felicissime elaboravit, quod multifariâ doctrinâ et venustate elegantissimo doctissimoque cuique lectori se commendat, hoc, inquam, in tanta interpretum, qui aliis auctoribus quibusdam contingere, affluentia, ultra tere quinque decennia in Germaniâ contemptum iacuisse et interprete suo, qui omne carmen complecteretur a), caruisse. Esse autem in hoc carmine, quod non tam in verbis, quae molliter plerumque procedunt, quam in rebus interpretatione et illustratione egeat, tantum abest, ut quem dubitare crederem, ut potius, quae tam

a) Novi enim librum pro consilio suo doctum et elegantem V. Cl. Lenzii, quo in selectos fastorum locos in corpore vett. scriptorum, quod Brunsvigae prodiit, excerptos egregiè commentatus est. (Erklärende Anmerkungen zu den aus-erlesenen Stücken der Elegiendichter und Lyriker. Herausgegeben von *Carl Gotthold Lenz*. Anm. zur Schulencyclop. 6r Theil. 1749. pag. I — 218. Hanc praecessit editio cum indice vasto, quam *Taubnerus* Lips. 1749. edendam curaverat, cum notis criticis textui subiectis, et philologicis indice complexis. Versio exstat Krebsii (Frankfurti ad M. 1802.)

variâ eaque exquisitâ doctrinâ tum sese commendant, tum interpretem ad tot res illustrandas, discutiendas, examinandas sibi exposcerent, pauca haberi carmina, multos affirmare sciam, potiusque difficiliore eorum voces mihi timerem, qui arduum et grave negotium me suscepisse dixerint. Eoque maturius ego animum putavi adiiciendum ad laborem, cuius fines procedente opere fere proferri sentiebam, et in quo conficiendo plurium annorum spatii mihi non valde poenitendum esse mox intelligebam. Neque ea, quam in hoc carmine tractando et consumsi et consumam, opera ad iudicium cupidius de eò ferendum me corrupisse et quasi emisse videri poterit, si historici et antiquarii scriptoris utilitatem cum poëtae iucunditate in eo coniunctam haberi, pronuntiarem. Et si quidem interpretis officium a scriptoris genere et indole pendet, ita ut aliam rerum gestarum auctores, aliam poëtae illustrationem flagitent, utriusque interpretationis munus in eo coniungendum esse patet. Etenim ne insignem, quam inde historia antiquitatesque Romanae passim nanciscantur lucem, commemorem: qui praeterea exstat vel pedestris orationis scriptor et Grammaticus, qui in illustranda re Italiae veteris sacra, ita datâ opera et tantâ cum doctrinâ versaretur b)? Quid? quod in multis, potissimum in festorum descriptione eum unicum habemus auctorem, cum multa horum sacrorum sine eo vix nomine vel e ieiuna Gramma-

b) Post libros infra nuncupandos huc referendae forent *Varronis antiquitates rerum divinarum* a Caes. Pontif. libris 16 comprehensae, quarum fragm. pag. 213 — 233. ed. Bip., ubi lib. 8. de feriis.

ticorum commemoratione cognita haberemus, quae plurimi magnae aliquando auctoritatis scriptores peculiaribus libris, quos tempus invisit, explicaverant.

Qua itaque in re aptius, quam in huiusmodi poëtae explicatione, aliquis in eam antiquitatis partem, *festorum* puta *descriptionem* et *causas*, siderumque ortus et occasus, in qua poëta noster classicus est, pluribus commentetur? Etenim si ad loca Ovidii, quae ex omni antiquitate saepe in rebus dictis primaria esse solent, caetera ad hanc rem facientia in reliquis auctoribus, historicis, antiquariis, grammaticis et scholiastis, nummis denique ac fastorum inscriptionumque reliquiis dispersa, colligentur et comparabuntur, his se invicem confirmantibus, illustrantibus, explentibus fieri poterit, ut integri aliquid in quovis eius argumento habeatur.

Quod autem forte fructuosissimum ex eo legendo et commentando promanat, in eo cerni semper arbitratus sum, ut in ea via, quam poëta in antiquitate sui populi explicanda quodammodo, et ut eum decebat, nobis praeivit, procedamus, et non solum collectas ab eo opiniones, adhibitis aliis aliorum vett. sententiis et existimationibus, diligenter ad criticae regulas examinemus, quibus subscribendum, quibus probabiliora substituenda sint, videamus, sed et in aliis rebus huius argumenti ipsi in res historicas, mythologicas, astronomicas inquiramus, et hac ratione, si fieri poterit, huic studiorum generi aliquam utilitatis commendationem quaeramus. Contigit enim hoc aetatis nostrae felicitati, ut eorum V. V. C. C. operâ, qui rerum disciplinas ad litteras etiam antiquas transferre docuerunt, non solum fines

earum, contractiones antea et fere nonnisi verborum subtili disceptatione circumscripti, eximie prolati sint, sed ut ex eo deum tota antiquitas nitidior quadam luce collustrata sit. Eo autem sanctius hanc rerum diligentem investigationem interpreti in eiusmodi libri illustratione iniungi arbitror, in quo rarius scribendi genus leve et ad intelligentiam pronum lectori negotium facessat, et vett. interpretes tamen in hoc genere plerumque tenues et exiles esse soleant. Et quid? quod aevi nostri Critica, ea scilicet, quae in *ἀνιστορησις* et *ἀκρισία* illius temporis arguenda versatur, ad omnem historiae fidem exquirendam gravissima, in tali argumento, ubi diversae vett. opiniones, in quibus saepe hanc, quam diximus, artem desideramus, diiudicandae sunt, maximo cum fructu adhiberi debet. In iis disciplinis autem, quas ad Ovidium praesertim adhibendas putabam (praeter historiam, et Mythologiae talem rationem, qualem Ill. Heyne in Exc. ad Aen. 7. et Vossius passim ostenderunt), potissimum Astronomiae probabili cognitioni, non parvas in eo penitus intelligendo et diiudicando partes iudicavi et in Excursu primo, quem huic libello adiunxi, in hoc genere potissimum quaedam mihi tentanda putavi, Pfaffio V. Cl. facem praeferente c); in commentario ipso autem praecipue, si qua ex historia naturali, technologia etc. explicanda erant, exemplum Schneideri, Vossii, Böttigeri V. V. Cl. secutus et his qualem poteram operam mihi dandam censi.

c) In *Commentatione* de ortibus et occasibus siderum apud auctores classicos commemoratis, Götting. 1786. praemio ornatâ.

Si autem de editionis quod agito consilio aliquid dicendum est, eam me potissimum editionis speciem in animo habere monebo, quae iuvenibus antiquitatis aliquâ scientia imbutis scriptoris perfectam intelligentiam patefaceret, sed et doctiorum conspectum haud extimesceret, meque in hoc libro illustrando ita versaturum, ut commentario perpetuo et res et verba illustrante omne carmen prosequerer, digressiones quasdam ad argumenta remotiora factas, quibus obscuriori cuidam antiquitatis capiti lucem circumspiciebam, peculiaribus disputationibus adiectis reservarem. In textu recensendo autem cum potius accuratam eius recognitionem quam omnibus numeris perfectam recensionem mihi exhibendam ducerem, meum esse putavi, ut aequè longe ab nimia licentia ac superstitioso amore lectionis receptae tum optt. Mscriptis, quorum auctoritas electionibus inde excerptis cognitu facilis est, tum criticae probabilitatis regulis praeaeuntibus verum, ut ut fieri poterat, quaererem. V. c. in loco a me explicato scripsi lib. 4, 627. *Scilicet* pro *sit licet*, 628. *perculit*; 677. *quartus ubi*; 795. cum *Lenzio feribant* reposui; 4, 354 autem et 6, 685 conjecturas *Mutita* et *Plantius* adoptandas esse censui, haud sciens, an non multum a vero absum, ac sperans, in reliquo textu eandem versandi rationem facile a criticis veniam impetraturam esse.

In hoc etiam libello eam quodammodo rationem secutus, quam in reliquo elaborando mihi praescripseram, in iis tamen fusius tractandis paulo magis mihi indulgere posse putabam, quibus postea eo facilius supersedere possem, v. c. quae de locis astronomicis exc. I. disputavi. In

concinnando eum autem ordinem secutus sum, ut post *praecursoriam quandam disputationem*, in qua *primum* de argumento et ratione carminis deque fastis Romanis, in quibus illustrandis totum versatur, *deinde* de commodis, quae ad O. interpretationem e novis quibusdam praesidiis redundarunt, egi; — loca mihi quaedam ipsa, in quae commentarer, deligerem: in quibus seligendis id agebam, ut e variis argumentis, quibus carmen consutum est, historico, antiquario, astronomico, quodammodo certe, ut in singulis interpretis partes suscepturus sim, ostenderem; — denique ut adiunctis quibusdam disputationibus, quibus hîc locum maxime idoneum dari mihi persuaseram, *primum* de ea carminis parte, quae in argumento astronomico versatur, tractanda, et veritate astronomica diiudicanda datâ operâ commentarer, *deinde* in quaedam mythologiae Latinae capita, et *denique* in selecta quaedam loca illustranda disputarem.

PROLEGOMENA
IN OVIDII FASTOS.

I. *De fastis Romanis, et de huius carminis, quod in iis illustrandis versatur, consilio et ratione,*

Consilium, quod in hoc carmine componendo spectavit et feliciter exsecutus est Ovidius, to-

tius anni Romani ferias, ceterasque fastorum notationes ad eorum ordinem poetice enarrandi et ad causas suas revocandi ipsius poetae ingenio et inventioni ita certe deberi videtur, ut neminem, quem ab omni parte in hac re praeceuntem habuerit, indicare queamus. Est haec in singulis huius poetae laudibus, quam et in heroica epistola condenda, maxime tamen haud dubie in Arte amatoria, quod carmen quoad inventionis laudem haud facile ulli carmini Romano secundum est, meretur. ^{d)}

Princeps omnium igitur de his fastis quaestio esse debet, et ut, quicquid vel ipsa antiquitas de iis tradat, vel fragmenta eorum huc illuc servata, collecta, et e tenebris vindicata docuerint, accurate et diligenter videamus, quam proxime ad institutum nostrum pertinet: idque inprimis cum in duobus fastorum generibus (*historicis et calendaribus vel sacris*) valde quidem diversis, quae tamen veteres eodem nomine plerumque complecti solebant, commutandis multos turbas fecisse, et ad utrum genus pertineant singula loca, non rite discrevisse reperiam. ^{e)} Verum iam vidit Siccama aliique (Graevii Thesaur. T. 8), qui alterum genus fastos minores, calendarios vel calendaria, alterum fastos maiores vocando errorem vitandum docuerunt, etsi hoc etiam monendum est, ab optt. scriptorum usu, ubi nec fasti calen-

d) Cf. iudicium, quod de huius carminis aestimatione egregie tulit Vir summus *Böttigerus* in *Sabina* pag. 40.

e) Omnia turbavit v. c. Adam in *Antiqu. Rom.* e vers. Meyerī T. I. p. 526, qui fastos historicos et calendares et summa imis miscet.

dares nec calendaria leguntur, hanc appellationem, qua tamen et nos ad turbas vitandas uti debemus, abhorrere. Apud optt. scriptores *fastorum* nomen in utroque genere adhibitum, utrum genus indicetur, interdum diiudicatu difficile reddit.

1. *Fasti sacri (calendares, calendaria).*

Initio hae tabulae, unde et nomen invenerunt, nihil aliud fuere ac dierum, quibus fari (i. e. ius dicere) liceret, nec ne, per totum annum notationes, ita ut cuivis anni diei, sive fastus, sive nefastus, sive intercisus esset certis signis (F.N. et E.i. e. endotercisus ^{f)}) adscriptum esset. ^{g)} Efficiebant ita partem iuris civilis, aequae ac commentarii pontificum, et Senatus pontificesque, ut in hac re magis pro arbitrio agere possent, a populi conspectu has tabulas diligenter arcere soliti erant ^{h)}, donec summa cum senatorii ordinis

f) *Endo* enim antique pro *in* in legg. XII. tabb., ap. Ennium et Lucret. exstat. *Cic. de legg.* 2, 8. *Lucr.* I, 82.

g) Festus ex. emend. *Dac.*: *Fastis enim dies fasti insunt.* Primum eorum vestigium forte apparet in pontif. a Numa instituto, ubi *Liv.* I. 20: *ei sacra omnia exscripta exsignataque tribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, et unde in eos sumtus erogaretur.*

h) *Liv.* 4. 3. Canulejus in oratione contra Senatum inter alia, quae de violentiâ et iniuriâ eius conqueritur: Obsecro vos, ait, *si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? Consules in locum regum successisse? nec aut iuris aut maiestatis quicquam habere, quod*

indignatione et invidia a Flavio, Appii Claudii scriba, homine callido et populi favorem captante, cum iisdem commentariis pontif. primum prodirent. ⁱ⁾ Ex eo inde tempore fasti, ita comparati, ut dies fasti nefastique etc. Idus et Nonae, praecipue *feriae omnes statae et templorum dedicatarum anniversaria*, subinde res quaedam in republica egregie gestae ibi annotarentur, non solum publice in foro et aliis locis *expositi erant*, sed et privatim in porticibus, atriis, plerumque lapidi, interdum aeri incisi habebantur.

Per urbem dispositorum exempla habemus in fastis Fulvii nobilioris in templo Herculis pu-

non in regibus ante fuerit? — Quae de iure Consulum ibi celato queritur, nonnisi ad commentarios pontificum pertinent, in quibus ius civile continebatur, fastos autem simul nominat, cum ad idem ius pertinerent.

- i) Factum erat ao. V. C. 440. Liv. 9, 46. *civile ius repositum* in penetralibus pontificum evulgavit, *fastosque* circa forum in albo proposuit, *ut quando legi agi posset, sciretur.* cf. Val. max. 2, 5. §. 2. *Fastos pene toto foro exposuit*: unde fortasse eos duodecim tabulis, quarum singulae singulos menses comprehenderent, ut postea fieri solebat, contentos fuisse colligi potest. — Antea enim singuli dies festi publice per urbem praenunciati sunt, vel si quis prius de iis scire voluit, a pontifice eos petere debuit. Cic. pro Murena 11: Erant in magna potentiâ qui consulebantur, a quibus etiam dies, tanquam a Chaldaeis petebantur. — Ad illud tempus pertinet haud dubie Arnobii locus adv. gentes 7: Lavatio matris Deûm est hodie, Jovis epulum cras fiet, Lectisternium Cereris erit Idibus proximis.

blicatis (Macrob. 1, 12), qui infra alio nomine laudandi sunt et in fragmentis fastorum per urbem inventis in campo Florae, in Exquiliis etc. (vide infra). Eundem autem tabularum proponendarum morem in municipiis etiam aliisque Italiae oppidis obtinuisse, post Ovidium (Fast. 6, 59) ubi ad fastos Aricinos, Laurentinos, Praenestinos provocat, fastorum fragmenta extra urbem et in aliorum oppidorum ruinis reperta docent; quae tabulae, quo maior urbibus cum Roma intercedit necessitudo, eo propius ad fastos Romanos accedunt. Videmus hoc v. c. in Amiterninis, Praenestinis, in quibus pauca ad oppidi cuiusvis proprios ritus pertinentia occurrunt^{k)}, omnia fere cum iis, quos Roma habuit, conveniunt.

In aliis Latii populis, quos Ovidius fast. 3, 87 sequ. recenset, quique minus a Roma profecti erant, fastos ab iis in multis, vel ex diverso ordine mensium intelligitur (cf. Censorin. 1, 20). Colonis contra in ipsa coloniarum deductione, ut sacra iis cum urbe communia essent, fastos urbanos traditos esse, probatum it veterum fastorum interpretes apud Fogginum (in libro laudando pag. 103) qui coloniarum nomina tunc in fastis annotata repperit.

Accedit, ut de more res memoratu dignas in fastis sacris ad eos, quibus gestae sunt, dies adscribendi, quaedam dicamus, cum in hac re, quae etiam in fastis historicis fieri solebat, dubitari possit, ad utrum genus aliquis locus perti-

k) Vid. Fast. Praen. ad d. 11. Apr. ubi e patriâ et peculiari Praenestinatorum religione *Festum Fortunae primigeniae*, Deae Praenestinatorum tutelaris, celebrandum esse, oraculum patere etc. adnotatur cf. Foggin. p. 48.

neat. In fastis sacris hoc mature iam factum esse Ovidii loca probant 6, 461. 465. 563. 721. 765. 769. 770. ubi res populo Romano vel laetae vel tristes, tum victoriae et res praeclare gestae, tum clades, quibus Roma afflicta est, in fastis, quibus Ovidius usus est, adscriptae fuisse videntur. Victoria v. c. Postumi de Aequis et Volscis (Fast. 6, 721) quam ad d. 17 Jun. ita canit:

Scilicet¹⁾ hic olim Aequos Volscosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis:

- 1) *Scilicet*, particula transitoria, et digito qs. intendens ad sequentia, ut *ecce*, significatione antea neglecta, sed quae sine dubio prima est huius vocis, unde ceterae demum profluunt, quam vindicavit Ill. Vossius ad Georg. p. 136. n. edit. (vid. loca ibi laudata)

Georg. I, 281. Ter sunt conati imponere Pelio
Ossan

Scilicet, atque Ossae frondosum
involvere Olympum.

I, 492. *Scilicet*, et tempus veniet, quum
finibus illis,

Agricola etc.

unde vocem Ovidio 4, 627. reddere nullus dubitavi. Analogam autem arbitror huic particulae quoad significationum transitum, qui certe in utraque voce bene se illustat, graecam particulam $\tilde{\eta}$. Significationes utriusque vocis ita se excipere videntur: 1) *profecto, re vera*. Ita *scilicet* saepe ap. Terent. Phorm. I, 2, 82. Adelph. 4, 7, 33. et $\tilde{\eta}$ semper apud Homerum. Interdum *scilicet* initio orationis animum tantum intendit ad sequentia, ut h. l. et ita non raro $\tilde{\eta}$ apud Homerum. 2) inde utraque vox *ironice* usurpatur. De *scilicet* res nota. De $\tilde{\eta}$ conf. Il. I, 229 $\tilde{\eta}$ πολὺ λωϊόν ἐστι etc. 3) Utraque in quaestionibus occurrit pro *num?*

Vnde suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis.

coll. Livio 4, 26-29. in a. V. 322. incidit, et iam tum hic mos obtinuisse videtur. Similiter in D. Bruti victoria, Syphace victo et aliis, l. l. c. c. et falsi igitur sunt, si qui (v. c. Siccama de fastis Gr. Thes.) in M. Antonio hoc primum factum esse contendunt. Hic enim, ut Cicero (Philipp. 2, 34) ei obiicit, in fastis ad Lupercalia adscribi iusserat: *C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu, regnum detulisse, Caesarem uti noluisse*, qui locus aequae ac Cic. ad Brutum 15. *„Ego Decio Bruto liberato, cum laetissimus ille civitati dies illuxisset, decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen abscriberetur“* ad fastos calendares haud dubie pertinet.

Quodsi vero in aliis fastis alias res gestas annotatas reperimus, diversas diversis temporibus, ex cuiusvis temporis adulatione petendum est, quae imperatorum praesertim et virorum illustrium res gestas ita memoriae mandare voluit. Ita in fastis, quas aetas nobis servavit plerumque ex Augusti et Tiberii tempore, horum tituli, sub sequioribus Imperatoribus, eius, qui tunc imperium tenebat, res gestae feriis celebratae sunt, exstirpatis antea iis, quae sub antecessoribus fuerant annotata. Post honores gentis Juliae ab Ovidio etiam celebratos, vide, quae Fasti Praenest. in eiusdem gentis laudem annotant ad Ianuarii dies 7. 8. 16. 17. 29., Amiternini ad Augusti dies 1. 2. 9. Sept 1. 9. Oct. 12. etc. Et cum ex sequiorum Imperator. fastis nulla extent fragmenta, idem tamen in ultimo quod exstat Constantini Magni Calendario (Graev Thes. T. 8. p. 97) ha-

bes, ubi, ut antea Augusti Tiberiique, nunc Constantini, Constantii aliorumque res fortiter gestae titulis celebrantur.

Sed tantum de his fastis calendaribus, quos Ovidius carmine exornavit, et ad quos saepius recurrere licebit. Quid autem? quod passim ab interpretibus, multo aliâ cum re, fastis scilicet, seu annalibus, quae historiae ad instar primis temporibus fuere, commutantur, quare erroris vitandi causa de his etiam paucis videndum est. —

2. *Fasti historici, (Annales, F. consulares).*

Commune nomen inde haud dubie fluxit, quod in his primis historiae initiis singulis annis res gestae vel quicquid memoriâ dignum iudicabatur, ad ordinem dierum, qui in fastis calendaribus descripti erant, annalium in morem exhibebantur. m) Magistratus cuiusvis anni, consules potissimum ibi adnotati esse debebant n), et

m) Cic. ad div. 5, 12 in nobilissima epistolâ ad Lucceium: Etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi *enumeratione fastorum*. — Horatius ita Sat. 1, 3, 112. *fastos mundi* de totius universi historia dicit, et Carm. 4, 13, 13. Lyceum, ut aetate fruatur, ad monens, annum fastis semel adscriptum irrevocabilem vocat:

Nec Coae referunt iam tibi purpurae
Nec clari lapides tempora, quae semel
 Notis condita fastis
 Inclusit volucris dies.

n) Liv. 9, 18. paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, Consulium Dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunae ullo die P. R. poenituit. — Annales magistratuum a fastis discerni videntur, ita ut fasti nonnisi consu-

cum Consulibus demum initium cepisse videntur e Val. Maximo 4, 4 §. 1 et 7, 3, §. 2. ubi altero in loco Valerius Poplicola, primus consul „*fastorum illud columnen*“, vocatur; in altero autem Brutus, Valerii in primo consulatu collega, vafro illo, quo Tarquinii filios decepit, osculo *primum in fastis locum* sibi parasse dicitur. Poterant igitur gentibus Romanis antiquae earum nobilitati probandae inservire, si plures sui nominis ibi notati erant, unde v. c. Horatius Od. 3, 17, 2. Lamiae sui proavos in fastis undique notatos generis nobilitatem a Lamo illo vetere, Laestrygonum rege, ex nota Romanorum vanitate et poëtarum adulatione, ducere canit:

Aeli, vetusto nobilis ab Lamo,
Quando et priores hinc Lamias ferunt

les singulis annis inscriptos, annales autem magistratum ceteros magistratus complectantur. — *Cic. ad Att. 4. ep. 8.* Si vero id est, quod nescio, an sit, ut non minus longas iam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas habeat, quam factorum, quid illo miserius, nisi respublica, in qua ne speratur quidem melius quidquam „ubi cuivis consuli sua pagina destinata videtur“ ita probabiliter, ut Consules annui fastorum annis superscribantur.

Martialis (12, 26) hominem perstringit, qui iam Senator id insuper adpetit, ut fastis adscribatur et provinciam nanciscatur; quibus rebus dignitas consularis innuitur:

Sexaginta teras cum limina mane *Senator*
Esse tibi videor desidiosus eques

• • • • •
Sed tu purpureis ut des nova nomina fastis
Aut Numidum gentes Cappadocumque
petas: etc.

Denominatos et nepotum
 per *memores* genus omne *fastus*
 Auctore ab illo ducit originem.

Et si ignominiae causa alicuius Consulis nomen publico S. C. e fastis eradi dicitur, semper hi intelligendi sunt. Factum hoc erat in M. et L. Antonio, sed postea restitutum; faciendum erat in Pisone Cic. Philipp. 13, 12. Tac. Ann. 3, 17. 18.

Iam de Ovidio, eiusque operâ in *fastis calendaribus* explicandis et exornandis posita.

Multa, quae in his fastis, sive veteres notas interdum interpretatione ambiguas, sive ferias earumque origines, sive notitias historicas ibi adscriptas spectes, ob antiquitatem obscura erant et explicatione indigebant, iam mature invenerant auctores, qui in iis exponendis datâ operâ versati erant. Tot feriarum origines ibi illustratae, quatenus fieri poterat ex antiquitate Romana repetitae, ritus ceremoniaequae singulorum festorum enarrati et explicati, Deorum antiquorum nomina et cultus expositi, Templorum conditorum historia tradita, notis illis antiquitus tralatis quid significaretur indicatum, anni rationes diversae expositae, errores, qui vulgo circumferebantur, discussi legebantur, verbo, quicquid in iis illustratione indigebat, commentario perpetuo omnem annum persequente comprehendebatur, Eoque magis hi scriptores, qui vel *commentariis* et libris peculiaribus vel *brevioribus adnotationibus*, quas fastis publice affixis adiecerant, hanc operam navaverant, ad hanc quaestionem pertinent, cum et ipsi praecipui fontes carminis Ovidiani haud dubie fuere.

Luculentissimum exemplum *brevioris eiusmodi adnotationis* in ipso publico marmore descriptae habemus in *Verrii Fastis* (de quibus fusius infra) et ad eundem prorsus modum in iis, quos *Fulvius Nobilior*, Catonis aequalis et Ennii familiaris in aede Herculis et Musarum a se conditâ (Fast. 6 in fine) posuerat, simulque brevi adnotatione adiecta nominibus rebusque antiquis explicandis operam dederat. Macrobo. 1, 12, 13. qui Maium et Junium ibi a maioribus derivari tradit et 1, 13. de intercalatione haud dubie ad eosdem fastos respicit. Laudantur iidem a Charisio.

Peculiarium autem librorum datâ operâ in fastis explicandis versantium plures auctores habemus, quorum notitiam praesertim Macrobio et Festo debebamus, quibus nunc Laurentius Lydus accedit. — Agmen eorum, quos novimus, ducit nomen in historicis et antiquariis celeberrimum *Cincius Alimentus*; post eum saepe laudatur in hoc etiam genere, *Masurius Sabinus*, celeberrimus ille *ICTus*, et quae utriusque scriptoris exstant fragmenta, tum quod ad Ovidium arctissime pertinent, tum ob iudicii acumen et criticam in veteribus insolitam, tum ob antiquitatis doctrinam merito desiderium, horum librorum iniiciunt. — Fasti, quos *L. Cincius Alimentus* condiderat, Fabii Pictoris aequalis (vid. Voss. de hist. latinis p. 25) a Livio saepe laudatus et magnae apud eum auctoritatis praesertim in rebus antiquariis („maximus auctor“ — et alibi: diligens *talium* monumentorum auctor, ubi de *more* Volsiniensium *solemni* sermo est) post Macrobius (1, 12 et alibi), et Festus (vid. Ind. in ed. Dacieriana) a Lydo recitantur, ubi liber *περὶ ἐορτῶν* non potest non idem esse. (Lydus p. 90. et 125). Effata

eius antiquitatis et linguae criticam scientiam et iudicium subactum produnt, et multae, quas Ovidius exhibet sententias in re sua illustranda, ad hunc referendae esse videntur. Ita ap. Macrob. l. c. Aprilis mensis a Venere derivationem, quippe linguae rationibus contrariam vel hanc ob causam, quod Veneris nec romanum nec graecum nomen regum tempore notum fuisse et in carmine Saliari inveniri scribit, egregiè sane refutavit, aequae ac Maii et Junii a maioribus et iunioribus explicationes vulgares, alterum a Maia dea, alterum, cum et antiquitus et suo tempore alibi Junonius dicatur, a Junone dictum esse, censens (ubi Ovidius Fast. 6, 61 eum haud dubiè respexit). Post hunc Macrobius *Masurii Sabini* commentarios imprimis laudat, celebris sub Tiberio Jureconsulti, Ateii Capitonis adseclae et sectae Sabinianae auctoris [vid. fr. 2. §. 48 Digest. (1, 2)] qui vel e Persio notus est. Sat. 5, 90. *Masurii rubrica vetat*. Alii commentariorum auctores recensentur: *Nisus* (Macrob. ibid.) *Bebius Macer*, *Comelius Labeo* (Macrob. 1, 16.), *Rutilius Geminus*, *Titus*, Anysius et Elpidianus *περί μηνῶν, περί ἐορτῶν* ap. Lydum, Iulius Modestus, Hygini libertus (Suet. de grammat. 20) de feriis, Fulvius Flaccus, Junius Gracchus aliique. Nobis omnes aetas invidit et praeter Ovidii commentarium poëticum et breviores Verrii notas, nonnisi Lydi et Macrobii Festique excerpta notitiam aliquam praebent. Quae passim ex his scriptoribus laudantur, ostendunt, eos in omnibus iis, quae supra ad hos libros retulimus, enarrandis et investigandis plus minusve, et ut quis historiae, antiquitatis et chronologiae peritissimus erat, versatos esse. — Haud quidem

datâ operâ ad fastos explicandos, sed universe ad antiquitatem romanam illustrandam etiam *Varro* in libb. antiquitt. divinarum, *Verrius* aliique passim de hoc genere in antiquis feriis, ceremoniis, ritibus illustrandis et ex historiâ deducendis meruerant, eosque saepissime *Dionysius* et *Plutarchus* passim hanc antiquitatem illustrantes respiciunt. Etiam in Quaest. Romanis, quae id genus multa exhibent, *Plutarchus* easdem prorsus cum *Ovidio* proferens sententias eosdem fontes, forte et fastorum commentarios ob oculos habuisse videtur. *Butam* autem fuisse poëtam, qui res Romanas ad causas suas fabulosas referendo incertum quo tempore, carmine hanc romanae antiquitatis partem illustrare susceperat, discimus ex *Plut.* in *Romulo* c. 21. cf. *Arnob.* lib. 5. init. et praeclare hoc carmen carmini *Ovidiano* cognatum iudicavit *Lenz.* l. c. pag. 5. *Plutarchus* duo versus o) de *Lupercaliis* ex eo laudans, αἰτί-
ας μυθώδεις ἐν ἐλεγείοις περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν scripsisse tradidit, et *Arnob.* ex eius *Causalibus*, ut inscriptionem libri latine vertit, *Fatuae* historiam exhibet. Vide de eo *Vossium* de historicis Graecis p. 337. et de poët. graec. pag. 225. An in ordine etiam ad anni tempora digerendo et in aliis *Ovidius* eum

- o) Tradiderat ibi *Butas*, cursum in *Lupercaliis* solemnem repetendum esse a gaudio, quo *Romulus*, *Amulio* victo, cursu festinavit in eum locum, ubi lupa uber ei praebuerat: et pergit *Plutarchus*: καὶ μίμημα τοῦ τότε δρόμου τὴν ἑορτὴν ἄγεσθαι, καὶ τρέχειν τοὺς ἀπὸ γένους, τοὺς

Ἐμποδιούς τύπτοντας ὅπως τότε Φάσγαν' ἔχοντες
Ἐξ Ἀλβης ἔδεον Ῥωμύλος ἠδὲ Ῥέμος.

sequi potuerit, ob paucas de eo notitias pro certo dici nequit, cum ipsi Haraldo ad Arnobium l. c. ita ignotus videretur, ut nomen Butæ in Plutarch. corrigendum esse putaret, ubi mirandum est, etiam Wittenbachium V. C. (Proleg. ad Plutarch. praef. p. XLVI) cum eo consentire videri. — Quod idem V. C. Lenzius p. 4. coniecit, simile Callimachi Carmen, quod *Αἴτια* inscribitur, Ovidio quoad genus et formam in fastis saepe ante oculos fuisse et Valkenarius ad Callimachi elegiarum fragmenta p. 10. et Jacobs in Animadversionibus ad Anthol. gr. Vol. 3. P. 2. p. 182. amplexi sunt: etsi prior pag. 8. non elegiaco, sed heroico metro concinnatum fuisse velit. Hoc carmen, cuius fragmenta exstant in ed. Ernestii, Romanorum etiam manibus frequenter tritum esse, Varronis, Servii aliorumque citata docent, et ipsum Ovidium Trist. 5, 5, 33, in prodigii, quod in Eteoclis et Polynicis sacris fiebat, narratione haec *αἴτια* respexisse iudicavit Ruhnkenius.

Hoc (memini) quondam fieri non posse lo-
quebar

Et me Battiades iudice falsus erat.

Epigramma Anthologiae (vid. Bentr. ad Callim. fragmenta p. 416. ed. Ernest.) totum carmen somnio contineri canit, in quo Callimachus in Heliconem delatus a Musis ipsis de rebus antiquis, priscorum hominum vita et moribus etc. quaerens quae volebat, edoctus sit. Ultimi versus:

Αἱ δὲ οἱ εἰρημένω ἀμφ' Ὀλυγγίων Ἡρώων
Αἴτια καὶ μακάρων εἶπον ἀμειβόμεναι.

coniecturam commendant, Ovidium potissimum in Deorum Musarumque ministerio, quo eodem prorsus modo utitur (4, 191; 5, 7 squ.; 6, 798 etc.); Callimachum ob oculos habuisse. Veteres ritus ibi explicatos habent fragmm. 8 et 9; et Lenzius iam annotavit, historiam Hippolyti in Calim. cum eadem in Ovidio 6, 730 consentire, ut et in rebus graecis eum interdum respexisse videri posset. Attamen magis colorem rationem et formam ex hoc scriptore, materiam sine dubio potissimum ex aliis, quos diximus, Fastorum libris mutuam accepit. Et luculenter hoc ex eo apparet, quod non solum in explicandâ aliquâ re easdem semper cum illis referre solet sententias, sed saepissime idem et eodem loco et ordine, quo illi afferre solent. Docent hoc vel breves Verrii adnotationes; ad Fast. 1, 45. cf. Verrius ad d. 2. Ian. — ad 3, 97. cf. Verr. initio Martii mensis, ubi fere eadem iisdem verbis. Adde multa ex iis, quae postea ex Verrio excerpimus. Ad Ovidium de mensibus Aprili, Maio et Junio cf. Fastor. conditores ap. Macrobi. 1, 12. etc. etc. Tamen ipsum notitiis aliunde conquirendis intentum fuisse ipse Fast. 4, 378 et 690 docet, et cum diu in opere suo limando stylum verteret, ea, quae recens accesserant, in fastis donec prodirent, diligenter adnotare et inserere solebat. Huc pertinet, praeter alia quae de Germanici triumpho 1, 285, de Concordiae aede 1, 637-650 ao. V. C. 762 exstructa, canit, quae ex notitiis ab amicis secum communicatis, vel e novis fastis in exilio interpolare debuit. Refer huc etiam, quae de Tiberio imperatore canit 1, 533. de Julia Augusta 1, 536.

Eo autem magis hoc argumentum carminis varietati aptum erat, cum a temporis sui sacris

ad remotissimos patriae antiquitatis mythos, ab operibus et rebus gestis principum ad laudem et adulationem eorum exspatiandi occasionem praeberet. Et cum Virgilio sentiens, qui in graecarum fabularum lusibus satis iam decantatis vix veram laudem adhuc quaeri posse cecinerat p), hanc sibi viam delegerat, fructuosissimam sane ad gratiam ineundam apud homines Romanos patriae historiae amantissimos et quam maxime gnaros, quibus iam antea Ennii et Virgilii carmina patria gratissima dona acciderant. Et simile propositum prius iam Propertio fuisse ipse 4, 1, 69. canit, quorum versuum non exiguam vim ad Ovidii consilium vel capiendum vel confirmandum fuisse, quidam voluerunt. (Lenz. p. 4. Barth ad Propertii l. c.) In elegiâ enim illâ, quâ homini peregrino praeclara Romae monumenta se ostendentem fingit, postquam diu summo cum ardore et impetu sacra romana horumque locorum divinam originem celebrasset, haec se aliquando carmine elaturum promittit:

Sacra diesque canam et cognomina prisca
locorum:

quod consilium certe quam proxime ad nostri rationem accedit. — Ovidius, qui iam ad carmen etiam didacticum metrum elegiacum transtulerat, in hoc etiam genere magis epico elegis sibi familiarissimis simpliciiori magnam partem orationi aptius visis uti maluerat, forte in

p) Georg. 3, 3.

Caetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes
Omnia iam vulgata. Quis aut Eurysthea durum
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
. . . . Tentanda via est, quâ me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.

hac etiam re, nisi Callimachum, de cuius metro dubitatur, tamen Propertium respiciens, qui et antea plures heroicae Romanorum aetatis res gestas elegis exornarat, et in hoc carmine quod promittit, ut eius verbis utar, mollem vatis elegiaci hederam hirsutae Ennii lauro se praelaturum profitetur (4, 1, 57.) Tantum si res maiores canendae sunt, Ovidius excusationes de carminis tenuitate et metri elegiaci usu in carmine historico minus solemni poëtarum more modeste ab ingenii in tantis defectu et innato quodam amore levis huius generis petit. Statim ab initio libri secundi, in quo Augusti quidam tituli celebrandi sunt, hac de re praemonet (2, 3 sequ.) et cum Octaviani cognomen Patris Patriae canendum est,

Quid volui demens, (clamat) elegis imponere
tantum

Ponderis, heroi res erat ista pedis.

II. *De commodis, quae ad Ovidii Interpretationem e novis quibusdam praesidiis redundarunt.*

Praeter magnorum virorum curas, quibus multae res huc pertinentes egregiè illustratae sunt, aliam fastis contigisse fortunam, ex accessione novorum praesidiorum, quin h. l. statim attingam, a me non impetrare possum. Quo enim iam diutius harum litterarum cultores merito omnem abiecerant spem, fore, ut passim rudera ingentis illius rerum antiquarum naufragii in lucem revocentur, eo sane iucundius accidit, si

praeter omnem spem et opinionem vel totis litteris, vel potissimum peculiari alicui materiae, in qua elaboramus ex quibuscunque antiquitatis fragmentis alto situ obrutis novam oriri lucem videmus: unde novis testimoniis scriptor illustretur, confirmetur; explicationes eius dubiae vel adserantur vel mutantur; et quod fructuosissimum sane et praestantissimum est, ipsius textus huc illuc constituendi nova quaedam ratio adpareat. Haec autem in nostrum scriptorem redundare commoda inventis ante hos viginti septem annos fastorum sacrorum, quos Verrius concinnaverat, fragmentis quamvis mutilis, insignes eorum, in Ovidii locis explicandis partes docent. Archetypum huius operis, pluribus certe ex eo, quod inde descripsit Wolfius V. C. in Suetonio T. III. noti, prodiit Romae 1779 p). Hi fasti a Verrio Flacco, celeberrimo illo Grammatico, cuius librum de verborum significationibus Festus in compendium redegit, et Augusti nepotum magistro, duodecim tabulis marmoreis, quarum singula unum mensem comprehendebat, incisi et in foro Praenestino (ubi nunc Palestrina) in conspectu domus Caesareae in hemicyclo expositi, iam a veteribus excitantur. Suet. de illustr. grammat. c. 17. Macrob. 1, 10, pag. 196. cf. Verrium ad d. 21 Dec. Macrob. 1, 12. p. 209. cf. Verrium

- q) Fastorum Anni Romani a Verrio Flacco ordinatarum reliquiae ex marmorearum tabularum fragmentis Praeneste nuper effossis collectae et illustratae. Accedunt Verrii Flacci Operum fragmenta omnia, quae exstant, ac fasti Romani singulorum mensium ex hactenus repertis calendariis marmoreis inter se collatis expressi, cura et studio P. F. F. (Foggini) Romae Anno 1779.

ad. d. 1 Apr. ubi Macr. verba Verrii minus pudica sibi visa reticet; et Ovid. in Fast. 6, 62.

Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos
Et populus Laurens, Lanuviumque meum
Est illic mensis Iunonius. inspicere Tibur
Et *Praenestine moenia sacra Deae,*

ad quem locum egregiè Neapolis, se eorum opinionioni qui fastis Capitolinis inventis Suetonii locum eo trahebant, unquam calculum additurum negat. Quatuor mensium, Januarii, Martii, Aprilis et Decembris fragmenta nunc eruta, et quippe vetustate et ruinâ maxime adrosa et perfracta sed Fogginii opera, quoad fieri poterat, ordinata suppleta, et amplo commentario illustrata ob egregium, qui iis in Ovidio explicando usus est, eo maius operis integri desiderium iniiciunt. Agite igitur quaedam loca percenseamus, ubi eorum in Ovidio explicando vel emendando partes sunt.

Fast. 1, 589. ad d. 13 April. Ovidius provincias ab Octaviano populo redditas, et cognomen Augusti in unum eundemque diem ponere videtur:

Redditaque est omnis populo provincia nostro
Et tuus Augusto nomine dictus avus.

Tenendum h. l. quod diligentissimus quisque veterum scriptorum lector minime ignorabit, saepe eos rerum, haud quidem simul gestarum, sed mutua ratione coniunctarum, iunctim mentionem iniicere. Ita Orosius 6, 20. postquam d. viii. ante Id. Caesarem rediisse scripserat, eodem die eum Augustum consalutatum esse, addit, coniungens duas res a se invicem pendentes, non

simul factas. Praesertim Suetonius ita saepe explicandus est. Hoc loco unum et alterum non uno die contigisse iam Dio tradiderat 53, 16 scribens, primum habita de dividendis provinciis oratione coronae quernae honores ei decretos, postea autem perfectis demum iis, quae pollicitus fuerat, *Augustum* dictum esse: ad quem locum iam *Reimarus* diversas notationes conciliatum ivit. Cum Dione ita statuendum esse Verrius docet, ut d. 13 Jan. coronae quernae honores ob provincias divisas, die 16. demum Augusti cognomen traxisse intelligatur. Ad d. 13. hae notae scriptae sunt: *Corona quer.... August. oner. Po. R. Res.* quod supplendum haud dubie cum *Foggino*: *Corona querna* ex S. C. superposita est domui Imp. Caes. *Augusti*, *onerosas* quod eo die recepit provincias et pacatas *populo Romano restituit*. Ad d. 16. legitur: *Imp. Caesar Augustus est appellatus ipso VII. et Agrippa Cos.* qui annus est V. C. 727.

1, 637. sequ. de Concordiae aede Ovidius canit:

Causa recens melior: passos Germania crines
Porrigit auspiciis, dux venerande, tuis.

De anno disputari magnopere poterat. Suetonius enim Tiber. c. 20. aedis dedicationem posuit *post triumphum* Tiberii de Pannoniis et Dalmatis, quem gestum esse ao. 765 (aerae Varronianae) Germanico et Fonteio Cos. Verrii Fasti ad d. 16 Jan. (cf. Fogg. p. 14) docent. Decretus iam fuerat Dolabella et Sil. Cos. (Dio. 55, 17) sed ob civitatem clade Variana moestam dilatus. Secundum Suetonium aedis dedicatio post annum 765 caderet, quod iam refutavit Masson, in vita

Ovidii pag. 100. ed. Burm. T. IV. Verrius nunc docet, eodem anno, quo pax in Pannonia et Dalmatia composita est scil. 762. C. Dolab. et Sil. Cos. aedem dedicatam esse, perperam itaque Suetonium post triumphum *habitum* posuisse, quod statim post bellum compositum factum erat.

Ad *Fast.* 3, 419. (d. 6. Mart.) de Caesaris Pontificatu annus nunc certus, quo Octaviano traditus est, prodit. Quod enim antea in ao. 740, quo Lepidus mortuus est, ponebant, anno sequente demum factum esse ostendit haec nota:

Imp. Caes. Augustus Pontif. maximus factus est, Quirinio et Valgio Cos.

Fast. 3, 812 et 838. (d. 19. Mart.) Ovidio hic dies *Minervae natalis* vocatur; et cal. Vindob. habet N. Minerves, quod autem hoc etiam loco nihil aliud ac primi templi dedicationem designare indicat Verrius, scribens: quod Minervae *aedis in Aventino eo die est consecrata*, cui consentit Fest. *Scribas et Quinquatrus*. Nam et alibi templorum dedicatorum anniversaria Natales vocari solent v. c. dies 15. Maii, ubi templum Mercurio exstructum esse tradunt Ovid. 5, 669 cf. Liv. 2, 21. 27. in calend. N. Mercurii vocatur et Martialis canit:

Maiae Mercurium creastis Idus.

Fast. 3, 849. de Tubilustrio et Verrius et Lydus (p. 85) lectionem quorundam codd. et Heinsii explicationem aperte vindicant. Plurimi ibi legunt:

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
Admonet et forti sacrificare *Deae*.

quod ad Minervam referebant. Alior. lectionem *Deo* iam Heins. ad Martem referri voluit. Accedunt nunc duo testimonia, Verrius: *Feriae Marti*; Lydus: καθαρμὸς σαλπίγγος, τιμαὶ Ἀρῆως καὶ Νερῖνης. — De loco tubilustrii Varro confirmatur.

Fast. 4, 354. (ad d. 4. April) Heinsii Viri magni acumen in re graviore diiudicanda novis accedentibus testimoniis vindicatur. Versus enim 353-56 cum ita legerentur:

Cur vicibus fastis ineant convivia, quaero
Tum magis, indictas concelebrentque dapes.
Quod bene *mutarit* sedem Berecynthia, dixit;
Captant *mutatis* sedibus omen idem

Heinsius non habens, ad quod referret τὸ *mutarit*, et e Gellio 2, 24 et 18, 2 haec convivia nobilium Megalensibus ludis celebrata peculiari et solemni nomine *mutitationes* vocari videns, hanc vocem obscuriorem, sed in hac re solemnem more suo hoc loco Ovidium exponere censebat, et reponens pro *tum magis* vocem *mutuita* ad hanc referri voluit τὸ *mutarit*. — Vere eum coniecisse, verisimilius fit novo de usu huius vocis accedente testimonio. Verrius enim fere iisdem verbis ac Ovidius, quae integra in lapide supersunt:

Ludi M. D. M. I. Megalensia vocantur, quod ea Dea Micala appellatur. Nobilium *mutitationes cenarum* solitae sunt frequenter fieri, quod mater magna ex libris Sibyllinis arcessita locum *mutavit* ex Phrygia Romam. — Quodsi praeterea observaris, ut fere in omnibus explanationibus Ovidius cum fastorum commentationibus conveniat, et non raro ab iis pendeat, vix de veritate lectionis, quam Fogginus loco affert,

dubitabis. Cum enim *mutitationes* et *mutitare* vix a mutuus esse possit, sed potius frequentativum verbi *muto*, ut O. et V. indicare videntur, pro mutua, quod Heins. voluit, *Mutita* legendum censeo, ut *convivia mutita* idem sit, quod *mutitationes cenarum* ap. Verrium, et sequentibus versibus Ovidius obscuram hanc vocem illustratum eat. — E contextu eam excidisse vix mireris, cum in Gellii locis eadem lectionis varietas est. Verrius omnes vindicat.

Fast. 4, 378. Fortunam publicam sacram ait in colle Quirinali his versibus:

Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirino
Hac Fortuna die Publica, verus erit.

Verrius ad d. 5. April. Ludi Fortunae publicae citerio. . . . in colle; eumque supplens Fogginus legi vult *citeriori* sed ad Fortunae publ. referri. Fortunam citeriorem autem eandem esse vult, quam Plut. quaest. Rom. 73. $\beta\epsilon\acute{\epsilon}\beta\epsilon\mu$ vocat, i. e. brevi obventuram, brevi necessariam, huius diei. Sed *citeriorem* Fortunam absolute ita usurpari posse, vehementer omnino dubito, et cum alia explicatio, quâ *citeriori in colle* iungantur, praesto sit; dubito an illa unquam admitti possit. Praeterea Ovidius nihil tale habet, et potuit haec Fortuna nude Fortuna publica vocari. *Ad Fast.* 5, 739.

Nec te praeteream populi Fortuna potentis

Publica, cui templum luce sequente datum,
ubi Calendaria, tum *Fortun. public. PR. in colle*, tum *Fortun. prim. in colle* legunt, luculenter ex altero loco quidem apparet hanc notam PR. legendam esse *primigeniae*, sed Ovidium idem designasse hac circumlocutione *populi potentis*, cum Fogginio

mihi persuadere non possum, et credere malo Ovidium easdem notas PR. in calendario suo repertas legisse *Populi Romani*, et ita versui intexisse.

Taceo caetera loca, ubi Verrius Ovid. supplet, v. c. ad d. 23 et 24. Mart. ad 1. et 23. Apr. et alios dies, cum et infra quaedam in subsidium vocanda sint.

Alius, quem Fogginii liber laudatus praestat, usus cernitur in fastorum veterum, ut nusquam antea exstabat, collectione plena et integra, quam cum illustratione uberiore, commentario in Verrium adsuit. Quae tabulae cum arctissimo vinculo cum Ovidii carmine, quod in iis interpretandis versatur, cohaereant, eo magis dolendum est, fragmenta eorum casu quodam ingrato, in prioribus mensibus, quos O. describit, prae aliis manca esse, cum uberiores eorum adnotationes in mensibus Augusto et Septembre exstent, e quibus quasdam speciminis causa ex Augusto mense descripsi et in fine adiunxi. Cum tamen non raro et in prioribus laudanda sunt haec fragmenta utut pauca, praecipua eorum hoc loco attingenda putavi.

1) Calendar. *Maffaeiorum*, ita dictum, quod in aedibus Maffaeiorum primum patere coepit; ut perhibetur, ao 1524 ad campum Florae reperi- tum. Prae aliis minus mancum est, et omnes anni menses complectitur, brevioribus tamen cum notis. Marmori inscriptum videtur sub Tiberio.

2) Cal. *Capranicorum*, sub quo nomine saepius editum est. Supersunt nonnisi Augustus et September, sed uberiore cum adnotatione.

3) C. *Amiterninum*, e praestantissimis fastis marmoreis, in quod peculiarem commentarium

Purpurini habes in Sallengre suppl. ad Graevii antiqu. T. III. effossum e rudibus veteris Am-
terni in Sabinis (hodie *Aquila*). Correcte aeri inci-
sum est ap. Foggin. p. 100. Sex posteriores men-
ses satis integri supersunt.

4) C. *Antiatinum* e rudibus theatri Antia-
tini (Anzo) rutum, item posteriores 6 menses
complectitur, quorum singulis deest decas prima.
Inscriptio in superiore tabulae parte testatur,
incisum esse marmor cura collegii libertorum
vernarumque domus Augustae in Antiatino se-
cessu degentium, idque sub Claudii imperio.

5) *Pincianum* ad montem Pincium erutum,
praeter litteras nundinales et dierum rationes nihil
continet. Complectitur menses Iul. ad Octbr. in-
clusive. 6) *Venerinum* Maium et Junium complec-
titur. 7) *Vaticanum* a Fogginio primum edi-
tum continet quosdam Aprilis et Martii dies. A-
lafanum, Exquilinum, Farnesianum minoris
momenti sunt. Suppositi autem, et fere ex Ovi-
dio descripti, quos Mazochius edidit, fasti sex
priorum mensium. — Calendarium Rusticum
Farnesianum contra Pontederam antiqu. p. 393.
vindicat Fogginus pag. 104. Supersedeo recen-
sere loca, ubi eorum in Ovidio aliquis usus est,
et eorum in gratiam, quibus Fogginii opus non
parvi parandum non ad manus esset potius speci-
men quoddam fastorum inter se comparatorum e
mense, qui uberiores notas habet, describere
volui.

II.

Transeo autem ad aliud quaecunque subsi-
dium, quo ad Ovidii argumentum tamen proxi-
me pertinente, priores interpretes, quorum tem-

pore tenebris adhuc obrutum iacebat, caruerunt. Joannis *Laurentii* Philadelphiensis *Lydi* aio opusculum graecum de mensibus, quod e duobus codd. Barberin. et Vatic. post specimen exhibitum in *Bibliothek d. Litteratur u. Kunst Stück*, 7., Lipsiae edidit Nic. Schow, Prof. Hauniensis, 1794. Quam maxime gaudeo, iam pridem Lenzium V. C. in libro laudato, vel ad specimen illud, quod ad hoc argumentum accedere videbat, animum attendisse eiusque loca cum Ovidio comparasse; huius autem loci potissimum esse putavi, quomodo hoc scriptore in Ovidio utendum sit, paucis adnotare. Congerit hic seculi sexti compilator adversaria sua e multis scriptoribus antea fere ignotis, et, ut multa frivola praesertim sine omni ordine eum exhibere nemo inficias eat, ita passim loca hoc argumentum praeclare illustrantia ei deberi concedendum est. Ut fieri solet in eiusmodi hominibus, ea, quae ipsorum sunt, plerumque quidem vana et inepta reperiuntur, sed servarunt nobis optimorum etiam scriptorum, quos tunc temporis manibus adhuc terebant, sententias et loca, utut interdum confusa et turbata, in quibus expediendis haud raro nostrum acumen exercent. In hoc nostro, ut in quo alio, caute versandum erit, cum haud facile aliquis exstet, qui res maxime alienas magis misceat, et quaecunque ei forte succurrebant, sine certa ratione et consilio iungat, ita ut totus liber potius adversariorum undique corrasorum, aliquando digerendorum, quam iusti libelli speciem prae se ferre mihi videatur. ^{r)} Maxima eius

^{r)} Siquidem v. c. mense Ianuario c. 6. a magnetis et piperis arboris natura, ad ortus et occasus

commoda omnino redundant ad historiam festorum recentiorum, quae fere ad eius tempora pertinebant, ubi inprimis Calendario Constantini in multis illustrando inservit. v. c. p. 62. de votorum nuncupatione p. 80. de Mamuralibus 84. Pelusiis, Hilaribus etc.

Sed in Ovidio etiam tum illustrando, tum confirmando magnae eius partes sunt, ad suum ubique locum in subsidium vocandae. s) H. l. quaedam eius loca pertingam, ubi, quae diversa ab Ovidii aliorumque auctoritate tradit, non tam diverso suae aetatis mori, quam turbis ab ipso compilatore ingestis, ubi, quae ad plures pertinebant, in unam rem cumulabat, tribuerim. Eiusmodi locum iam ad Fast. 4, 635 exhibuisse mihi visus sum. Probabiliter huc pertinet, quae p. 71. de Parentalibus exhibet. Bene cum Ovidio aliisque convenit, si ob Manes placandos ab Id. Februariis horâ sextâ usque ad VIII. Cal. Mart. sacra cessare et principes privato habitu incedere dicit. Ovid. enim 2, 567. *Nec tamen haec ultra, quam tot de mense supersint Luciferi, quot habent carmina nostra pedes Ultima placandis Manibus illa dies*, quod bene se invicem illustrat. Sed vix huc pertinet, quod statim subiungit, matro-

quorundam siderum et c. 7. post Iunonis allegoricam interpretationem de Traiani genere et rebus gestis exponit — et cum Esaiae capite I v. II sequ. commentariis suis in Ianuarium finem imponit. Omnia, ut certe videtur, sine causa e rei naturâ oblatâ.

- s) P. 91. de mulieribus sub myrto lavari solitis; p. 107. de Pistorum feriis, et] asinorum coronandorum more etc. —

nas Romanas eo procedere pudicitiae, ut in balneis, ne plebeiis mulieribus misceantur, peculiaribus locis (ματρωνίσις) iutantur; nam in Parentalibus lavationum nullam mentionem usquam legi; referenda autem haec nota haud dubie ad d. 1. Apr. ubi *humiliores etiam feminas* in balneis lavari omnes annotant. *Lyd. 91. Verrius ad 1. Apr.* Sacrificium denique matronarum in honorem Brutii certo non tam ad hunc diem, quam ad Regifugium d. 24. Febr. pertinere, quisque videt. p. 101. ubi Lydus: *πρώτη δὲ ἑορτὴ τοῦ Μαΐου παρὰ Ῥωμαίοις αἱ περὶ σεισμῶν ἱκεσίαι*; commutatio videtur cum Cal. Iun. ad quas Tempestatis ferias refert Ovid. 6, 191. Nonnisi de priorre Iunii parte, sed de toto Maio Ovidius edicit, quod Lydus de toto Iunio male ibi nuptias fieri p.: 107. *ὁ δὲ Ιούνιος μὲν ἀνεπιτήδειος πρὸς γαμούς.* differentiâ e duorum mensium permutatione haud dubie natâ.

III.

In multis scriptoribus etiam *nummos* non raro insigne interpretationis et illustrationis subsidium esse, apud omnes semper in confesso fuit. Magnum eorum in hoc etiam carmine usum fore, cum ad patriam religionem et cetera huius carminis argumenta saepissime nummi spectare soleant, et facile existimavi et expertus sum, ad ipsius textus constitutionem aliquam eorum vim esse merito magnopere gaudens. Speciminis causa ex hoc etiam genere loca quaedam percensere liceat:

Fast. 6, 803. (Marcia, sacrificio nomen deductum ab Anco). Marcii Philippi generis nobilitatem ab Anco rege repetunt, quam vanitatem gentes in nummis maxime exprimere solebant (Ek-

hel T. 5. p. 89). ut igitur Caesar (Suet. Iul. 6) idem de Marciis Regibus praedicat, ita nummi gentis Marciae *Ancum* regem cum *Numa* avo tanquam capita iugata referre solent. (Ekhel doctrin. nummor. T. 5. p. 246).

Herculem Musagetem (Fast. 6, 812. Adnuit Alcides, *increpuitque lyram*) probabiliter ad statuam in templo positam expressum nobis affert nummus Pomponii Musae, exhibens Herculem cum attributis *lyra canentem* c. inscr. *Hercules Musarum*. Ekhel l. c. T. 5. p. 283.

Fast. 3, 253. Iunoni Lucinae more solemni flores offeruntur:

Ferte Deae *flores*; gaudet *florientibus* herbis

Haec Dea. de tenero cingite flore caput.

Flores autem eius attributum fuisse e nummo Lucillae videmus. ubi stat Lucina dextra extenta *florem*, s. infantem tenens: et nunc patet, quid sibi velint flores opere musivo expressi in pavimento, quod e ruinis templi Lucinae erutum tradit Foggin. Comm. p. 21.

Lares praestites, ut ab Ovid. 5, 129 descripti sunt, exacte exhibet nummus gentis Caesiae. *Veiovis* (Fast. 3, 443) cum capra adstante, ita tamen ut fulmen adsit, contra Ovidium, in gentis Fonteiae denariis, habetur.

Iuno Sospita (quae in nummis Sispita scribi solet, unde, an etymologia a sospes, sospitare vara sit, dubitari potest) Fast. 2, 55 in denariis Prociliae, *Iuno Moneta* (Fast. 6, 183) in nummis gentis Carisiae exstat.

Ad Fast. 4, 945, in fin. ubi vide notas argumenti historici ad instar *nobis est nummus* Servilii, vid. Ekhel. loco ibi citando.

Sed omnium fructuosissimum haud dubie

est, si uno in loco iam Ekhelius, vir magnus (Tom. 5. p. 276) lectionis vindicandae viam e nummo ostendit.

Fast. 6, 651 *sequ.* (cf. *Liv.* 9, 30 et *Val. Max.* 2, 5 §. 4) Ovidius originem Quinquatrum minorum expositurus, tibicines Romanos aliquando iura quaedam sibi ademta aegre passos Tibur exulasse, canit. Alterius censoris autem astutiâ, cum religio eius rei senatum teneret, potos in plaustro noctu in urbem invec-
tos esse. Vers. 683. ita pergit:

Iamque per Exquilias Romanam intraverat
urbem;

Et mane in medio plaustra fuere foro.

Callidus, ut possent specie numeroque se-
natum 685

Fallere, personis imperat ora tegi.

Admiscetque alios: et ut hunc tibicina
coetum

Augeat, in longis vestibus ire iubet.

Sic reduces bene posse tegi, ne forte no-
tentur

Contra *Collegae* iussa redisse *sui*. 690

Duo in censurâ collegae tunc fuere Appius Clau-
dius et C. Plautius. *Liv.* 1. c. — Versu 690 sub
collega, qui, ne irritum faceret consilium, timetur,
haud dubie Appius Claudius intelligendus cf. v.
663. Alterius nomen in vulgatis deest, sed e
varia lectione *Cautius* pro *Callidus* iam dudum
Pighius e coniectura restituerat *Plautius*, quod
unice sensum praebebat, cum nomen proprium
ibi necessario desideraretur. E gentis Plautiae
nummo (vid. Ekhel. 1. c.) quem ipse in Museo,
quod Cassellis est, inspexi, ubi ad lepidam hanc
catastrophen adluditur, vix dubium manere pote-

rit, Plautium tunc restitutae pacis et piaë fraudis auctorem fuisse et Pighii coniecturam unicè rectam veramque esse. Habet nummus in Ant. *Personam muliebrem*, inscript. *L. Plautius*; Avers. *Plancus*. Aurora alata quatuor equos ducens; Persona muliebris ad iocum a se excogitatum. Aurora ad tempus catastrophes alludebat, et a dignitate gentis non alienum erat, nummis incudere casum aliquem, qui festi alicuius Romanis origo factus erat, quod gentes semper magno sibi honore ducere, et in nummis celebrare solebant.

O V I D I I
F A S T O R V M

LIB. 4. VERS. 625-806 ET 901 IN FIN.

LIB. 5. VERS. 545-598.

COMMENTARIO PERPETVO ILLUSTRATI. u)

D. 14. Apr. Ventus ab occasu. Pugna Mutinensis.

Luce secutura tutos pete, navita, portus: 625
Ventus ab occasu grandine mistus erit.

- t) Ob magnam rerum varietatem, qua praesertim ii versus, quibus Ovidius posterius Aprilis dimidium descripsit, sese commendant, et interpreti varia carminis argumenta illustranda praebent, hos mihi maximam partem selegi, ut in iis specimine quodam viam et rationem, quam mihi in hoc carmine illustrando praescripseram, proponerem. E libro Vto Martis Ultoris sacrum adieci, quippe rem in Augusti historiâ maximi nominis, in qua Ovidius fere locum classicum exhibet.

626. In tempestatibus certis diebus assignandis (vid.

Scilicet ut fuerit ; tamen hac mutinensia
 Caesar
 Grandine militiâ perculit arma suâ.

Excurs. 1) nimiam severitatem desiderare nec poterant, nec solebant veteres, cum ipsi modo praecurrere, modo postvenire tempestates sidus suum (προχέμασις et ἐπιχείμασις graece dicebatur) praeterea planetarum interventu turbari, moneant. Plin. 18, 25 s. 57. E veteribus astrologis Gemini et Ptolemaei παραπήγματα; item Columella cuius fere diei has ἐπισημασίας, quas vocant, adponunt; parce Ovidius. H. l. quodammodo cum eo convenit Colum. XI, 2 §. 36. 18. Cal. Maii ventosa tempestas et imbres nec hoc constanter. Grandinem autem ponit circa ver medium, cum Ptolemaeo, qui: Μητροδώρῳ χάλαζα. Ad hunc diem Ptolemaeus: Αἰγυπτίοις ἀκρασία πνευμάτων. Ἰππάρχῳ ὕετις. —

Ob grandinem admixtum autem non Favonium, sed frigidum *Argesten* (Fast. 5, 161) *Corum*, Iapyga, Ἀργέστην, intelligendum reor, quem ab occasu solstitiali i. e. inter occasum et septentriones (von Nord-West) flare docent Plinius et Aristoteles (vid. Kappii Exc. 3 §. 18. ad Ar. de mundo). Seneca quaest. nat. 5, 16. *Corum*, tanquam violentiorem ab *Argeste* distinguit. Ob vehementem flatum Horatio etiam C. 3, 27, 19, *albus Iapyx* dictus, hodieque in Italia et Graecia asper et frigidus sub nomine *Maestro* Italis et Neograecis timetur.

627. Vix dubitari potest, quin et h. l. cod. *Urs.*, cui constanter optimas lectiones deberi omnes viderunt, c. Petavii et 6 aliis veram lectionem servaverint. Scilicet, ut fuerit (pro quo Burm. *Sit licet*,) eodem sensu, quem ad fast. 6, 721 in Prolegg. adnotavi, ut lectoris mentem ad sequentia attentam reddat. Vis vocis minus observata alius

D. 15. Apr. Fordicidia.

Tertia post Veneris cum lux surrexerit Idus;
Pontifices forda sacra litate bove. 630

lectionis originem facile explicat. 628. *Optt. libri perculit* frequentissimum in hac re. *Contudit* quod minus forte est, fortasse ex aliis locis irrepsit.

Finem haec pugna imposuit bello Mutinensi, a Hirtio et Pansa Coss. et C. Caesare praetore contra M. Antonium a. V. 711. gesto, qui, cum post Caesaris caedem pro arbitrio Romae agere coepisset, et iniussu Senatus adversus D. Brutum profectus esset, a Senatu hostis iudicatus erat. Post proelium male a Pansâ commissum, a Hirtio superveniente reparatum (Cic. epist. 10, 30. Liv. epit. 119. Dio, 46, 37) deinde a Hirtio et *Caesare* insigni clade victus Antonius in Galliam confugit. (Appian. b. civ. 3, 65 — 76. Dio 46, 38). Dies XVII. ante Cal. Mai. cui Sergius Galba ap. Cic. l. c. priorem pugnam assignat, si lectio vera est, cum Ovidio conciliari non potest, qui posteriorem pugnam haud dubie innuens hanc tamen diei subsequenti demum adsignat. Manutius igitur, „*XVIII. Cal. Maias*“ repositurus nondum medetur, cum Sergius primam, quâ fere aequi discessere, Ovidius ut dixi posteriorem, qua Antonius fugatus est, innuat. Quae omnia cum feliciter cessissent, et hac victoriâ viam sibi patefecisset ad imperium ea die, qua in hoc bellum profectus erat d. 7. Ian. a. V. 711. imperium terrarum se auspicatum esse, dicere solebat. Verrii Fasti ad d. 7. Ian. Imp. Caes. Augustus imperium orbis auspicatur Hirtio et Pansa Cos. ut e marmore Narbonensi ap. Grut. p. 229. supplevit Fogg. cf. Plin. 11, 73, Dio 46, 35. Sacrificanti enim faustissima omnia apparuerant. Alibi dies XIV ante Cal. Sept. quo die mortuis Coss. consulatnm in-

Forda ferens bos est fecundaque, dicta ferendo:

Hinc etiam fetus nomen habere putant.

vasit, imperii primus vocatur. Tac. Ann. I, 9. Dio, 46, 43-45.

Fordicidia. Festi nomine explicato et ceremoniis descriptis, quâ de causa a Numâ institutum sit, fusius persequitur. Tempore quondam frugibus pecorique iniquo, Fauni fatidici lucum ingressus Numa velleribus noctu pro more incubans, oraculum in somnio accepit; cui, postquam ab Egeria expeditum esset, morem gerens feliciorum anni proventum restituit. Hae feriae, quae in Calend. *Ford.* notantur, varie scribi solent, aliis Fordicidia et Fordicalia, aliis Hordicalia exhibentibus. Antiquam hanc formam habet Varro R. R. 2, 5, ad analogiam τοῦ herctus et forctus i. e. bonus, herctum et ferctum, hedus et fedus (pro hoedus) ap. Sabinos, ubi modo haec, modo illa forma postea obtinuit.

631. Forda cum O. explicat Varro L. L. 5. p. 55. Bip. Etymologia autem, quâ fetus ab eadem stirpe, unde *forda* et *fero*, repetit, linguae rationibus et analogiae accommodatissima est. Pro *fero* exstabat antiqua forma *feo* (ut *geo*, *gero*, *seo*, *sero*) *gebahren*, *hervorbringen*, *tragen*, unde non solum *fetus*, quod per e scriptum esse monet Varro, sed et *fecundus*, fortasse *femur* et *femen*, *fenum*, *fenus*, i. e. quod provenit e pecunia quasi eius fetus (Varro ap. Gellium 16, 12) eodem tropo, quo τόνος a τίντω de fenore. Ita a simplice stirpe *geo* modo fit *gero*, modo inserto *n*, *geno*, *genero*, cum reduplicatione *gigeno*, *gigno* etc. vid. Voss. ad Ecl. I, 57.

Nunc gravidum pecus est; gravidae nunc
semine terrae:

Telluri plenae victima plena datur.

Pars cadit arce Iovis: ter denas Curia
vaccas 635

633. Vaccas, quae in decimum mensem in utero gestant, Varro (Geop. 17, 10 §. 1.) a Delphini ortu (10. Iun.) coire vult; circa hoc tempus in eo esse debebant, ut parerent, et vitulus comburendus fere maturus erat.

635. Varro L. L. 1. c. ea die publice immolantur boves praegnantes in curiis complures. — Curiae, aedes triginta, in quibus triginta populi curiae, unaquaeque in curiâ suâ, sacra peragebant. Varro. L. L. 4. 32. p. 43. Tac. ann. 12, 24. Cum parum amplae essent veteres Romuleae, novae constructae erant prope compitum Fabricium; septem tamen e veteribus, e quibus sacra evocari non poterant, porro rebus Divinis adhibitae, ut Ovid. 3, 140 curia prisca. v. Fest. *novae Curiae* et Varronem, Tacit. l. l. c. c. Rei sacrae praeerat curio; et ita Fast. 2, 527 Curio Maximus tabellis suspensis populum ad sacrificandum invitabat. —

Quae cum omnia c. Varrone consentiant, merito offendunt, quae Lydus p. 97. in hac re habet: Τῇ πρὸ δεκαεπτὰ καλανδῶν Μαΐων οἱ ἀρχιερεῖς ἐπὶ τὸ θέατρον γενόμενοι ἀνθ' ἑπὶ τὸν δῆμον ἐρρίπτουν καὶ περὶ τὰ σπόριμα δὲ ὑπὲρ εὐετηρίας ἱεράτευον, καὶ ἐξωθεν τῆς πόλεως ἐπὶ ὠρισμένους σταθμούς ἤρχοντο ἱερατεύοντες Δήμητρι, ὄνομα δὲ τῇ θυσίᾳ Φορδικά-λεια. Nisi postea ceremonias mutatas esse aliquis credere vellet, quod in tanta Romanorum religione vix dandum est, Lydus h, l. quae ad plura festa 'pertinent, in unum cumulasse putandus erit. Cum enim de sacrificio in curiis peracto illi consentiant, sacrum certis ab urbe stadiis per

Accipit, et largo sparsa cruore madet.
 Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri
 Sectaque fumosis exta dedere focis;
 Igne cremat vitulos, quae natum maxima virgo;
 640 Luce Palis populos purget ut ille cinis.
 Rege Numa, fructu non respondente labori,
 Irrita decepti vota colentis erant.
 Nam modo siccus erat gelidis Aquilonibus
 annus;
 Nunc ager assidua luxuriabat aqua.

actum vel ad Robigalia, vel Terminalia pertinebit.

Flores autem in populum sparsos potius ad Floralia, quibus populus in theatro erat, quam huc quisque referat. vid. Proleg. de Lydo.

637. Ministri — popae, non curiones ipsi. 639. Vestalis maxima, Tacitus vetustissima, probab. de annis sacerdotii; dignatione et loco caeteris paulo praelata. Suet. Iul. 83. De vituli cinere, qui postea e Vestae foro peti solebat, vid. infra 725, 733.

641 — 648. Terrae sterilitas. 649 — 666. Numa oraculum Fauni consulit. 667 — 672. ei paret, et fecunditatem restituit. Ovidius unicus, quod sciam, in hac narratione auctor, et fontes nunc ignorantur.

643. Siccus Aquilonibus — cum frigus Boreae nubes in alto contringeret et pluviam reprimeret. Lucan. 4, 50. Pigro bruma gelu, siccisque Aquilonibus haerens Aethere constricto pluvias in nube tenebat. et v. 61 cum imber instare dicitur: Exclisit Borean etc. Virg. Georg. 3, 197 — 645. Initio, cum herbae nondum discerni poterant, ager luxuriare visus, postea sterili avena obsitus apparuit. Precibus hoc avertit Tibul. 2, 1, 19. Neu

Saepe Ceres primis dominum fallebat in
herbis; 645

Et levis obsesso stabat avena solo:

Et pecus ante diem partus edebat acerbos:

Aгнаque nascendo saepe necabat ovem.

Silva vetus nullâque diu violata securi

Stabat, Maenalia sacra relictâ Deo. 650

Ille dabat tacitis animo responsa quieto

Noctibus; hîc geminas rex Numa mactat oves.

Prima cadit Fauno; leni cadit altera
Somno.

655 Sternitur in duro vellus utrumque solo.

Bis caput intonsum fontana spargitur
unda;

seges eludat messem fallacibus herbis. Avena le-
vis ($\alpha\lambda\gamma\lambda\omega\psi$) Flughäfer, cuius semen ventus au-
fert. Veteres in hanc levem avenam et lolium ip-
sa frumenta interdum degenerare sibi persuaserant.
Plin. 18, 17, *partus acerbi*, immaturi, quae huius
vocis prima vis est. Cic. Provinc. 14. res acer-
bae i. e. nondum perfectae; Varro virgo *acerba*
i. e. nondum matura. Igitur non tantum *infelices*
tristes pastori.

649. Cogitandum vel de eo nemore Fauni, quod 3,
285 in Aventino adiit, vel de alio ad Albuneae
fontem ap. Virg. Aen. 7, 81. ad quem locum in
oraculi accipiendi ritu Ovid. prorsus se compo-
suit.

651. Cf. Virg. Aen. 7, 88. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et *caesarum ovium sub nocte si-*
lenti

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.
De incubandi ritu vid. Ill. Heyne ad h. l. et Stra-
bo ap. Neap. — Alio prorsus modo 3, 291 ora-
culum petitur. — *Geminas oves, bis, bis, cum*

Bis sua faginea tempora fronde premit.

Usus abest Veneris : nec fas animalia
mensis

Ponere: nec digitis annulus ullus inest.

Veste rudi tectum supra nova vellera cor-
pus

660 Ponit, adorato per sua verba Deo.

Interea placidam redimita papavere fron-
tem

Nox venit, et secum somnia nigra trahit.

Faunus adest; oviumque premens pede
vellera duro.

Edidit à dextro talia dicta toro:

delectu posuisse videtur in sacro nocturno et fere magico, cum in aliis omnibus numerus impar praeferri soleret. — 656. Fagum Fauno sacram fuisse vel in eius ceremoniis solemnem, haud scio. Aen. 12, 766. ad *oleastrum* ei sacram nautae donum in eius honorem suspendunt. Dubito igitur, an peculiare aliquid in eo quaerendum sit.

657. Siquidem solus et nonnisi huius sacri peragendi causa nemus intraverat, quod aliter se habere non potest, abstinentia a Venere et ab esu animalium ad hoc solum tempus pertinere non potest; utroque castu ad sacrum paratus accedere debuit.

658. Quod Numam observantem facit Ovidius, postea et supplicibus et lugentibus solemne fuit. Liv. 43, 16. extemplo principes civitatis *annulis aureis positis* vestem mutarunt, ut supplices circumirent. Cf. Val. Max. 8, 1, 3. — pede duro — corneo, qui Fauno tribuitur.

664. Homerus de iis, qui in somnio adesse visi sunt:

στῆ γὰρ ὑπὲρ νεφελῆς etc.

Morte boum tibi, Rex, tellus placanda
duarum: 665

Det sacris animas una necata duas.

Excutitur terrore quies; Numa visa re
volvitur;

Et secum ambages caecaque iussa refert.

Expedit errantem nemori gratissima con-
iux;

Et dixit: Gravidae posceris exta bovis. 670

Exta bovis dantur gravidae: felicior an-
nus

Provenit et fructum terra pecusque ferunt.

D. 16. Apr. Caesar imperator dictus.

Hanc quondam Cytherea diem properan-
tius ire

673. Octavianus imperator dicitur. — Deos Deasque
diei spatium equorumque solarium cursum et ac-
celerare et retardare posse, veteres poëtae passim
fingunt. Il. 18, 239. ut pugnae finem faceret,

Ἡέλιον δ' ἀνάμαντα βοῶπις πότνια Ἥρη

Πέμψεν ἐπ' Ὀκεανοῖο ῥοαῖς ἀέκοντα νέεσθαι.

Iovem Alomenae concumbentem *τριπλασιάν την
νύκτα ποιῆσαι*, fingeant recentiores mythici; Diod.

4, 9. Et cui non in mentem venit Ios. 10, 12
sequ., ubi Iudaeorum dux, ut populum ulciscatur,
annuente Iehova, solem sistit, unumque diem in
bidui spatium auget. Ovidius h. l. et 5, 545.

Augusto adsentaturus eiusmodi loca respicit.

— Cytheream autem potissimum eligit, quippe
Iuliae gentis, in quam Octavianus adoptatus erat,
deam tutelarem, et Iulio Caesari *patri* summa cum
pietate cultam 1. Pulcerrimum eius in foro suo tem-
plum extruxerat. *Imperatoris* nomen accepit ao.
725, cum post Aegyptum expugnatam victor Ro-
mam intrasset. Dio 52, 41. Ineunte hoc anno

Iussit, et aethereos praecipitavit equos:

675 Ut titulum imperii quam primum luce
sequenti
Augusto iuveni prospera bella darent.

Maecenas ei huius tituli demum spem fecit Dio 52, 40. Quo autem sensu imperatoris titulus intelligendus sit, et quomodo diversus sit a vulgari hoc titulo, optime eiusd. scriptoris verba docent: l. c. Eodem anno imperatoris nomen accepit, non quale propter victoriam tribui more vetusto solebat (hoc enim ipse saepe et antea et postmodo plus vices ob res gestas reportavit) *sed quo summa imperii demonstraretur*, quod patri quoque eius Iulio et filiis nepotibusque fuerat decretum. — Illud *imperatoris* nomen, quod ducibus re bene gesta vel certo militum numero interemto, tribuebatur, et donec triumphassent, adscribebatur, Augustus *semel et vices* reportaverat. Tac. I, 9 et ita legit Reimarus Dio l. c. *ἐν καὶ ἐλνοσι*. cf. Marm. Ancyrr. Tanquam *prae-nomen* primum a Iul. Caes. adsumtum erat. Suet. Iul. 76. — Ekhel doctr. nummor. T. 6. p. 83. adserit, iam in nummis annorum 715 — 718 cussum inveniri *Imp. Caes.* cum omnino cum Iul. Caesare etiam filiis concessum esset. Propter invidiam fortasse postea intermissum, demum post annum 725 denuo apparet. In Verrii Fastis ei semper praeponitur. 676. iuvenis Octavianus a. V. 691 natus, annum tunc agebat trigesimum quartum; a quâ aetate usus vocis *iuvenis* non abhorret, eo magis cum Augustus ita vocari semper amaret.

Hyadum occasus. Veteres plerique: *quartus ubi* et non est, quia hoc a manu poëtae profectum esse sentiam. Hanc licentiam graecam, passim a poëtis latinis admissam (fultus hyacin-

D. 17. Apr. Hyades occidunt.

Sed iam praeteritas quartus ubi Lucifer
Idus

Respicit. hac Hyades Dorida nocte petunt.

D. 19. Apr. Ultima Cerealiū dies. Ludi equestres in
circo. Vulpes combustae.

Tertia post Hyadas cum lux erit orta re-
motas;

680 Carcere paritos Circus habebit equos.

tho Virg. Ecl. 6, 53 et alibi ubi vide Ill. Voss.)
non admissuri librarii quidam *quartas ubi*, alii
quartus tibi scripserant. Quomodo contra lectio
minus consueta in tot Mss. irrepserit, non lique-
ret. *Hyades*, Ὑάδες proprie a ὕω, sed a similitu-
dine vocis ὕς, Romanis Suculae dictae. v. Plin. 18,
s. 66. Apud Columellam (XI, 2, §. 36.) XIV. Cal.
Maii vesperi se celant. Ovid. c. Caesare facit, cui
d. XV. Cal. se celant. Apprime hoc cum occasu
heliaco lucidissimae conspirat, qui in Ariet. 25°,
43 = d. 17. Apr. incidit e Petavii calculo.

679 - 711. Causam huius ritus expositurus poeta mo-
re suo narratiunculam nobis offert, cuius me-
moriā in hoc more solemnī superesse vult.
Puer quidam Carseolanus vulpem captivā sti-
pula involvit, involutamque accendit; bestia
urentes pueri manus aufugit et agros undique
igne vastavit. Alibi fabula non occurrit. —
Erat hic ultimus Cerealiū ludorum dies a die 12
— 19. testantibus fastis non intermissorum, cf.
v. 711.

Carceres, duodecim ostia minora in latere

Cur igitur missae vinctis ardentia taedis
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi.
Frigida Carseoli nec olivis apta ferendis
Terra, sed ad segetes ingeniosus ager.

685 Hac ego Pelignos natalia rura petebam;

occidentali et recto Circi, sena ab utraque parte
magnae portae, in quibus et equi et currus certa-
turi, donec signum daretur, dispositi erant, di-
tributi, *partiti*, ita ut unusquisque suum carce-
rem haberet. Sensus igitur: Equos carceribus
antea dispositos dato signo Circus accipiet. *Car-
cer* pro Carceres nonnisi poët. Toû *partio* hic
usus haud dubie unicus. Qui equum carceribus
emissum ibi quaerebant, ut in similibus phras. He-
roid 18, 166. „*Ut celer Eleo carcere missus
equus*“ *partitos* explicarunt *emissos*, collato gall.
partir. Ita Scheller h. v. (?)

683. *olivis ferendis* — hae enim, ut laetius excres-
cant, mitiorem aëris temperiem desiderant, colli-
busque gaudent, ubi ventis transitus est. Geop.
9, 3, 1. Θέρμος αἶρ καὶ αὐχμῆρος τῇ ἐλαίᾳ ἐπι-
τήδειος. Praeterea in solo tenui et lapidoso eas
provenire docet Virg. G. 2, 179 unde in Attica
frequens est. Intelligenda tamen *frigidior aëris
temperies*, non *solum frigidum*, Kaltgründigkeit,
sceleratum frigus Georg. 2, 256, quod nec sege-
tibus aptum facile dici posset. — *ingenium* de
omni naturali indole, etiam rerum inanimantium
dicitur. *Haec super arborum ingeniis*. Virg.
Georg. 2, 177 et in soluto sermone ita Plin. et
Columella.

685. *Hac ego*). Aequorum fines enim transeundi
sunt Româ Pelignos petentibus. 686, Amor. 2,
16, 1. Sulmonem, ubi praedium habuit, invitans
amicam idem fere carmen edit: Pars me Sulmo

Parva, sed assiduis uvida semper aquis.

Hospitis antiqui solitas intravimus aedes.
Demserat emeritis iam iuga Phoebus equis.

Is mihi multa quidem, sed et haec narra-
re solebat;

Unde meum praesens instrueretur opus: 690

Hoc, ait, in campo (campumque osten-
dit) habebat

Rus breve cum duro parca colona viro.

Ille suam peragebat humum: sive usus
aratri,

Sive cavae falcis, sive bidentis erat.

Haec modo verrebat stantem tibicine
villam: 695

Nunc matris plumis ova fovenda dabat.

tenet, Peligni tertia ruris, Parva, sed irriguis
ora salubris aquis, ubi et v. 5 et 9 ad *labentes*
undique rivos recurrit. — 689. multa quidem, sed
et haec — graecâ structura: πολλά μὲν, τοῦτο δὲ καὶ
μαλίστα, πρωτίστα. Ita 5, 191. Voverat illa qui-
dem Curius, sed multa, ubi quidem-sed, ut μέν-δὲ
coniunctioni potius inservit, quam oppositionem
format. 690. Notitiam ita casu paratam habet
etiam 4, 378

695. Tibicen, fulcrum domui ruinam minitanti
oppositum ita Gloss. ἀντήριδες i. e. ἀντερείδοντα
ξύλα ἢ λίθινα κατασπένευσματα, et Iuvenal. 3, 193,
ubi Umbricius de frequentibus domorum ruinis,
Romae instantibus, queritans: Nos urbem colimus
tenui tibicine fultam Magna parte sui:
nam sic labentibus obstat Villicus. . . .

Tibicinare est fulcire ap. Tertull. anim. 38.

Unde sic dicatur, cum de columna in tibicinis for-
mam efficta, ut in *Caryatide*, cogitari non potest,
vix apparet. Testi sententia nulla est.

Aut virides malvas, aut fungos colligit
albos:

Aut humilem grato calfacit igne focum.

Et tamen assiduus exercet brachia telis;
700 Adversumque minas frigoris arma parat.

Filius huius erat primo lascivus in aevo;
Addideratque annos ad duo lustra duos.

Is capit extremi vulpem sub valle salicti:
Abstulerat multas illa cohortis aves.

705 Captivam stipula fenoque involvit, et
ignes

697. *Malvas* inter epulas agrestes cum lactuca, porro menthaque recenset Martialis. 10, 48, 7. Exoneraturas ventrem mihi villica malvas Adtulit. . . . a quâ ventris emolliendi vi nomen gr. *μαλαχῇ*, et lat. malva invenere. Plin. 20, 21. s. 84. qui tria genera, malvam malopen, malachen et althaeam recenset. Hor. Epod. 2, 58. — E *fungis* edulibus *populnei* in primis laudantur Geop. 12, 41 (*μυκηῆτες αἰγερῖται*) *ficulnei* Nicand. ap. Athen. p. 61. v. Niclas ad l. c. Utersque procreandi modus ibi docetur. Plin. 22, 23, s. 47. ancipitem cibum sed admodum in delicis habitum, reprehendit, et venenosos discernendi modum ostendit: Tutissimi, qui rubent callo, minus diluto rubore, quam boleti. Mox *candidi*, velut apice flaminis insignibus pediculis. Unde Ovid. cum delectu *fungi albi*. Horatii Catius (Sat. 2, 4, 20) Pratensibus optima Fungis naturae est: aliis male creditur.

704. *cohors*, *chors*, *cors* (ital. cortile) area septa in villis, ubi gallinae et eiusmodi aves vagantur. Col. 8, 3. 8. ita Mart. cortis aves i. gallinae aliaeque aves domesticae.

705. *stipula*, proprie quicquid post messem in agro remanet (Stoppel), sed cum nostri aevi stipula non miscenda. Veteres enim non culmum etiam cum

Admovet. urentes effugit illa manus.

Qua fugit, incendit vestitos messibus
agros:

Damnosis vires ignibus aura dabat.

Factum abiit; monumenta manent. nam
vivere captam,

Nunc quoque lex vulpem Carseolana ve-
tat. 710

Utque luat poenas gens haec, Cereali-
bus ardet:

Quoque modo segetes perdidit, ipsa perit.

D. 20. Apr. Sol abit in Taurum.

Postera cum veniet terras visura patentes
Memnonis in roseis lutea mater equis;

E duce lanigeri pecoris, qui prodidit
Hellen, 715

aristis demetebant, sed aristis solis decisis, et
oorbibus (*Φορμῶς*) in horrea ingestis, totus cul-
mus tanquam stipula remansit. Post messem de-
mum haec stipula demeti, et straminis loco adhi-
beri solebat. Unde semper stipula ita usurpatur
I, 205 etc.

707. Cui non in mentem venit historia Iudic. 15, 4?

Solis transitus in taurum. Petavius in tabu-
la pag. 57. var. diss. verum ingressum anno pri-
mo Iuliano ponit in diem 23. April. h. 12, 10. —

lutea, m. M. —, qui color totius antiquita-
tis festus est, nunc simul cum respectu ad colo-
res Aurorae. 715. Fabulam arietis habet Era-
tosth. catast. 19. Aries Hellen trans mare fe-
rens, quod ab eius nomine Hellespontus dictum
est, puellam deiecerat, quae postea a Neptuno ex-
cepta est. — *Victima maior*, est Taurus, ut ho-
stia maior, ovis.

Sol abit: egresso victima maior adest.

Vacca sit an taurus, non est cognoscere
promptum:

Pars prior apparet; posteriora latent.

Seu tamen est taurus, sive est hoc femina
signum;

720 Iunone invita munus amoris habet.

D. 21. Apr. Palilia.

Nox abiit, oriturque Aurora. Palilia po-
scor.

717. Ita et in nostris sphaeris taurus apparet, ut ca-
put tantummodo notetur, posteriores partes qs.
decisae appareant. Arat. Phaen. 167. nonnisi
caput describit.

719. Si enim taurus est, Europae raptor, si vacca,
Iö cogitabatur: unus et altera Iunoni invisi. Era-
tosth. 14.

Palilia. 721 — 806. Deâ Pale, cui se ipsum
ritu pastoritio solemnia sacra tulisse refert, in-
vocatâ (721 — 728) solitas lustrationis ceremo-
nias (729 — 742) sacra Deae oblata (743 — 746)
et preces pro salute pecoris pastorumque ad Deam
missas persequitur (747 — 778); 779 — 782 de-
nique Convivium pastoritium et lusus solemnes;
783 — 806. rituum causae variae tentantur. Con-
ferendi Tibull 2, 8. 89. Prop. 4, 1, 19. Schol. ad
Pers. 1, 72 Ciceronem et Varronem excitans. Ob
victoriam a Iul. Caes. reportatam de Cn. Pompeio
M. F. ao. 708, quae pridie hunc diem Romae
nuntiata erat, ludi circenses perennes eodem die
instituti erant, Dio 43, 42, quos, ut videtur, ne-
glectos, Octavianus propriis sumtibus restituit
Dio 45, 6. cf. Foggin. p. 58. Cal. Vind. Natalis
Urbis CM XXIII. i. e. Circenses missus XXIII.
qui numerus consuetus erat. Ap. Athenaeum
dies vocatur Πρωαῖα (8, 16). — Simili ritu ma-

Non poscor frustra; si favet alma Pales.

Alma Pales, faveas pastoria sacra canenti;
Prosequor officio si tua festa pio.

Certè ego de vitulo cinerem stipulasque
fabales 725

Saepe tuli plena februa casta manu.

Certè ego transilui positas ter in ordine
flammas;

Virgaque roratas laurea misit aquas.

Mota Dea est; operique favet. navalibus
exi,

Puppis: habent ventos iam tua vela suos. 730

iores nostri Ostram, veris Deam, salutare soliti erant, cui festo, nomine quidem immutato, Pascha christianum substituerunt primi rei christianae doctores; unde hodieque ignes primo Paschalis die accendi passim in Germaniâ accendi solent, (Osterfeuer). Lustrationem hodieque in Italiâ solemnem comparat Moriz. Anthusa p. 106. quâ quotannis iumenta ad coenobium certum coacta aquâ sacrâ adsparguntur, quo, ne consternantur iumenta, caveri arbitrantur.

725. *Certe* ego — Solemne in precationibus, Diis officia sua laudare, vulgo per *si*, *siquidem*, modesta dubitatione II. 1, 39. 40. — De vituli immaturi cinere v. 635. Februa quid sint, ipse eponit 2, 19.

727. Quod post coenam factum esse videmus v. 781. — 728. Laureae virgae pro aspergillo in lustrationibus frequens usus 5, 677. Quippe Apollini averrunco sacra ipsa *αλεξιμαχος* habebatur, et vel fulgur arcere credebatur, unde Augustus subdium procedens, lauru circumdare caput solebat. 731. Vestales plurium rerum sacrarum parandarum, posteaque populo dividendarum curam habebant; ita molam salsam e viridibus aristis quas ipsae mense Maio collegerant, parare populo,

I, pete virginea, populus, suffimen ab
ara:

Vesta dabit. Vestae munere purus eris.

Sanguis equi suffimen erit, vitulique fa-
villa;

Tertia res, durae culmen inane fabae.

735 Pastor, oves saturas ad prima crepuscula
lustra.

Unda prius spargat, virgaque verrat humum,
Frondebis, et fixis decorentur ovilia ra-
mis;

Et tegat ornatas longa corona fores.

Caerulei fiant vivo de sulfure fumi;

que dividere solebant. 733. Sanguis erat, qui de cauda equi mense Octobri immolati destillaverat. Fest (*v. equus October*) quotannis Idib. Octobr. equum Marti immolatum tradit, „cuius cauda tanta celeritate defertur, in regiam, ut *ex ea sanguis destillet in focum*.“ Ad caudam decurtatam etiam alludit Prop. 4, 1, 29. Qualia nunc *curto* lustra novantur equo, ubi tamen sacrificium quinquennale dicitur. 734. *Culmen inane fabae* — culmen videtur i. q. culmus, stipula, Stengel, et si vix alius locus exstet, nam de virgâ seu per-ticâ, in qua fabae assurgant, in februis adhibita nusquam vidi. 736. *Unda*, quod fere omnes, non dubito, quin praeferendum. Heinsii structura, qui *nda* vult, fit molesta

738. Longae coronae (Feston), quibus domuum templorumque fores in omni laetitiâ teguntur.

739 — 42. Suffimina haec in stabulis accensa, praeter religionem, utilitate sua physica non facile carebant. Graves enim eiusmodi odores in stabulis accendendos contra serpentes commendat Virg. Georg. 3, 414. Disce et odoratam stabulis accendere cedrum, Galbaneoque agitare graves nidore chelydros etc., alique acetum, pennas, iuniperum aliaque graveolentia accendi iubent, *vivum sulfur* proprie *ἀπυρον* gr. nativum, quod nascitur

Tactaque fumanti sulfure balet ovis. 740

Ure maris rorem, taedamque, herbas-
que Sabinas;

solidum (cui oppositum est πεπυρώμενον, quod oleo excoquitur) pellucidum et viride, quo vero, ut Plin. 35, 15 s. 50 habet, *solum ex omnibus generibus Medici utuntur*, et h. l. vix intelligi potest. *Vivum* (si lectio vera, cum alii pura) igitur, ut Remed. Amor. 260. nonnisi de celeritate, qua sulfur flammâ corripitur solet, et consumi, capiendum erit, ut Met. 3, 374. *Admotam rapiunt vivacia sulfura* flammam.

741. Recepi *maris rorem*, rosmarinum, quo plantam innui forte non viderunt librarii, *mares oleas* scribentes. *Ros maris* autem saepe ita Met. 12, 410. et contextu adiuvante, vel nude *ros* Georg. 2, 213, ibique Voss. Plin. 24, 11, s. 60. In Italia frequens in maris ora, a cuius adspergine nomen traxisse videtur. Rosmaricus officinalis L. gr. λιβανώτις ab odore turis. — Sed et *mares oleas* commodum sensum praebet. *Mares* vel de sexu plantarum cum delectu, cum Plinius dicat religioni tributum esse, ne sexus alter usurpetur, vel i. q. maiores, quo sensu in plantis aliisque rebus de maiore vi et virtute usurpatur: macula tura, marculi carfunculi. Graeci ita ἀρσένικον de vehementissimo veneno.

taedam proprie dictam Plin. XVI, 10, s. 19, dicit ligni resinosi genus, abundantius succo quam reliqua genera, parciore liquidioreque quam in picea; *flammis ac lumini sacrorum etiam gratum*. Innuens forte pinum Cembram L. (Zedernfichte) ital. Cembro. Alibi *taedam* non ab una arbore sed a pluribus resinosis peti dicit, in primis ab inferiore parte *sappii*.

herba Sabina gr. βραῖν, Juniperus Sabina L. Sade - Sevenbaum, in sacrificiis simplicioribus et agrestibus iam supra I, 343. Cupressi genus humile et sempervirens, unde Latinis herba, Dioscoridi δένδρον dicitur. Id. I, p. 104, χρῶνται δέ

Et crepet in mediis laurus adusta focis.

Libaque de milio milii fiscella sequatur:
Rustica praecipuè quo Dea laeta cibo est.

745 Adde dapes mulctramque suas: dapibus-
que resectis

Silvicolam tepido lacte precare Palen.

Consule, dic, pecori pariter, pecorisque
magistris:

Effugiat stabulis noxa repulsa meis.

Sive sacro pavi, sedive sub arbore sacra;

750 Pabulaque è bustis inscia carpsit ovis:

τινες τοῖς Φύλλοις ἀντὶ θυμιάματος. Hesych. h. v.
Plin. 24, s. 61. duo eius genera novit, alterum cu-
presso, alterum tamarici folio simile. Neap. c.
βαράθρῳ Diosc. perperam commutat. Cum Lau-
ro iungitur Ovid. l. c. — 742. E sono lauri *cre-*
pitantis de sacrificii eventu portendere solebant.
Theocr. 2, 23 sequ. 743 — 746. Sacra Pali oblata.
De libis e milio v. Fest. Suffimentum.

745. *daps* κατ' ἐξοχὴν de cibis numi oblatis. id. Le-
ctionis magna varietas. Multi: Adde dapes in
utrumque suas. Heins. *Adde dapi mulchramque*
suae ut daps sit pro libis et milio illo, cui nunc
lac accedat. Sed vere aliae dapes accessisse vi-
dentur. *Dapibus resectis* enim ad liba referri
vix potest. Lac ei offertur Tib. 1, 1, 35. Diis
agrestibus enim nymphisque sacrificia sine vino
(νηφάλια) offerri solent.

747 — 776. Preces, quibus Pali supplicant. *magi-*
stri (Varro R. R. 2, 10) proprie dicuntur, qui
praesunt et imperant servis greges pascentibus
(Aufseher, Vögte) quibus interdum villicus prae-
positus est.

stabula etiam de septis, quibus pecus per
aestatem includitur. 749. sacro sc. saltu, lucu,
agro. 750. *in bustis* haec enim sacra et invio-
lata ab omni tempore habita erant. Eurip. Electr,
327. Ea vendere vel aedibus obstruere nefas, la-

Seu nemus intravi vetitum, nostrisve fugatae

Sunt oculis Nymphae, semicaperve Deus:

Seu mea falx ramo lucum spoliavit opaco,
Unde data est aegrae fiscina frondis ovi:

Da veniam culpae: nec, dum degrandinat, obsit 755

Agresti fano supposuisse pecus.

pidem movere, terram sollicitare, cespitem velle-
re proximum sacrilegio habebatur. Inscriptioni-
bus H. M. H. N. S. i. e. Hoc monumentum here-
dem ne sequatur. plerumque caveri solebat, ne
ipsi heredes iuris aliquid in bustum sibi vindica-
rent. Litteras fere explicat Hor. Sat. 1, 8, 12, he-
redes monumentum ne sequeretur. — 751. Nu-
minis agrestis conspectum furorem iniicere et lym-
phatum (νυμφολήπτον) reddere quem morbum
cum hydrophobiâ eundem esse putant, commu-
nis omnium vet. opinio. Ovid. Heroid. 4, 47.
Nunc feror, ut — quos Semidiae Dryades Fauni-
que bicornes Numi ne contactas attonuere suo.
Theocr. 13, 44.

Νυμφαὶ ἀνοίμῃται, δεινὰ δὲ καὶ ἀγροιώταις.

753. Crudelis vindictae, quam Dii de nemorum vio-
latoribus sumserant, plurima exempla cir-
cumferebat antiquitas, v. c. Erisichthonis.
Si sacrificium praecesserat frondes decerpere
licebat. Plin. 17, 28, fin. — fiscina, fiscella, (fis-
cus) corbis viminea; fiscinae frondariae Plin. 18 31.
— *frondes* autem arborum (Laubsprossen) quae
quotannis progerminant, laudatum veteribus pa-
bulum pecudis et tempore certo putari solebant
(frondatio), Plin. 18, 16. Voss. ad Georg. 2,
400. Forte h. l. potissimum frondi *e* *luco*
sacro salutaris vis tribuitur.

- 755-56. *dum degrandinat.* Burm. *dum* pro *do-*
nec accipiens i. e. dum grando desierit, vult con-
iunctivum. Sed etsi recte *degrandinat* de gran-

Nec noceat turbasse lacus. ignoscite, Nym-
 phae;
 Mota quod obscuras ungula fecit aquas.
 Tu, Dea, pro nobis Fontes fontanaque
 placa
 760 Numina; tu sparsos per nemus omne Deos.
 Nec Dryadas, nec nos videamus labra
 Dianae;
 Nec Faunum, medio cum premit arva die.

dinis fine accipiatur, hoc etiam sensu *dum* apud antiquiores et poëtas indicativum habet. Terent. Eun. I, 2, 26. Heaut. I, I, 54. *Fano*. exstabant enim passim altaria cum imagunculis ligneis et rudibus, diis agrestibus et nymphis vel in antris sylvestribus vel sub parvis tectis sacrata, quae h. l. fana. al. *Fauno*, quod esset *aede Fauni*. 757. Et lacui enim numen inerat. Hesiod ("Epy. 737) flumen transiturum iubet precari in fluctus prospicientem, manusque in aquâ proluere. Μηδέ ποτ' ἀενάων ποταμῶν καλλιρροόν ὕδωρ Πόσσι περᾶν, πρὶν γεῦξ' ἰδῶν ἐς καλὰ ρέεθρα etc. quo et spectat v. 757. ap. Hesiod. 758 pro *Mota*, *Lota* acute suspicatus est Heins. Columella 7, 4, §. 5, oves ter quotannis perluere iubet, tum ad lanam purgandam, tum scabiem propellendam, quod saepe adeo urgebat, ut Virg. Georg. I, 272, ipsis diebus festis rustico concedat *Balantumque greges fluvio mersare salubri*. Sine urgente necessitate autem nymphas turbare Varro nefas esse monuit. Etsi *mota* legas, ungula tamen de *ovi* capienda, de quo dubitat Burmannus et *lavatio* intelligenda est. E bisulcis enim, saepe et vel Met. I, 747 de vacca ungula usurpatur. 761 vide ad 751. *labrum* vas balneatorium Cic. fam. 14, 20, inde Gloss. λουτήρ. Etiam Actaeonis illa fabula pertinebat ad eam religionem, quâ numinum conspectum aufugere iuebantur.

762. Circa medium diem, ubi dii agrestes mortalium

Pelle procul morbos; valeant hominesque
 gregesque;
 Et valeant vigiles, provida turba, canes.
 Neve minus multas redigam, quam mane
 fuerunt; 765
 Neve gemam referens vellera rapta lupo.
 Absit iniqua fames. herbae frondesque
 supersint:
 Quaeque lavent artus, quaeque bibantur,
 aquae.

ad instar somno indulgere credebantur, maxime hic timor sacer erat. Theocriti Caprarius (I, 15) metu ne Panis somnum interpellat, circa meridiem fistula canere non audet:

Οὐ Δέμις, ὦ ποιμαν, το μεσαμβρινόν, οὐ Δέμις
 ἄμμιν

Σύρισθεν· τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες. ἡ γὰρ ἀπ' ἄγρας
 Τάυνια κεκμακῶς ἀμπάνεται. ἐντί τε πλήρος etc.

Lucan. 3, 423. — medio cum Phöbus in axe est
 pavet ipse sacerdos Accessus: dominum-
 que timet deprendere luci. In templa etiam per
 meridiem intrare, et si transibant, alte loqui
 metuebant. Ipsa spectra meridie aequae ac media
 nocte timebantur. vid. Voss. ad Georg. 4. 396.
 Ps. 91 (90), 6. Septuaginta eandem superstitionem agnoscunt.

Ὅου φοβηθήση — ἀπὸ συμπτώματος καὶ
 δαιμονίου μεσημβρινοῦ.

765. Multo merito iam Lenzius expunxit, qui et
multro coniecit. Praetuli *Multas*.

766. Italiae et Graeciae pastores hanc gregum a lupis
 salutem a Pane vel Fauno, sub-peculiari cognomine
 Lucaei vel Lyperci (lupus, arceo) culti, impetrabant.
 Ad Palilia idem refert Tibull. 2, 5, 88.

Ubera plena premam. referat mihi caseus
aera:

770 Dentque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax aries; conceptaque semina
coniux

Reddat, et in stabulo multa sit agna meo.
Lanaque proveniat nullas laesura puellas,
Mollis, et ad teneras quamlibet apta manus.

770. caseus (τυρός) plerumque lac congelatum et se-
ro purgatum ut 4, 545., atamen c. flore, unde
pinguis. Ecl. I, 35. Ad coagulandum autem
vett. uti solebant lacte e stomacho quorundam
quadrupedum (Laab), alibi κνηκῶ, cneco (saflor)
flore carduis simili, et iam ap. Homerum ὄπος,
succus ficulneus in hac re occurrit. Il. 5, 902.
ὡς δ' ὅτ' ὄπος γαλαὶ λεύκον etc.

771. semina reddere de partu 6, 293. 773. cf. Tibull.
2, I. 61. Lana, ut mollior, ita laudatior erat,
quare celebre „molle Tarentinum pecus.“ 774.
quamlibet apta i. quam aptissima; quamlibet et
quamvis ita saepe absolute pro valde Plaut Men.
2, 2, 43. quamvis ridiculus es, ubi uxor non adest
i. perquam, maxime. Varro R R 2, 5. homo
quamvis humanus et iocosus. Ita etiam capi pot-
est in pleonasmo „etsi quamvis, licet quamvis“
v. c. Lucret 6, 600 i. e. licet maxime (wenn noch
so sehr) — Inde demum in ep tasi, quae pro-
tasi opponitur, pro etsi et quanquam ponitur,
sed, quod observare licet, si vera iis vis inest,
semper cum subiunctivo. Prorsus eadem ratio
graec. particulae περ, cuius prima vis erat augen-
di, πανὺ, admodum, ut saepe, Il. I, 416. ἐπεὶ νυ
τοὶ αἶσα μίνυνθα περ οὔτι μάλα δην i. e. πανυμ.
3, 201. Ἰθάκης κραναῆς περ εὐρύσης i. πανυκρ. —
tunc demum frequenter pro etsi poni solet.

Quae precor, eveniant: et nos faciamus
ad annum 775

Pastorum dominae grandia liba Pali.

His Dea placanda est: haec tu conversus
ad ortus

Dic ter, et in vivo prolue rore manus.

Tum licet, appositâ veluti cratere ca-
mellâ,

Lac niveum potes, purpureamque sa-
pam. 780

Moxque per ardentes stipulae crepitantis
acervos

777. More antiquo, cum illa coeli pars, unde solem, lunam, stellas egredi videbant, caeteris augustior putaretur, adorationes facie adorientem conversa fieri solebant. Tempia etiam si loci natura admittebat ita, ut fores solem spectarent, exstruebantur. Dionys. 2, 5. Plut. Num. 14 §. 4. Inde Auspicia ex ortu Graecis pariter ac Romanis laeta; quamquam his ad dextram, illis ad sinistram spectabantur. Plin. 2, 54. 778. *rore vivo*, non c. quibusc. de rore, sed haud dubie de *aquâ recenti* Met. 3, 164.

779-782. *Convivia pastoritia et lusus sollemnis camella*, patina maior lignea Petron. 64, et 85. Pollux eandem, tanquam vas rom. laudat, *σκαμιλλαν* vocans.

780. *sapa*, ἐψήμα, Plin. σίραιον et σίραιος οἶνος, mustum dulce ad remanentem tertiam partem decoctum. Varron. Fragm. p. 240. Bip., remanente dimidio defructum vocabatur. cf. Georg. I, 296. Cum per annum adservata esset sapa, vel vino admixtam, vel lacte attenuatam, ut h. l. diebus festis potabant, quem potum a rufo colore, quem burrum vocabant, *burranicam* dicit Festus.

781. cf. Tibull. et Prop. l. l. c. c.

Traiicias celeri strenua membra pede.

Expositus mos est; moris mihi restat origo.
Turba facit dubium; coeptaque nostra tenet.

785 Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis

Excoquit. idcirco cum duce purgat oves.

An, quia cunctarum contraria semina rerum

Sunt duo, discordes ignis et unda Dei;

Iunxerunt elementa patres: aptumque putarunt

783-806. Rituum variae causae tentantur. Agnoscimus in hac explicationum „turba“ ingenium et ἀκρισίαν Gramaticorum, qui his rebus explicandis operam suam navaverant, ex iis, quae Macrobius, Festus, Plutarch. in Quaest. Rom. inde profecere, nobis satis cognitam. Fastorum etiam conditores, qui huc praecipue respiciuntur, saepe sine criticâ, quicquid sententiae sese offerret, utut linguae et historiae contrarium, conguessisse post Macrob. aliosque, Ovidii loca ostendunt, ubi sententiae eorum enumerantur. cf. inpr. I, 417 de Agonalibus et Fest. h. v.

785. Prima haec sententia ad veritatis speciem proxime accedit, nam ignis, aequae ac aqua, ob vim purgatoriam in lustrationibus adhibitus esse videri debet. A funere redeuntes antea aqua lustrali adpersi ignem supergrediebantur (suffitio) Fest. Met. 7, 261. Terque senem flammis, ter aquâ, ter fulfure lustrat. Quid? quod eadem vis in Oriente igni tribuebatur, et fides christiana in igne purgatorio eandem ideam adoptavit. — dux, pastor, non hircus.

787. semina, elementa. Similem explicationem exhibent Plut. Qu. R. I. Varro L. L. 4, 10.

Ignibus et sparsâ tangere corpus aquâ? 790

An, quod in his vitae caussa est; haec perdidit exul:

His nova fit coniux: haec duo magna putant?

Vix equidem credo; sunt qui Phaëtonta referri

Credant, et nimias Deucalionis aquas.

Pars quoque, cum saxis pastores saxa feribant, 795

Scintillam subito prosiluisse ferunt.

Prima quidem periit: stipulis excepta secunda est.

Hoc argumenti flamma Palilis habet.

An magis hunc morem pietas Aeneïa fecit,

792. An, quod haec duo ad vitam maxime necessaria, ut omnis causa vita in iis versari videatur? unde iis interdicitur exsuli? Fest. (v. aqua). Aqua et igni tam interdici solet damnatis, quam excipiuntur novae nuptae. (His nova fit coniux) Serv. ad Aen. 4, 167. Plut. et Varro l. l. c. c.

793 et 799. praecipue tot pravarum, quibus Grammatici abundant, sententiarum saporem referunt.

795. *feribant* iam Cl. Lenz recepit, quam formam antiquiorem librarii in *ferebant* facile detorquere poterant: *tereabant* mera coniectura. Antiquus, ut videtur, de igne in Latio primum reperto mythus. Pastores, in simili, qua Penelopes proci delectabantur, ludo, lapidibus iactis, casuque duobus saxis fortiter se ferientibus, primam scintillam elicuisse eâque stipulae ope exceptâ usum ignis edocti esse dicebantur. Potuit haec de ignis initiis in Italia circumferri fabula, ut Graeci in Promethei mytho ignis inventionem celebrabant.

800 Innocuum victo cui dedit ignis iter?

Num tamen est vero propius; cum condi-
ta Roma est,

Transferri iussos in nova tecta Lares?

Mutantesque domum tectis agrestibus ig-
nem,

Et cessaturae supposuisse casae?

805 Per flammās saluisse pecus, saluisse co-
lonos?

Quod fit natali nunc quoque, Roma, tuo.

D. 25. Apr. Ver medium; Aries occidit; Canis oritur.
Robigalia.

901 Sex ubi, quae restant, luces Aprilis ha-
bebit;

801. Omnes libri pro *Num* habent *Hoc* aut *Nunc*, quod
vix mutandum erat. In hanc sententiam Ovidius
ipse abit. Simile quid Dionys. Hal. 1, 88. Eo
die quo Romulus urbis fundamentum iacturus erat,
sacrificio peracto, ignes ante casas esse accensas
populumque piaculi causa (de morte Remi) flammās
transiluisse. μετα δὲ τοῦτο πυρκαϊὰς πρὸ τῶν σκη-
νῶν γενέσθαι κελεύσας, ἐξάγει τὸν λεὼν τὰς φλόγας
ὑπερτρῶσκοντα τῆς ὀσιώσεως τῶν μιάσματων ἕνεκα.

901-904. Veris medium, arietis occasus, canis exor-
tus (sec. Ovidium, pro quo occasus substituen-
dus est). Ver Ovidio (2, 140) coepit d. 9 Febr.
(post 16 dies hirundo venit. 2. 853. cf. Hesiod.
"Ergy. Aestas, cum ortu Pleiadum d. 13 Mai. Dies
25 April. igitur fere in medio est. Non consen-
tit Plinius, qui anni cardines aliter deputat (2,
47) Fusius agendum ad 1, 459, qui locus hunc
ordinem omnino turbat.

In medio cursu tempora veris erunt.

Et frustra pecudem quaeres Athamantidos
Helles:

Signaque dant imbres: exoriturque Canis.

903. De Pontederae emendatione egi, Ovidioque
graecum auctorem adsignavi Excurs. I. vid. ibid.
de cane. Phryxus et *Helle*, *Athamantis* et *Naphe-*
les liberi, ut insidias Inûs novercae fugerent, arieti
insidentes per mare Colchim petitori erant. In
freto Ponti Eux. *Helle* decidit, *Phryxus* solus
Colchim petiit, ubi arietem immolavit, qui ad
astra sublatus est. Hyg fab. 2, 3. Eratosth. cat.
c. 19. Stellae eius obscuriusculas imminuto alia-
rum stellarum splendori ad lunam comparat Arat.
228. Αὐτὸς μὲν νωθὴς καὶ ἀνὰ στέρος, οἷα σελήνη
Σκέψασθαι. 904. *Signa dare* absolute positum e
dictione Graecor. solemniter de tempestatibus cum
ortu et occasu siderum coniunctis I, 316. *Signa*
dabunt imbres, exoriente lyra; expressum e. gr.
ἐπισημαίνειν, quod hoc sensu Ptolem., Geminus
et Arist. Est autem intransitive *se ostendere*,
adventus sui signa dare; ita medici de febribus:
ὁ πυρετὸς ἐπισημαίνει (das Fieber zeigt sich) et pa-
riter de tempestatibus ἐπισημαίνει ὁ νότος es zeigt
sich Südwind: Plin. 18 s. 64. A bruma in Favonium
Caesari nobilia sidera significant (zeigen sich).
Alibi usu consueto: s. 66. Imber significatur Li-
brae occasu. — Libra tempestatem significat.

Robigalia. Pompa sollemnis, albis vestibus
induta in lucum Robiginis ducitur, ubi Flamen
Quirinalis preces ad deam mittit (911-932) et
ture, canisque et ovis extis sacra facit (933-936).
Cur canis pro hostia sit causa exponitur. (937-
942). — Ferias a Numa institutas tradit Plinius
18, 29. Rubigalia Numa constituit anno regni sui
XI., quae nunc aguntur ad 7 Cal. Mai. quoniam

905 Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem,

Obstitit in media candida pompa viâ.

Flamen in antiquae lucum Robiginis ibat,
Extâ canis flammis, extâ daturus ovis.

Protinus accessi; ritûs ne nescius essem.

910 Edidit haec flamen verba, Quirine, tuus:

Aspera Robigo, parcas Cerealibus herbis:

tunc fere segetes rubigo occupat. Vera causa est, quod in 4 Cal. Canis occidit. sidus et per se vehemens, et cui praeoccidere caniculam necesse est. Tertia vota pro segete facta, in Sementivis, Ambarvalibus, Robigalibus. cf. Varro R. R. I, I, 6. Ludos etiam accessisse ad hoc sacrificium docet Verrius in fast.: *Feriae Robigo, Via Claudia ad milliârium V., ne robigo frumintis noceat, sacrificium et ludi cursoribus maioribus minoribusque fiunt. Festus est puerorum linoniorum, quia proximus superior meretricum est.* I pro E in frum. et linon. antiqua script. Ludi similes videntur ludis Troiae v. c. Suet. Caes. 39. ubi minorum maiorumque puerorum turba ludere solebat; tamen pedestres, cum illi equestres essent. vid. Fogg. ad. h. l.

905. *Nomentum*, oppidum in Sabinis (Lamentana), ad quod via Nomentana duxit. Via Claudia, quae pars Flaminiae est, Ovidio e transverso secunda erat a via Nomentana hortos suos, quos in monte Vaticano ponunt ichnographiae, petitura.

908. Colum. 10, 342. nonnisi canem habet. tanquam praecip. sacrificium. „Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas, Sanguine lactentis catuli placatur et extis.“ Inde sacrif. *canarium* et porta qua egrediebantur *catularia* dicebantur. Fest.

910. Videmus flamines non unius tantum Dei sacris vacasse, ut vulgo dicunt. 911. Robigo, pulvis rufus s. rubus, unde nomen habet, et glutinosus

Et tremat in summâ laeve cacumen humo.

Tu sata sideribus caeli nutrita secundis
Crescere, dum fiant falcibus apta, sinas.

Vis tua non levis est. quae tu frumenta
notasti; 915

Moestus in amissis illa colonus habet.

Nec venti tantum Cereri nocuere, nec im-
bres;

ex aëre delapsus, vites frumentumque adedens, gr. *ερυσίβη* et *μίλτος* Eust. ap. Schn. Ind. ad scr. R. R. *δρόσος καταλήφθαισα ὑπὸ καυσάνος, ὑφ' ἧς καταφθίρεται πᾶς σόριμος καρπός.* *Μάρμαρα*, ap. Hesych. i. q. *ερυσίβη* videtur potius pulvis albus et ab insectis repetendus (Aphis L. Blattlaus Mehlthau). Verrio et Varro audit *Robigus*. De causa et natura eius vide quae habet Scalig. ad Teophr. C. P. 3, 30. Differt inde *uredo*, e pruina et frigore orta (Colum. 3, 20) *carfunculus* a solis ardore ortus, quanquam Plin. 18, 28. *uredinem*, *carfunculum*, *rubiginem* de eadem re dici ait. *Sideratio* (*αστροβολήσις*) ad haec omnia patet. Plin. 17, 24, s. 35. Theophr. C. P. 5, 10. Geoponici (5, 33) simulac in aëre *robiginem* congregari cernatur, variis remediis superstitiosis, post alia *lauro in arvum proiecto* hanc noxam propellere iubent. Iidem pleniluniis maxime frumenta robigine impeti docent, cum ob lunam tunc calidam simul et humidam frumenta putrefaciant. Graeci ad averruncandam hanc pestem Apollinem *αλεξιμάκον* et Cererem invocare solebant; ita Rhodii *Ἀπολλῶνα Ερυθύβιον* (Strab. XIII. p. 613) et Gorgonii ad Hermum *Δημήτρα Ερυθίβην* (Etym. M.) placabant. —

912. *laeve* pulveri adhaerenti et viscoso *asperae* robigini opponitur, 913. *sideribus* i. tempestatibus cum iis coniunctis. 917. Venti, praecipue australes in Italiâ segeti, arboribus floribusque ma-

Nec sic marmoreo pallet adusta gelu:

Quantum, si culmos Titan incalfacit
udos.

920 Tum locus est irae, Diva timenda, tuae.

Parce, precor, scabrasque manus à messi-
bus aufer;

Neve noce cultis; posse nocere sat est.

Nec teneras segetes, sed durum amplecte-
re ferrum

xime metuuntur. Virg. Ecl. 2, 58 Corydon: *floribus Austros Perditus*, et liquidis immisi fontibus apros. Ardentius idem furens Prester vocatur, amburens contacta pariter et proterens, famosus hodieque sub nomine Scirocco. Idem venti et imbrem perniciosum afferre solebant. Georg. I, 444. Suspecti tibi sint imbres, nam urget ab alto Arboribusque *satisque* Notus pecori-que sinister. Imbrem gravidæ segeti perniciosum Virg. I, 322. Pestifero Noto autem robiginem iungit Hor. C. 3, 23, 5. Nec pestilentem sentiet africanum fecunda vitis, nec sterilem seges robiginem. 918. Nec uredo adeo Cereri nocet *Pallet* de pruina foliis insidente, quare 6, 149 feminam ingenti terrore expallescentem frondi a frigore laesae comparat. Color oris erat, qui frondibus olim Esse solet seris, quas nova laesit hiems. Urere autem proprie de vi frigoris unde uredo, vid. I, 680. Graeci ita verbo *τύφω* utuntur. Schn. Ind. ad scr. R. R. *marmoreum* ob candorem pruinae, ut nivis et glaciei dicitur. 919. Eandem causam Plut. ap. Neap. Eustath. Geop. et Theophr. l. l. c. c. robigini tribuunt. 923 sequ. Cum *robigo* etiam de ferro usurparetur, lepida conversione gladios potius et reliqua arma robigine perditum iri precatur, quorum iam pace orbi terrarum restituta nullus fere usus sit. *Otia mundus agit.* — Civi bellorum civilium memori Augusti regnum, etsi bellis non vacuum, ob felicitatem ta-

Quodque potest alios perdere, perde prior.

Utilius gladios et tela nocentia carpes. 925

Nil opes est illis: otia mundus agit.

Sarcula nunc, durusque bidens, et vomer
aduncus,

Ruris opes niteant: inquinet arma situs.

Conatusque aliquis vaginâ ducere ferrum;
Adstrictum longâ sentiat esse morâ. 930

At tu ne viola Cererem: semperque co-
lonus

Absenti possit solvere vota tibi.

Dixerat. à dextra villis mantele solutis,
Cumque meri paterâ thuris acerra fuit.

men, qua civitas denuo excrevit, vere otium vi-
deri poterat. Agrorum cultum, et fertilitatem,
rerumque omnium abundantiam a pace reductas
celebrat Hor. C. 4, 157. Tutus bos etenim rura
perambulat, Nutrit rura Ceres almaque Faustitas
etc. cf Velleii laudes 2, 89. sarculum (a. sarrio) li-
go, quo sata ab inutili herba purgantur. bidens
(δικέλλα) Color orationis forte e Tib. I, 10, 19.
quem in talibus saepe exprimit. — 933. villis
mantele solutis. Linteum, caeterum parum usi-
tatum veteribus, mantelibus (χειρομάκτροις) map-
pisque tamen constanter adhibebatur. In hunc
usum autem, ut villosa fierent lintea, primum fi-
la, denique linteum ipsum super lapidibus in aqua
fundi solebant, unde villos traheret. Pertinet ad
hanc linteï parandi artem aenigma Anthol. Gr. Br.
T. III. p. 318. εἰς λινοῦν χειρομάκτρον

Ἐάνθ' ἡ μὲν τις ἐγὼν ἤμην παρὸς, ἀλλ' ἀνο-
πέισα

γίνομαι ἀργεννῆς λευκοτερῇ χλόνης.

Cf. Plin. 19, 1 s. 3. Martiali saepius villosa lin-
tea 14, 138, pro mappa. Ap. Virg. Georg. 4, 377.
Nymphae tonsis ferunt mantelia villis, ubi vide

- 935 Thura focus vinumque dedit, fibrasque bi-
dentis,
Turpiaque obscenae (vidimus) exta canis.
Tum mihi, Cur detur sacris nova victima,
quaeris?
(Quaesieram) caussam percipe, Flamen ait:
Est Canis (Icarium dicunt) quo sidere moto

uberiorem Vossii notam. — 935. *fibrae* sunt pulmonis iecoris aliorumque extorum pannosae partes, unde pulmo in duas, iecur in quatuor fibras dividi dicitur. *obsceni canes* ut G. 1, 470 ab ululatu, qui mali in auspicio ominis erat. *nova victima*. Et alibi obvia, ita tamen ut nonnisi catuli lactentes, quos et in hoc sacro Colum. vult, admitterentur. Plin. 29, 4. Catulos lactentes adeo pueros existimabant ad cibum, ut etiam *placandis numinibus hostiarum vice* uterentur his. Genito mane catulo res divina fit et in coenis Deum ponitur catulina. — In Lupercalibus etiam canis immolatur, ubi Plut. Rom. 20 et qu. R. 68. frequentem esse Graecis hostiam piacularem et in lustrationibus (*περισκυλακισμοῖς*) adhibitam, adnotat. *victima* pro sacrificio piaculari raro et nonnisi improprie. — 939 Canis occasui, quem h. l. Ovidius cum ortu commutat, vid. 904. omnes robiginem adscribunt. Georg. 1, 218. Plin. supra 1. Huc porro refert, quae proprie ad ortum eius pertinebant. v. 939. 940.

939. *Icarium dicunt* Hom. Il. 22, 30 et Arat. Ph. en. 331 *Sirium* Orionis canem esse dicebant. Fabula quam Ovid. innuit multo est recentior. apud Apollod. 3, 14, 7. Hygin. P. A. 2, 4. Icarus, Atheniensis, vini usum a Baccho doctus, hunc potum cum pastoribus communicaverat. Quidam ex his, alios inebriatos esse cernentes, venenum dedisse rati Icarum, hunc interfecere. Canis eius Maera, filiam Erigonem ad patris usque cadaver secum traxit, quae prae dolore sese suspendit.

Tosta sitit tellus, praecipiturque seges. 940

Pro cane sidereo canis hic imponitur arae:
Et, quare pereat, nil nisi nomen habet.

D. 28. Apr. Floralium initium. Vestae festum.

Cum Phrygis Assaraci Tithonia fratre relicto
Sustulit immenso ter iubar orbe suum;

Iupiter omnes in coelo posuit, ut pater *Bootes*,
filia *Erigone*, canis *Procyon* i. e. canis minor es-
set. — Apposite ad hanc fabulam igitur F. 5,
723 canis *Erigoneius* de cane minore dicitur, et
Icarius de eodem intelligendus foret. Sed. h. l. et
Anor. 2, 16, 4. *Icarium* de *Sirio* dicit, et quoque
Hyg. l. c. canem illum canem maiorem dicit. Id.
Schol. Hom. 21. k, 29. *sidere moto* de ortu intel-
ligi debet, ad quem solum reliqua quadrant. *prae-*
cipitur — aestus praecipit segetem, quasi prae-
ripit agricolae, unde alia lectio *præripitur* bene
explicat, sed non vera est. Vir. Ecl. 3, 98. eod.
sensu: si lac *praeceperit* aestus. Nisi h. l. fortas-
se *praeceps datur* explicari posset. De iniuria se-
getis & calore supra, haec autem *Sirii* ortui, con-
tra *Rubigo occasui* eiusdem sideris adscribitur.
Arat. Phaen. 331, οὐκ ἔτι κείνον ἄμ' ἡελίῳ ἀνιόντα
φυταλῖαι ψεύδονται, ἀναλδέα φυλλιόωσαι. etc. Ver.
autem 336. Κείνου καὶ κατιόντος ἀκούμεν. ad oc-
casus vim in rubiginem referendum erit. Origi-
nes malar. febrium ad eius ortum refert. Hom. Il.
22, 30. Ob quam vim perniciosam plures populi
etiam vota ad *sirium* mittere solebant. Apoll. Rhod.
2, 500. de insulae *Cei* incolis: Κὲν δ' ἐτι νυν ἱερῆς
Ἀντολεων προπαροῖθε κυνὸς ῥεζουσι θυηλας. ubi
Schol. eos quotannis armatos ortum canis obser-
vare, eique sacra facere tradit. cf. Cic. divin. I,
57. Plin. 18, 28. *Etesias* etiam hominibus peten-
tibus ad mitigandum *Caniculae* aestum missas esse
poëtae ap. Hyg. fingunt. — Ortus diem Plin.
ponit 23 dies post solst. Alii aliter.

Floralium initium. Assaraci frater, *Titho-*

945 Mille venit variis florum Dea nexa coronis:
Scena ioci morem liberioris habet.

Exit et in Maias sacrum Florale Kalendas.
Tunc repetam: nunc me grandius urget opus.
Aufert Vesta diem: cognato Vesta recep-
ta est

nus. Sed frater, ut alibi, non de germano so-
lum dicitur, sed ad plura cognationis genera pa-
tet. Met. 13, 31. de patruale h. l. de fratris nepote
vid. Stemmata ad Heynii Apollod. II. T. p. 374. As-
saracus et Ilus, Trois filii et fratres fuere. Ili fi-
lius Laomedon, nepos Tithonus. *Assaracum*
fortasse cum delectu nominat, cum ad hunc et inde
ad Iovem gentis Iuliae originem ipse referat F. 4.
34.

945. Verrius in Fastis ad h. d. post Vestam addit:
eodem die aedis Florae, quae rebus florescendis
praeest, dedicata est propter sterilitatem frugum.
cf. 5, 315. ubi pluribus de hoc festo agendum est.
De tempore, quando primum acta Floralia sint
vid. praec. Foggin. ad l. c. et Ekkel ad nummos
gentis Serviliae. Initium ducebant ludi ab hoc die,
complebantur die 3. Maii, quare ad sequentes dies
in cal. Ludi, Ludi etc.

949. *Vestae aedes in Palatio dedicata.* Verrius aedis
dedicatae tempus indicat, ad h. d. scribens: *Fe-
riae ex S. c., quod eo die aedes et Vestae in domu
Imp. Caesaris Aug. Pontificis maximi dedicata est
Quirinio et Valgio Cos.* Est hic annus V. C.
741, vulgo a Quirinio et M. Valerio Messala in-
scriptus. Valgius autem postea suffectus erat.
vid. Fogg. p. 23. Eodem anno die 6 Mart. Au-
gustus pontificatum auspicatus erat. vid. Ovid. et
Ver. ad h. diem. Cum autem pontificem in aede
publica iuxta Vestam habitare oporteret, partem
palatii publicam esse iussit, et Vestae hoc die

Limine, sic iusti constituere patres. 950

Phoebus habet partem; Vestae pars altera
cessit:

Quod superest illis, tertius ipse tenet.

State palatinae laurus, praetextaque quercu
Stet domus: aeternos tres habet una Deos.

aedem in palatio dedicavit. Dio 54, 27. — *cog-*
nato cum et ipse genus ad Iovem referret. *Sic*
iusti const. Verrius: *ex Sen. C.* 951. Aliam Pa-
latii partem splendidissimum Apollinis Palatini
templum occupabat, quo nullum celebrius, do-
nis statuisque opulenti, (Prop. 2. 31. Ov. Trist.
3, 1.) post victoriam Actiacam exstructum. 952.
Lauri duae ante fores palatii ponendae cum coro-
nâ quernâ foribus affigendâ, una cum Augusti
cognomine ei concessae erant? Ovid. 1, 614, praec.
Dio 53, 16. Inscripta erat corona: *ob cives ser-*
vatos, ut in coronis civicis antea fieri solitum
erat. Expressum est argumentum in nummis gen-
tis Carinae aliarumque Ekhel doctr. num.
Tom. 5, 162 et 6, 88. Praeclara in hac re Plinii
vox 16, §. 3. Augustum profligatis bellis civili-
bus coronam civicam a genere humano ipsum ac-
cepisse.

LIBER 5. VERS 545 — 598.

D. 12. Mai. Martis Ultoris sacrum.

- 545 Sed quid et Orion, et caetera sidera mundo
Cedere festinant, noxque coarctat iter?
Quid solito citius liquido iubar aequore
tollit
Candida Lucifero praeveniente dies?
Fallor? an arma sonant? non fallimur:
arma sonabant.
- 550 Mars venit; et veniens bellica signa dedit.
Ultor ad ipse suos caelo descendit hono-
res,

FAST. 5, 545 — 598.

*Feriae et ludi equestres in honorem
Martis Ultoris.*

Templi descriptio 551 — 568. Votum erat templum ante pugnam Philippensem (569 — 78) dedicatum vero demum, cum Parthi sub Aug. auspiciis signa retulissent. 579 — 96. Ludi equestres. 97, 98.

545. Orionis occasum vespertinum iam diei nono Apr. (Fast. 4, 387) adscripserat. Simili coniunctione, qua 673 diem praecedentem contrahi dixerat, nunc noctem coërceri sideraque citius aufugere canit, urgente festâ Mortis luce. Quam praeter rem autem Oriona qui vesperi iam occiderat, et per totam noctem occultus erat, nunc mane coelo decedere dicat, infra Excursu I. monui. — In hoc eius occasu, qui cum exortu Scorpii ferè congruit (v. 417. d. 6. Mai) poëtae etiam allusionem ad eius fabulam quaerebant, nunc etiam in coelo Oriona infectorem suum fugere canentes. Arat. Phoen. 645.

Templaque in Augusto conspicienda Foro.

Et Deus est ingens, et opus. debebat in
Urbe

Non aliter nati Mars habitare sui.

Digna Gigantêis haec sunt delubra tro-
paeis: 555

Hinc fera Gradivum bella movere decet:

Seu quis ab Eöo nos impius orbe lacesset;
Seu quis ab occiduo Sole domandus erit.

Prospicit armipotens operis fastigia summi:

552. *Forum Augustum* c. Martis Ultoris templo inter praestantissima Augusti opera refert Suet. 29 et 56, qui de eo videndus est. Ingentes sumtus in eo omnibus nominibus, templis, porticibus, statu is aerique et picturis exornando impensierant. E statu is ibi dispositis Plin. 35, 10. plures nominatim laudat. Macrobius (2, 4, post init.) facete Augusti dictum servavit, dum exstructio huius fori ageretur. Cum enim factum esset, ut Cassio quodam accusante multi absolverentur, architecto Augusti expectationem diu trahente: Vellem Cassius, dixit, ut meum forum accusaret. 555. *Giganteis tropaeis* cum respectu ad signa ibi suspensa. 556. *Hinc fera bella* — in hoc enim templo, ut antea in Capitolio factum erat, Senatus, cum de bellis inferendis ageretur, conveniebat. Suet. 29. *Sanxit, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus.* — Praeterea et Proconsules, Proprætores in provincias profecturi inde deducebantur et Augustus barbarorum principes, se in fide mansuros esse in hoc templo iurare cogit. 559. *fastigia* (ἀέρος, ἀετώμα Giebel) templis et postea imperatorum domibus propria fuere. Statius plerumque onusta erant. Prop. 2, 23. Trist. 3, 1, 58. Martis statuam ibi fuisse, verba non flagitant, eamque potius ante

560 Et probat invictos summa tenere Deos.

Prospicit in foribus diversae tela figurae;
Armaque terrarum milite victa suo.

Hinc videt Aenean oneratum pondere
sacro;

fores Veneri iunctam exstitisse docet Ov. Trist. 2, 295: Venerit in magni templum, tua munera, Martis Stat Venus Ultori iuncta viro ante fores. *Prospicit* autem potest de Marte viro descendente accipi. 561. tela diversae fig. Suspensa ibi erant, ut antea in aede Iovis Feretrii factum erat, tropaea gentium victarum. Suet. 29. Sanxit, ut — qui victores redissent, huc insignia triumphorum inferrent. Prima autem Parthorum signa ibi suspensa erant (v. 580) Dio 54. 8: καὶ νεῶν Ἄρεος Τεμωρῶν, (ἐν τῷ καπιτωλίῳ) κατὰ τὸ τοῦ Διὸς τοῦ Φερετρίου ξήλωμα, προστῆν τῶν σημείων ἀνάθεσιν, καὶ ψηφισθῆναι ἐκέλευσε, καὶ ἐποίησε. Verba ἐν τῷ καπιτωλίῳ probabiliter post ξήλωμα reponenda, vel ex errore profecta esse, iam pridem egregie viderunt Reimarus ad h. l. Masson aliique. De M. Ultore in Capit. non cogitandum esse, certum est. Templi facies in nummis quam plurimis apparet. (Ekhel T. 6. p. 95. Torrent ad Sueton. l. c.) Exhibent templum rotundum 4 columnarum, in quo aquila legionaria currui triumphali imposita, quem quatuor equi ornant. Alibi Mars apparet in templo. Legimus, nuper ruinas huius templi in coenobio quodam latentes ab artium cultoribus erutas esse. 563. *Hinc* -- Mars ante templum positus hinc statuas in omni foro, praecipue duobus eius porticibus cernit. Suet. 31. *Statuas omnium* (priscorum impp. Rom) *triumphali effigie in utroque fori sui porticu dedicavit.* Edicto autem publicaverat, eam ob causam has dedicatas esse, ut ad illorum exem-

Et tot Iulæe nobilitatis avos.

Hinc videt Iliaden humeris ducis arma fe-
rentem: 565

Claraque dispositis acta subesse viris.

Spectat et Augusto praetextum nomine
templum,

Et visum lecto Caesare maius opus.

Voverat hoc iuvenis tunc cum pia sustulit
arma.

plar et ipse et reliqui principes a civibus exige-
rentur. O. ex his recenset Aenean et Romulum
ad quos genus referre P. R. maxime superbiebat.
Aeneae statim e nota gentis Iuliae vanitate eius
avos iungit. 565 — Iliadem — Romulum, Acro-
nis anna gerentem. Romulus enim post raptum
Sabiniarum Caeninenses acriter impetum facientes,
devicerat, post quam victoriam spolia ducis ho-
stium caesi gerens in capitolium ascendit, et Io-
vi Feretrio aedem dedicavit. Pro primo triumpho
haberi vulgo solebat Plut. Rom. 15, §. 4. ἡ μὲν
οὖν πομπὴ πῶν αὐτοῖς θριαμβῶν ἀρχὴν καὶ ζῆλον πα-
ρέσχευεν.

569. Templum votum in bello Philippensi. Suet. 29.
Iam patrem Iulium mors praeripuerat consilium
agitantem exstruendi templum Martis „quantum
nusquam esset.“ (Suet. Iul. 44.) Eo aptius in
bello pro ultione paterna suscepto, ut patris de-
siderium expleret, hoc templum vovit. Post pu-
gnam enim Mutinensem (4, 627) a. 711 Octavia-
no societate inita cum Antonio et Lepido, Caesa-
ris percussores, Brutus et Cassius, qui in Mace-
doniâ se tuebantur, debellandi erant. Antonius
et Caesar contra eos proficiscuntur et ad Philip-
pos duas pugnas committunt, in quarum altera
Cassius mortem sibi conscivit, altera Brutus vi-

- 570 A tantis Princeps incipiendus erat.
 Ille manus tendens, hinc stanti milite iusto,
 Hinc coniuratis, talia dicta dedit:
 Si mihi bellandi pater est, Vestaeque sacerdos
 Auctor; et ulcisci numen utrumque paro:
 575 Mars, ades, et satia scelerato sanguine
 ferrum:
 Stetque favor caussa pro meliore tuus.
 Tempa feres, et me victore vocaberis
 Ultor.

ctus occubuit. Vellei. 2, 70. Suet. Aug. 13.
 Dio 47, 37 — 49.

570. pr. inc. erat — locutione sane insolenti, et perquam audaci pro: principi incipiendum erat, ut Cic. iustitiae fruendae causa pro: iustitiâ fruendi causa. Alii: princeps i. e. principis imperium incipiendum erat. (?) —

572. *coniurati* bono sensu, iureiurando cum Caes. coniuncti, nobiles sc. Romani a parte Triumvirorum stantes et cum iis in aciem profecti.

573. *Si*, modestiâ Graecis et Romanis in precationibus solemni, cum dubii specie, pro *cum*, *quod*; ita gr. *εἰ*, *ἐπὶ ποτὲ* non *ἐάν* Il. 1, 40. et semper c. indicat. Etiam sine invocatione Od. 3, 122 pro *ὅτι* et ita Attici. Hoogev. Schütz p. 228. — Vestam, eo, quod Pontifex maximus interfectus erat, laesam esse supra etiam meminit 3, 603, ubi Vesta poëtam de parricidio canendo admonens: meus fuit ille sacer os. Sacrilegae telis me petiere manus. — Exempla templorum ita ante pugnam, vel in medio eius discrimine votorum frequentia sunt

Templi condendi causa. Signa a Parthis re-

Voverat; et fuso laetus ab hoste redit.

Nec satis est meruisse semel cognomina
Marti:

Persequitur Parthâ signa retenta manu. 580

Gens fuit et campis, et equis, et tuta sa-
gittis;

Et circumfusus invia fluminibus.

Addiderant animos Crassorum funera
genti;

cepta. Res, utut parva, ab Augusto maximi ha-
bita et facta omniumque scriptorum et monumen-
torum laudibus celebrata. — 580. Duplicia haec
tropaea primum in clade Crassi sub Orode, dein-
de sub Phraate de Antonio reportata erant. Dio.
49, 33. Plut. Ant. 37. — 581. Rem Parthorum
bellicam ita prorsus Dio. Ob campos enim paten-
tes equitatus et pugnae equestri aptissimos, equo-
rum rapidorum in pascuis laudatis abundantiam
equestris pugna semper in bellis eorum gerendis
summas partes occupabat. De equorum in his re-
gionibus abundantia iudicari licet ex Diodoro et
Arriano, quorum prior in campo Nisaeo 150000,
alter 50000 equos pasci narrat. *Sagittae* et ar-
cus, praecipuum apud eos armorum genus, quo
utuntur equis insidentes *ἰπποτοξόται*. Apud Xe-
nophontem Persae, Parthorum proavi, arcus
trium fere cubitorum, sagittas duorum dirigunt.
fluminibus — praec. de Euphrate. 583. Crassi
cladem (d. 9. Iun. a. V. 701. F. 6, 465) habent
Dio, 40, 27. Plut. Crass. p. 563. Post pugnam
amissam, in qua et filius eius ceciderat (Dio
c. 21) ipse a Surena, velut de pace acturo ad
Carras (*Haran*) in colloquium evocatus, cum ve-
nire haesitaret, a Parthis vim molientibus repu-
gnans interfectus est: plerique milites aufuge-
runt; alii capti sunt. Cladis famam postea in

Cum periit miles, signaque, duxque simul.

585 Signa decus belli Parthus Romana tenebat;
Romanaeque aquilae signifer hostis erat.

Isque pudor mansisset adhuc, nisi fortibus armis

maius evectam esse, iam Reimarus ad l. c. notavit. 585. Horat. quoque, ut Aug. gloriam in signis captivisque receptis eo magis extolleret summa cum indignatione in labem illam nomini Romano turpi hac captivitate adpersam invehit. C. 3, 5, 5. *Milesne Crassi coniuge barbara Turpis maritus vixit? et hostium — Pro Curia, inversique mores! — Consenuit socerorum in arvis cet.* Signa autem, tanquam legionum sacra in hostium tropaeis esse, omnium maximum dedecus, unde Regulus ibid. 18. *Signa ego Punicis adfixa delubris — vidi. —* 587. Est haec celeberrima illa signorum recuperatio tam multis veterum testimoniis celebrata. Augusto, cum a. V. 734 in Asiam et Syriam venisset, Phraates per Tiberiam (Suet. Tib. 9) signa illa et captivos, quae saepe se redditurum spoponderat, fidem datam autem hactenus fefellerat, omnia sponte remisit: sed haud perinde Romanorum (ut Tac. Ann. 2, 1 addit) quam fidei popularium diffisus, *δεδιωκς τὰς στρασεις καὶ τοὺς ἐπιτεθμενούς αὐτῷ* ut Strabo 6, p. 248. Et re vera haec res fere unice in causa fuit. Ipse enim Antonium aliosque duces proelio fuderat, et per se Romani ei haud timendi fuissent; sed tunc temporis huic principi ob immanem crudelitatem omnibus invisio et iam prius a Tiridate bis solio deturbato cum factionibus, seditionibus popularibus, praec. c. Tiridate regnum appetente conflictandum erat, et ita ne externum bellum periculum instans augeret, his signis reddendis prudenter cavere maluerat. Tan-

Caesaris Ausoniae protegerentur opes.

Ille notas veteres, et longi dedecus aevi
Sustulit. agnorunt signa recepta suos. 590

Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae;

quam obsidibus etiam missis filiis et uxoribus (Strabo 6, p. 288.) non tam gratiam Augusti quam propriam securitatem quaesivit, id scilicet agens, ne quis e gente Arsacidarum, qui rex vocari posset, in regno esset. Nam et filius regnum affectabat (Ioseph. Ant. 1, 18, 2) et ob eandem causam iam prius filium interfecerat (Iustin. 42, 5). — Augustus autem haec signa sine omni sanguine profuso Parthis extorta in gloriosissimis rebus gestis habuit, nullaue erat, quâ magis sese extulit eius vanitas. Parthorum regnum bello perdomitum, fractum, Orientem pacatum, Augustum Asiae et Armeniae dominum poëtae et scriptores certatim celebrabant, nummi aliaque monumenta Phraatem genibus flexis adorantem exhibebant. Horat. in Augusti rebus gestis hanc prae aliis exornat C. 4, 15, 5. *Et signa nostro restituit Iovi, Derepta Parthorum superbis Postibus* cet. *ibid.* 25. — 2, 9, 18. C. Saec. 53. Virgil. Georg. 3, 30. 4 fin. Ipse denique in Monum. Ancyri sibi plaudit: Parthos trium exercituum Romanorum spolia et signa remittere mihi, supplicesque amicitiam P. R. petere coëgi. E scriptoribus vide praeter Dion. et Strab. Suet. Aug. 31. Vell. 2, 91.

589. notas veteres — per 33 annos signa et captivi penes Parthos fuerant 701 — 734. Horat. l. c. milesne Crassi — *consenuit* socerorum in arvis.

591. Simulatâ enim fugâ incaute persequentes arcu petere solebant V. Georg. 3, 31. *Fidentemque*

Quid loca, quid rapidi profuit usus equi?

Parthe, refers aquilas: victos quoque por-
rigis arcus.

Pignora iam nostri nulla pudoris habes.

595 Rite Deo templumque datum nomenque
bis ulto:

Et meritis votis debita solvit honos.

Solemni Ludos Circo celebrate, Quirites;
Non visa est fortem scena decere Deum.

fugâ Parthum versisque sagittis. 593. Genibus flexis signum militare offerentem exhibent Phraatem nummi ap. Patin. aliosque in denariis gentis Aquiliae, Caninae v. Ekhel T. 6. p. 95. c. inscr. *sign. rece.* Hor. epist. I, 12, 27. *Ius imperiumque Phraates, Caesaris accepit genibus minor.* Trist. 2, 227. 595. Templum dedicatum esse demum ao 752 scribit Vellei. 2, 100. Sed repugnat Hor. epist. I, 18, 56. et Dionis verba 54, 8. ταῦτα μὲν ἐπ' ἐκείνους ὕστερον ἐπράχθη nonnisi Augusti reditum spectare videntur.

EXCURSVS I.

De ortibus et occasibus siderum in Ovidio notatis, deque fastis sideralibus Graecorum et Romanorum.

I.

Eo maiore ego cum voluptate huic carminis nostri parti immoror, quae ad rem astronomicam pertinet, quo pauciores harum litterarum cultores, etsi veterum scriptorum intelligentia probabilem huius disciplinae cognitionem omnino flagitet, hac etiam ex parte rerum cognitione interpretationem adiuvare solent. Magnorum philologorum et interpretum, Heinsiorum, Burmannorum aliorumque, quorum commentarii

frequenter manibus triti sunt, exemplum, qui his rebus explicandis diiudicandisque plerumque supersederunt ^{a)}, non parum nocuisse, in promptu est. Quamvis alia fortasse earum disciplinarum causa sit, quae a veteribus quidem peculiaribus libris traditae, minus tamen ad alios omnes scriptores pateant (v. c. Medicina, architectura cet. in quorum scriptoribus quaedam ignorare philologo non adeo crimini vertendum esset, cum magis per se valeant, minoremque et in aliis scriptt. vim habeant) contra historiae naturalis et astronomiae probabili notitiâ in veteribus scriptoribus non facile careri posse dixerim.

Ne enim dicam de coeli cognitione, sine qua geographorum veterum nulla est intelligentia, quae in philosophis frequenter desideratur, in mythologis denique atque poëtis mythicis, qui signis coelestibus fabulas suas adnectunt; *siderum ortus et occasus annui* ad anni tempora indicanda ita ab omnibus scriptorum generibus recepti sunt, ut quorundam, praesert. scriptorum rei rusticae, sine eorum cognitione nulla omnino intelligentia sit. ^{b)} Et re vera priscis illis hominibus praecipue Graecis, in felici terrae regione per

a) Vid. v. a. Heinsium et Burm. ad Fastos.

b) Aristoteles ita saepissime temporum notationes a sideribus petit. hist. anim. 8. 15. de thunnis και αρχονται θηρευεσθαι απο πλειαδος ανατολης μεχρι αρκτουρου θύσεως το εσχατον. 8. 14. de quibusdam insectis. ησυχάζουσι δε απο πλειαδος δυσσεως μεχρι του εαρος. et ita saepissime. Ipsi rerum scriptores hac temporum notatione saepe utuntur, et plura eiusmodi exempla exstant apud *Thucydidem* et *Polybium*.

octo fere anni menses saepe noctes diesque, dum negotiis agrestibus et gregum tutelae operam dabant, sub dio degentibus coeli splendidum spectaculum nimis se ingessit, quin ad sidera illa animum intendere, splendidiora dignoscere, et certa, quibus in coelo conspiciantur vel aufugiant, tempora observare debuerint. Et ita iam Hesiodi aetate ad splendidiorum siderum ortus et occasus negotia rustica distribuî, anni partes maiores distinguî, iam ap. Homerum navis cursum ad astrorum situm dirigi, coelique regiones inde noctu dignosci videmus. c) Sine ulla autem de coeli natura, deque causis huius motus cognitione et absque observationibus accuratioribus eam, quam diximus, siderum observationem cogitari posse et per se patet, et contra Bailly iam multi adseruerunt. Quatenus in oculos incurrebant, ortus et occasus tunc in coelo notabantur, de sphaerae descriptione et notatione in παραπληγμοῖς nullum adhuc vestigium. —

II. Thales primus astronomiam sphaericam et sphaerae constructionem in usum vocare debuit, si quidem ad eum primum ea refertur laus, Vergiliarum exortum non apparentem tantum et heliacum, sed cosmicum et verum exposuisse, et post eius tempora, accedentibus aliis etiam, quae ex his ortibus et occ. notandis sperabantur, commodis, certo et artificiose reliquorum etiam siderum tempora notata esse invenimus. Cerne-

c) Odyss. 5, 271, — Hesiod. *εργ.* 383. 564. 597. 609. 614. Antiquissimum Iobi carmen apud Hebr. novit Pleiadas, Hyadas, Orionemque. 9, 9; et draconem septentrionalem, cap. 26, 14.

bantur haec commoda in anni tempestatum variarum ex siderum motibus praesagio, tum ad agriculturam, tum ad omnem vitam utilissimo. Meteorologi enim, ut hodie id agunt, ut e lunae diversis vicibus tempestatum mutationes praesagiant, tunc temporis omnes aëris mutationes et temperies, ventos, pluvias cet. cum certis siderum ortibus et occasibus coniunctas esse, et re vera ab iis pendere, arbitrabantur, et tempestates ita, aequae ac siderum motus certo suo tempore redire et praedici posse credebant.

Maximam haec res ad popularem usum vim habuit. Celeberrimi igitur eius temporis astronomi rationibus ad astronomiam sphaericam subductis, singulis diebus tum certos siderum ortus et occasus, et veros et apparentes, (ut calendaria ex iis excerpta docent) tum certas tempestates cum iis coniunctas, quatenus experientia docuerat, adposuerunt. *Meton, Eudoxus, Euctemon, Democritus, Calippus, Dositheus* nomina illa celebria fuere, in quorum observationibus non eorum solum tempore sed et postea, plurimi e Graecis et Romanis ob singularem utilitatem etsi ob aevi et situs diversitatem minus convenirent, acquiescere soliti sunt. c) Ut in fastis postmodo Romae factum est, ita tabulae, in quibus haec notata fuere, in Graeciae urbibus publice expositae et adfixae erant (unde παραπήγ-

d) Valet de his observationibus, quod aliâ de re Festus Avienus Progn. 45.

Illius ad numeros prolixa decennia rursum
Adiecisce Meton Cecropia dicitur arte:

*Inseditque animis, tenuit rem Graecia sollers
Protinus, et longos inventum misit in annos.*

ματα) et ut e Theone ^{e)} videtur, non singulorum tantum sed undeviginti annorum, qui cyclum sub Metonis nomine circumlatum efficiebant, tempestates sideribus suis adsignabant et praedicebant. — Servatus etiam erat mos, in praeceptis rusticis singulorum negotiorum tempora non ad menses eorumque dies, sed ad siderum ortus et occasus praecipere et postquam rustici in ipso coelo observare desiissent, harum tabularum ope cuiusvis sideris ortus et occasus reperiabant, et ad mensis dies referebant. Observatio harum tabularum, etsi non rigorosa, tamen saepe accurata erat, ut iam Pfaffius monuit, qui etiam criticae ope in contextu parapegmatum interdum corrupto veritatem restituendam esse docuit. —

e) Theo ad Arati Phaen. οἱ δὲ μετὰ Μέτωνα ἀστρονόμοι καὶ πίνακας ἐν ταῖς πόλεσι ἔειπεν περὶ τῶν τοῦ ἡλίου περιφορῶν τῶν ἐννεκαιδεκα ετηρίδων, ὅτι καὶ ἑκάστου ἐνιαυτοῦ τοιοῦδε ἔσται χειμῶν, καὶ τοιόνδε ἔαρ, καὶ τοιόνδε θερος, καὶ τοιόνδε φθινόπωρον καὶ τοιοῦδε ἄνεμοι καὶ πολλὰ πρὸς βιωφελεῖς χρεῖας τοῖς ἀνθρώποις. Si enim accuratius quaeretur, undevicesimo quoque anno, quo Metonis cyclus incepit, cum iisdem ortibus easdem tempestates redire credebant. Brevius spatium ponens Plin. 18, s. 57. coll. 2 s. 48. quarto quoque anno easdem redire ex Eudoxo tradit. Omnium si libet *minimos* ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verum reliquarum tempestatum magnâ ex parte. cf. Col. 3, 6 §. 4.

f) In libro egregio, quo omni huic argumento praeclare lucem adtulit: *De ortibus et occasibus siderum apud auctores classicos commemoratis Commentatio Göttingae 1786 praemio ornata.*

Duo sunt antiqua parapegmata magnae auctoritatis, quae observationes illorum astronomorum, nomine plerumque laudatorum, nobis servarunt. Alterum est Ptolemaei (Petavii Uranolog. p. 94), et inscribitur *Φασεὶς ἀπλάνων ἐπισημασίων* vel *Φασεὶς ἀπλάνων καὶ ἐπισημασίαι*, quod iam a Suida laudatur. Singulis mensium diebus ortus et occasus ex variorum auctoritate cum *ἐπισημασίαις* adsignat, hoc tamen proprium habet, quod et scholion indicat, non omnes ibi stellas, sed primae tantum et secundae magnitudinis, indicari, Vergilias, Hoedos et eiusmodi minores exclusas esse. Fructuosissima eiusdem nota est, qua de auctoribus, unde conflatum est, et de regionibus, ubi singuli observabant, exposuit. — Alterum est *Gemini* (Petav. Uranol. p. 64) illi subsimile ita tamen ut sidera non mensis diebus, sed signorum Zodiaci partibus adscripta sint. Tertium, a *Leonico* quodam latine versum, e pluribus compilatum et sine auctoritate Petavio videtur. *Aëtii Amideni* Medici *παραπήγμα* (Petav. 421) eas tantum aëris mutationes, quae ad aegrotorum statum aliquam vim habere credebantur, excerpit. — Usus eorum in Romanorum fastis rusticis, qui toti ab iis fere pendent, explicandis et diiudicandis maximum esse, patet.

III. In hac etiam re Graecis praeceuntibus Romani rustici eadem parapegmata, ad quae negotia rustica componerent et unde tempestates praeviderent quotidiano usu terebant, et Ovidius in carmine suo condendo hos fastos rusticos cum urbanis, qui raro siderum mentionem iniiciunt, coniunxit. Accedebat autem in his alius adhuc usus, feriarum scil. rusticarum publicorumque sacrificiorum notationes, quem tamen usum

graecis etiam parapegmatibus fuisse conicere licet e Colum. 9, 14, §. 12. *Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fassus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.* — Mutato horizonte et tempore veritas eorum nulla erat, sed etiam post Caesaris accuratiores calculos semper adhuc in usu manserunt, et in normam negotiorum rusticorum adhibebantur. Pergit Col. l. c. *quia et notior est ista vetus agricolis concepta opinio; nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum litteris necessaria est.* Ex iis autem *calendaria rustica sideralia* ut apud Colum. XI, 2. Plin. 18, 25 sequ., Quinctilios ap. Geop. 1, 9 p. 39. exstant, conflata sunt omniaque praecepta, Plinii Columellae Virgiliique si tempus indicandum est, non anni menses, sed siderum occasus et ortus spectant. De ipsius autem coeli observatione tunc non cogitabatur in rustico et Plin. 18 s. 60. 65. 67. *inacilem coeli agricolam* ad folia decidua tanquam Pleiadum occidentium signum, cicindelas autem lucentes, sidera illa terrestria, ut coelestium contemplatione careant, tanquam solstitii appropinquantis signum attendere iubet Virgilium (Georg. 1, 257) etiam, qui praecipit:

Nec frustra signorum obitus speculamur et
 ortus

Temporibusque parem diversis quatuor
 annum.

potius hoc sibi velle, ut horum fastorum usum commendet, quam ipsa sidera observare iubeat, egregie ad h. l. notavit Voss. Quin ex his ipsis tabulis, quibus autorum nomina probabiliter vel in titulis vel in singulis observationibus adscripta erant,

astronomi illi duumviri Canon et Eudoxus g), quos Virgilio pastor poculo insculptos habuit, pastoribus et agricolis innotuisse potuerant. Ecl. 3, 40.

In medio duo signa, Conon et quis fuit
alter,

*Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora, quae messor, quae curvus arator
haberet.*

IV. Praeter Graecorum et Alexandrinorum observationes autem aliae etiam in Italiâ institutae accesserant v. c. Caesaris ap. Plinium saepe satis exactae, et fasti plerumque et graecas et romanas iunctim exhibere solebant. Plurimas vett. observationes, quoad veritatem astronomicam egregie et exacte ad Petavii fabulas propriosque calculos discussit, et horizonti aevoque suis reddidit Ill. Pfaff. l. c. — Priusquam vero simili ratione in quibusdam Ovidii locis ad veritatem astronomicam revocandis versabimur, et, quid de iis iudicandum sit, videbimus, paucis *de ortuum et occasuum* apud veteres *diversis generibus* et de veritatis astronomicae probabiliter quaerendae ratione dicendum est. Veteres enim Graeci ante Thaletem (v. supra) apparentes nonnisi ortus occasusque spectabant et ita nonnisi dividebant, ut ortum (ἐπιτολήν) et occasum (δύσιν) vel matutinum vel vespertinum esse indicarent. h) Cum

g) Eudoxum autem esse illum, cuius nomen non suppetit canenti, ob celebre, quod eius fasti apud rusticos habebant, nomen neminique secundum, fere exploratum est.

h) Επιτολήν i. e. annum ortum, vel quando sidus primum in coelo apparet diligenter distingui vult

vero ortus apparentes et veros discernere didicissent, ita eos divisos et appellatos esse constanter invenimus :

Ortus matutinus verus i. e. cosmicus

. apparens i. heliacus

. vespertinus verus i. acronychus.

. apparens

Occasus matutinus verus i. e. cosmicus.

Occasus matutinus apparens.

Occasus vespertinus verus i. acronychus

Occasus vespertinus apparens i. heliacus

ubi hoc universe tenendum est:

1) mane veros ortus multis saepe diebus praecedere apparentes. 2) vesperi apparentes praecedere veros. Astronomi graeci et Columella et Plinius semper, ut necesse est, sive ortus matutinus sive vespertinus, interdum etiam sive cosmicus, sive heliacus, sive acronychus sit, annotant. Ovidius raro, saepe falso, saepe ambigue, uter ortus occasusve sit, indicat, et videbimus infra eum vix ipsum hanc differentiam, utut maximam, novisse, vel expressisse. Penes interpretes igitur manet semper investigatio, quale ortus genus in singulo loco accipiendum sit; et non mirum saepe eos in diversa abire, siquidem sine calculo et tabula nihil nisi globum aliave calendaria in consilium vocaverant. Non solum ad hoc videndum, sed universe ad veritatem astronomicam diiudicandam expeditissimam sane viam aperuit et cui-

Geminus (c. XI) ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς i. e. ortu quotidiano post solis occasum. Δύσιν item ἀπο τῆς κρυψέως, quae tamen voces saepius commutantur.

vis patentem calculorum etiam imperito *Petavius*, tabulis condendis, in quibus multis iisque notissimis stellis ortus occasusque cosmici, heliaci, acronychi ad Romae et Alexandriae horizontem, cum signorum Zodiaci partibus, in quas anno primo Iuliano incidebant, assignati sunt. Uranolog. var. Diss. p. 58—61. His signorum partibus ad mensis dies, quibus tunc temporis respondebant secundum laterculum, quod p. 57. praemisit, relatis, accurate intelligi potest, quando quaequam stella anno primo Iuliano vel Romae vel Alexandriae orta sit vel occiderit, unde, quale ortus occasusve genus in Ovidii aliorumque notationibus intelligendum sit, quatenus ad veritatem astronomicam accedant vel denique an negligentiae vel Ovidius vel eius autores culpandi sint, iudicari potest. Quam fructuosa sit haec via, quam iam Petavius exposuerat, ad criticum rei studium, luculenter laudatus Ill. Pfaffii liber ostendit, qui tamen numerorum typis expressorum accuratam castigationem passim in suspicionem vocavit, et semel in locum indicit, qui aperte falsus erat (p. 95). Quaedam etiam Signa in Ovidio obvia Aquarius et Pisces ibi desunt, et ex accessione horizontis Atheniensis, qui ibi saepe desideratur, magnum haberet incrementum illa Petavii tabula.

Quas igitur Ovidii notationes singulas si quis ad tabulas illas exiget, advocatis aliis calendariis sideralibus, ad unum horizontem unumque aevum omnes nullo modo revocari posse, alias ad Romanum, alias ad Alexandriae horizontem pertinere, eumque modo graecas modo romanas auctoritates sequi, statim intelliget. Non enim

cum Pontedere i) consentiri potest, qui eum maxime fastis Caesaris, qui postea sub Augusto emendatius prodierunt, usum esse voluit, quod nonnisi quibusdam in locis, ubi vere cum aevo Iuliano et Romae horizonte convenit, concedi potest. Verisimillimum erit et maxime consentaneum rationi, qua Ovidius in omni hoc argumento versatus est, ipsum usum esse fastis, quales Plinii et Columellae sunt, ubi ortus et occasus *secundum varias plagas annotat* k) erant, et inde pro lubitu et ut carminis rationes admitterebant, notissimorum siderum apparentias modo huic, modo alii horizonti adscriptas in carmen suum transtulisse. Luculentius hoc mihi arguere videntur ea loca, ubi eiusdem stellae idem ortus bis diversis diebus adscriptus est, et ita ut alter accurate ad Romae, alter ad Alexandriae horizontem pertineat. Accidit hoc in Delphini *ortu acronycho*, qui 6, 471 diei 10. Iun. adscribitur (in quem diem idem ortus Romae incidit, ad Petavium Gem. 17°, 0 — d. 10 Iun).

Navita puppe sedens, delphina videbimus,
inquit;

Humida cum pulso nox erit orta die.

i) Pontederæ Antiqu. latinarum graecarumque enarrationes atque emendationes, *praecipue ad veteris anni rationem attinentes*. Patavii 1740 Qui vir post Caesarem aliud calendarium emendatum et Italiae magis adaptatum esse censet, cum Plinius interdum Italicam rationem Caesaris auctoritati opponat.

k) Ita Plin. semper 18 s. 66. III. Nonas April. in *Attica* Virgiliae - vesperi occultantur. Eaedem postridie in *Böotia*: Caesari et Chaldaeis Nonis.

Postea repetetur die 17. Iun., quod ad Alexandriae horizontem, pertinet. (Gem. 25°, 2 = d. 18. Iun. quod uno die differt). 6. 720.

Continuâ delphin nocte videndus erit, quod et h. l. de ortu acronycho intelligi debet. Similia fere loca 5, 733 et 6, 235 (vide Piaff. p. 74 et 75) ubi Bootae occasus matutinus bis repetitur, et semel ad Romae, semel ad Graeciae horizontem pertinet. Et eodem modo se habebit *cum i yae et Reguli* occasibus, alio nomine postea laudandis, quos 1, 654. d. 23. Ian. et iterum 2, 75. d. 2. Febr. adscribit, ubi in Calendario, quod ante oculos habuit, iidem occasus bis, sed secundum diversos horizontes adnotati fuere. Ad Ovidii autem imperitiam in his ortibus et occasibus carmini suo intexendis, iam pridem Kästnerus aliquando digito intendit (Kästnersches Mancherley astronomisch - philologischen Inhalts in d. neuen philol. Bibliothek B. 2. St. 1. p. 7 sequ.) et Ovidium, quid intersit inter ortum et occasum vel *matutinum* vel *vespertinum*, non solum neglexisse, sed forte ne scivisse quidem, et locus a Kästnero ibi expositus et multi alii, ubi apertè alterum alteri substituit, luculenter arguunt. Utrumque autem vere toto coelo differre nemo ignorat, vel inspecto globo deprehendet.

1, 311. Ergo ubi nox aderit venturis tertia nonis
 Sparsaque coelesti rore madebit humus:
 Octipedis frustra quaerentur brachia
 Cancrî;
 Praeceptis occiduas ille subivit aquas.

Aperte occasum vespertinum verba innuunt. Occasum autem *matutinum* dicendum fuisse omnes viderunt. Pro *aderit* autem rescribere *abuit*, etsi

latinum foret, nec ob sequentem versum licet, qui vesperam innuit, nec hic error semper recurrens concedit.

1, 653. (d. 23. Ian.) occasus Lyrae *vespertinus* cum occasu Reguli *vespertino* iungitur. Toto coelo hos differre ne verbo quidem indicatur, et ubi iidem occasus iunctim recurrunt (causam supra tentavi) 2, 57, verba eius apertè indicant, poëtam utramque stellam toto coelo distantem simul occidere, credidisse.

Illa nocte aliquis tollens ad sidera vultum

Dicet: ubi est hodie, quae Lyra fulsit
heri?

Dumque Lynam quaeret, medii quoque *terga* Leonis

In liquidas *subito* mersa videbit aquas.

Vertere liceat, quae Kästnerus l. c. egregie disseruit: „Si quis frustra lynam quaesiverat, idque, ut apparet, in coeli parte vespertina, converti hunc nonnisi oportebat, ut orientem versus leonem partim ortum, partim orientem videret: poëtice igitur, non *mari immersum*, sed *emergentem* e mari videbat. Quodsi noctem pervigilare voluisset, mane quidem leonis occasum spectare poterat. Etsi autem nox ineunte Februario pervigilata non aequè longa est in Italiâ, ac forte Gottingae fuerit, dubito tamen, an etiam Romae de integrae noctis intervallo *subito* dici queat. Et patebit ita, Ovidium, *Lyrae et Leonis occasum simul cerni*, vere credidisse. Occasum ibi duplicem esse, interpretes breviter adnotarunt, etsi vix aliquis inde sensum loci satis percipiat. *Eo magis exponendum esset, quam praeter naturam passim depinxerit poëta, in cuius descriptionibus alibi*

non legere, sed ipsam naturam intueri nobis arbitramur. Haud dubie stellas nonnisi e libris, ceteras res ex ipsa naturâ cognovit, et deerat una e virtutibus, quas in Astronomis laudat:

Non Venus, et vinum sublimia pectora fregit.“

De aliis locis monere liceat, ubi eadem est utriusque ortus commutatio, quae lectorem facile in errorem inducat.

Fast. 4, 165-170. Nox ubi transierit, coelumque
rubescere primo

Coeperit, et tactae rore querentur aves:

Semustamque facem vigilata nocte viator

Ponet, et ad solitum rusticus ibit opus;

Pleiadès incipiunt humeros relevare paternos cet.

Fusa descriptione tempus matutinum indicat, ubi vespertinus est occasus. Cf. Pfaff. p. 63 et 64.

Fast. 5, 545. noctem contrahi et aufugere solito citius sidera canens, ut mox pulcherrima Martis appareat lux, his verbis utitur:

Sed quid et Orion et caetera sidera mundo
Cedere festinant, noxque coarctat iter?

ita ut Orion, mane occidens, occasum festinare videatur. Sed iam *die 9. Apr.*

Fast. 4, 387. primae eius partes vesperi occiderant, ut Ovidius ibi explicandus est e Plinio: Non. Apr. Orion et Gladius eius incipiunt abscondi et die XI. Maii reliquae eius partes secu-

tae erant Fast. 5, 493, 94. (cf. Pfaff. p. 84) ita ut ne vesperi quidem, nedum per noctem et *mane*, quod Ovidius vult, ullum Orionis vestigium in coelo esset, quatuor diebus post occasum eius vespertinum. *Locus luculenter eius imperitiam arguens!*

Cf. insuper 3, 403, quae huc etiam pertinent. Maioris fere momenti sunt ea loca, ubi occasum etiam et ortum commutari nullum dubium est. In his etiam locis raro poëtam emendandum censerem, et potius vitium interdum eius negligentiae, vel vitiis in eius fontibus tribuerim, ubi facile voces semper recurrentes *oritur* et *occidit* passim commutatae esse poterant 1).

- 1) Nusquam ferè frequentius librariorum oscitantia commutationes et depravationes admissas esse quam in locis, ubi verba quaedam pauca frequenter recurrunt, dudum a Criticis observatum est. Et hodie haec critica in parapegmatibus graecis exercenda est, ubi verba ἔωος, ἐσπέριος, δύνει, ἐπιτέλλει semper recurrunt. Aperta commutatio in Gemino Piscium 14:

Εὐκτῆμονι ἵππος ἔωος δύνει, quod mutandum esse in ἔωος ἐπιτέλλει omnes rationes postulant. Gaudeo idem animadvertisse Pontederam pag. 405. qui eodem modo medetur. Ita etiam Ovid. Fast. 3, 449. intelligendus est. Facilior tamen fortasse emendatio foret, si ἐσπέριος δύνει legatur, quod aequè verum est, et a Ptolemaeo d. 5. 7. 9. Martii adscribitur. ὁ κοινὸς ἵππου καὶ Ἀνδρομέδας ἐσπέριος δύνει. cum ἐσπέριος et ἔωος facilius commutari poterant. Vide emendationes Ill. Pfaffii p. 81. not., quas inter hanc etiam amplectitur. Pares errores saepe notat Petavius Diss. p. 90. C. Firmicus pro occasu ortum scripsit. 8, 14. p. 91. A. idem Plinium emendat: *emergitur* pro *immergitur*.

1. 4, 903. (d. 25. April.) Aries dicitur occidere :

Et frustra pecudem quaeres Athamantidos Helles.
occasus acronychus (Aries 12° , 45) valde inde dissentit, cum in d. 4. Aprilis incidat, *ortus heliacus*, quem huic substituendum putat Pontedera, propius accedit, cum sit in Ariet. 22° 8 = d. 13. April. Attamen haud inde sequitur, locum emendandum esse cum viro laudato :

Nec frustra pecudem quaeres cet.

Ceterum Graecus autor convenit cum Ovidio ap. Gem. ad Taur. I. quod fere convenit: Καλίππῳ ὁ κριὸς λήγει ἐπιτέλλων i. e. desinit oriri, sive partes extremae asterismi oriuntur, cum dies modo scriptus 13. April. ad lucidam in Capite Arietis, prius orientem, pertineat.

2. Maioris momenti locus 3, 405. (d. 5. Mart.) Arctophylax dicitur *mane occidere*, ut aperte verba loquuntur :

Cum croceis rorare genis Tithonia coniux

Coepit et quintae tempora lucis aget.

Sive est *Arctophylax*, sive est piger ille Bootes

Mergetur, visus effugietque tuos.

Ac non effugiet *Vindemitor*.

Substituatur *occasus matutinus ortui vespertino*, in quo omnes consentiunt. Euctemon, qui item Arcturum et Vindemiatores iungit: Pisc. 12. Εὐκτῆμονι ἀρκτοῦρος ἐπιτελλεῖ καὶ προτέρυγνῆτης ἐκφάνης. Ptolemaeus haud dubie ex eodem d. 5. Mart. ἀρκτοῦρος ἐσπεριος ἐπιτελλέει. Plin. 18, 26. VIII. Cal. Mart. hirundinis visu et postero die Arcturi *exortu vespertino*,“ qui cum Eudoxo facit. Ad amussim autem Petavius cum Euktemone, in cuius tabula *acronycte oritur Pisc. 13, 32 = d. 5. Mart.*

Idem video animadvertisse Pontederam, qui astronomicas rationes ne respexit quidem. p. 405. Quam Taubnerus tentat, medela, ut interrogationis signo post *tuos* posito locus negetur, vix mentionem meretur. Aperte inter vitia a poëta admissa referendus est locus, et probabiliter factos, quos sequebatur, male legit. *Occasum* enim *matutinum*, quem in hunc diem male posuit, recte describit 5, 733. (d. 26. Mai):

Auferat ex oculis veniens Aurora *Booten*.

consentiente Petavio, qui eundem ad Gem. 3, 16 adscribit et fere Columellâ: XI et Cal. Iun. *Arcturus mane occidit* cf. Euctem. in Gem. Ovidius maxime ad veritatem accedit.

3). 4, 904. (d. 25. April). Canis traditur oriri:

Signa dant imbres; exoriturque Canis.

ad quod sidus placandum Robigalia instituta dicuntur. Occasum heliacum sive vespertinum aperentem substituendum esse, ita ut festum celebraretur, cum primum Sirius in coelo apparere desierat, omnes viderunt. *Occasui* enim sideris vis perniciosa in fruges tribuebatur. vid. Plin. 18, 29. Ad Petavii tab. occidit heliace Taur. 5°, 31 = 28. April. cum quo convenit Plinius. Columella adponit diei 30. Pr. Cal. Maias Canis se vespere celat. et Virg. G. 1, 217. canis occasum cum Solis transitu in Taurum, quem Ovid. etiam tetigerat, iungit:

Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens *Canis occidit* astro.

Cod. Farnes. lectio iam medelam adlatura erat: *occidit atque canis*. Neap. coniecit: *effugietque*, alii *occultiturque*. Sed hoc vitium a poëtâ admissum

esse, persuasum mihi est, et fortasse aliorum populorum sacra ad Sirii ortum celebrata (vid. quae supra adduxi) ei ante oculos erant. —

4. 5, 723. d. 22. Mai.

Nocte sequente diem canis Erigonëus *exit*. Si cum interpretibus facias, locus aperte falsus est. Hi enim *exit* acceperere pro *oritur*, ut similibus locis 6, 474. *exit eoīs aquis*: sed ortus ab hoc loco alienissimus est. In hunc ipsum diem incidit *occasus eius heliacus* Taur. 29°, 2. cf. Plin. 18, 27, s. 67. et Ptolem. ad d. 27. προκύων κρύπτεται. Quaeritur itaque, anne verius ita intelligatur poëta, ut *exit* sit: decedit de coeli statione, aufugit ex aspectu, itaque *occidit*, etsi valde ambigue dictum est, et de ortu alibi saepius dicitur. In loco sequente non possum a me impetrare, quin contrarium contendere maluerim.

5. L. 3, 711. (d. 16. Mart.).

Postera cum teneras Aurora refecerit herbas
Scorpius a primâ parte videndus erit.
al: notandus erit.

Utraque lectio aperte ortum mihi indicare videtur; et dubito an e verbis aliud quid elici possit. Indicandum fuisse *occasum* matutinum *primarum stellarum*, non dubium est. Euctemon: τοῦ σκορπίου οἱ πρῶτοι ἀστέρες δύνοῦσι. et ita Columella et Plinius. 4, 163. (d. 1. April) totius sideris occasus matutinus sequitur:

Dum loquor: elatae metuendus acumine caudae
Scorpius in virides praecipitatur aquas.

Eadem tamen ambiguitate „notandus erit“ et Fast. 5, 417. de *occasu* dicit:

Scorpius in coelo cum cras lucescere Nonas
Dicimus, a mediâ parte notandus erit.

ubi mihi non persuadere possum, poëtam, si
occasum innuere voluerit, „*notandus erit*“ dicere
potuisse. In utroque loco poëtam ortum sibi co-
gitasse, credere fere maluerim.

EXCURSUS II.

*De quibusdam veteris Italiae numinibus et
ideis religiosis.*

Maxime fortasse Ovidio debeamus eas, quas no-
bis de veteris Italiae mythis reliquit notitias, et
haud facile aliquis scriptor est, qui difficilis hu-
ius nec tamen tenuis et infructuosae quaestionis,
quae in veterum Latinorum ideis religiosis, nu-
minibus et mythis enarrandis et ab interpolatione
graeca discernendis versatur, denuo excutiendae
officium magis iniungat. Omnem hanc rem, in
qua veterum testimonia saepe tam pauca exstant,
et insuper criticâ plerumque indigent severissimâ,
cum non raro verum inter multa frivola et gram-
maticorum somnia lateat, maxime lubricam esse
et non nisi in partibus ad certam aliquam lucem re-
ferri posse, et multividerunt, et rei ipsa, ut nunc
est, conditio indicat. Egregiè in quibusdam viam
praeiit Illustr. Heyne (Exc. 5. et 6. ad Virg. A.
7.) et iore, ut iam dum haec scribo, ab iis, qui
praemium in hac academiâ de eadem re explican-

da propositum ambituri sunt, quaedam illustrata fuerint, spes mihi est iucundissima.

Quaestio statim in limine movenda merito in eo versatur, unde factum sit, ut mythi veteris Italiae, si qui huic terrae proprii fuere, in populo tot scriptorum laude florente adeo parum propagati sint, ut vix ullus integer, reliqui fere omnes cum graecis fabulis confusi supersint, plurimi interierint. Ex sola enim accessione religionum graecarum, quae, cum frequentior consuetudo inter utrumque populum intercedere coepit, Romam delatae sunt, nondum patrios mythos summos esse et decessisse necesse est. Heynius V. Ill. l. c. ad pravum illud Romanorum studium, omnes res suas antiquiores adeoque mythos et religiones ab antiquiore aliquo populo v. c. Troianis et Graecis repetendi hanc rem refert. Aliud mihi momentum hac in causa insuper ponderandum videtur. Videmus enim populos antiquos in primis culturae gradibus versantes et ante artis scriptoriae vel plasticae initia ad fabulas et religiones suas propagandas et posteritati tradendas carminibus, quae a bardis suis composita omniumque ore frequentata erant, ad unum fere omnes usos esse. Habuere eiusmodi carmina Graeci, Romani, Germani, Hebraei. Quae si igitur vel ob naturalem eorum praestantiam, ut in graecis carminibus Homeridarum, vel casu aliquo servata sunt, veteres illae ideae et fabulae huius populi cum iis posteritati traditae et quasi sanctae sunt; e contrario cum iis plurimae gentis fabulae periire, et unicum tunc memoriae genus mansere ritus sacri in memoriam Deorum instituti. Ita inter Romanos factum esse arbitror. Rudia illa, quae Latium et Roma habuere, pa-

tria carmina ^{m)}, citra dubium in religione patrum potissimum versantia, adeo parum auctoritate valuisse et virtutibus se commendasse videntur, ut nisi prius amissa, tamen poësi graecae in Italiam translatae statim cederent, et cum iis patriae illae veteris Latii ideae religiosas et mythi haud dubie perierint, ita ut non nisi in festis et ritibus domesticis aliqua eorum notitia servata, causae rituum illorum plerumque deperditae essent. Inde simul apparet, cur ipsi veteres in mythis et causis, a quibus feriae et caeremoniae domesticae repetendae essent, adeo in diversa abierint, cum vetera illa monumenta vel deperdita essent, vel ob inconditam linguam vix intelligerentur. Graecis

m) Eiusmodi fuere *Saturnii versus* metro rudi et incondito Hor. epist. 2, 1, 158. et Ennius ap. Cic. Brut. 18.; *carmina Saecularia*, postea, cum ex accessione litterarum graecarum lingua mirum in modum mutata esset, vix intellecta, quorum autem magnam vim esse ad intelligendam patriam mythologiam certum est. Ea enim numina, quae in illis nominatim occurrunt, iam tunc Romae culta esse, iudicare licet, et iam veteres Grammatici ex eo, si quod numen in illis non obvium erat, de seriore eius accessione coniecerunt (vid. infra de Venere). In paucis iis, quae habemus, fragmentis v. c. *Ianus*, cuius praecipuae ibi partes fuere (unde Lydas a potiore: Καλῖος ὑμνοποιοῦντες τὸν Ἰαννόν) *Saturnus* (quam formam vult Scal.) *Lucetius*, *Volumnia*, *Mania*, *Pilumnus* occurrunt, de quorum antiquitate et domesticâ in Italiâ religione iudicare licet. Aliud eorum commodum in eo versatur, ut, si quid aliud, antiqua eorum lingua, ad veram notionem Deorum quorundam domesticorum coniectura adsequendam ducat.

autem fabulis litterae Romanae tunc potissimum citra dubium obrutae sunt, cum graecis poetis et scriptoribus vertendis Romani ingenium exercere coepissent, et tunc maxime, cum pro Crono *Saturnum*, pro Rheâ *Opem*, pro Baccho *Liberum* substituerent factum est, ut mythi graeci ad haec nomina domestica referrentur. Ita in multis accidit, ut nonnisi nomina ad Latium pertinentia arguant religionem eorum ibi domesticam esse; fabulae omnes e Graecia petitae sunt. Lucundissimum accidit, si quando commutationis eorum cum numinibus graecis momentum aliqua cum verisimilitudine deprehendisse nobis videri possumus, ut v. c. Saturnum cum *falce* agresti in *Κεχρο*, quod ille *falce* demetebat, abiisse multi bene observarunt. In aliis v. c. *Anna Perenna*, *Maia*, *Sanco* haud dubie appellationis similitudinem, in aliis ut in *Matu'a*, vocis significationem illud momentum fuisse, quo nomine comparabantur et commutabantur, apparet. v. infra.

De quibusdam certe numinibus in vetere Latium citra controversiam domesticis, deque aliis probabili notione et interpolandi ratione quaedam verba facere post ea, quae v. Ill. Heyne l. c. habet, ab Ovidii interpretatione non alienum erit. Universe numina illa modo reges heroesque in Deorum numerum relati, modo praesides et primi auctores operum agrestium, modo nymphae et numina sylvestria et montana vaticiniis clara, modo dei tutelares singulorum hominum fuisse, videntur. De *Iano* et *Saturno* celeberrimis omnino in hac mythologia nominibus h. l. agere supersedeo: de altero quae tentari possunt ad Fast. 1. collegi, de altero ad Ill. Heyne l. c. relegare licebit. De *Silvano* multa collegit et disputavit Ill. Voss. ad

Eclog. p. 521. De *Libero* s. *Loebasio* vid. eundem ad Ecl. 7, 58. De Cerere, quae mature cum Demetre commutata est, vix aliquid praeter nomen, quod sabinum esse, et *panem* sonare volunt Grammatici, superest. Serv. ad Georg. 1, 7. Alii explicabant per *Geres*, permutatione litterarum antiquâ. Cic. nat. deor. 2, 26. Ambarvalia illa (Tib. 2, 1) quibus iunctim cum Libero plerumque culta est, ad veterem eius in Italiâ cultum pertinere videntur, cum *Cerealia* contra urbana prorsus more graeco celebrarentur et a Demetriis Graecorum repetita essent. Cic. pro Balbo c. 24.

Si, quod certum est, vita pastoritia agrorum culturam in Italiâ praecessit, numina huc spectantia, ut *Pales* et *Ops* forte etiam antiquiora sunt illis culturae auctoribus et ad vitam fere nomadicam ascendere possunt. Palilia illa (vid. Fast. 4, 721) ipsa Roma antiquiora memoriam nobis servarunt *Palis*, de quo numine tam parum liquet, ut aliis femina, aliis mas videatur, quod ad antiquam statuam, cuius sexus non amplius apparebat, refert I. Lenz. ad l. c. Plurima eo redeunt, procreationi et generationi eam praefuisse, quod et ipsum festi nomen indicat; non enim pro pecudis solum, sed et mulierum fecunditate eo festo vota suscepta legimus ⁿ⁾, et altera scriptura *Parilia* (a pariendo) hoc aperte innuit. Comparatis pluribus vocibus, ubi *l* et *r*

n) Tibull. 2, 5, 91. *Et festus matrona dabit* etc. Festus: Parilia festa sibi observanda iudicant privatim ipsae quoque puerperae domi in stratis, ut pariendo ab iis stabiliantur. De votis pro pecudis partu v. etiam Dionys. 1, 88. et Ovid. l. c.

commutata sunt et *in se* invicem obierunt (caeria, caelia, λειριον, lilium, cf. quod Ovid. tentat de Remuriis et Lemuriis) ipsi scripturae: *Pales et Palilia* hanc notionem inesse fere crederem.

Opis nomen divitias et opulentiam prisci hominis rustici, quae in rei pecuariae et gregum affluentia totae comprehendebantur, referre videtur. Ops esse oīs, ovis, ut δαῖς, daps) et a pecude ad omnem possessionem antiquitus translatum esse iam prius monitum est o) v. Voss ad Ecl. X. Scalig. ad Fest. h. v. Pro Saturni coniuge iam tunc fuisse habitam, Opalia cum Saturnalibus coniuncta et Opis cum Rhea, Croni uxore, commutatio innuunt. Macrobio (1, 10) ipso cum Saturno frugum et fructuum repertores dicuntur, nunc tanquam vitae cultioris autores coli soliti. Aliis terra videbatur, quod semen recipiebant, quo etiam *Opis consiviae* cognomen spectat.

Vertumni quoque et *Pomonae* memoria flaminibus, templis et feriis celebrata est. Pomonae munus nomen prodit; de Vertumno ipsi veteres interdum dissentiunt; eo tamen plurima recurrunt, ipsum nomen munus eius indicare, ita ut omni rerum vicissitudini, anni etiam diversis

- o) Ab ipsa forma opis = ovis est opilio, pro quo et ovilio reperitur. Inde opulentus, inops. Ut autem pecude, in quo omnes fere prisci hominis copiae versabantur, πολυμηλοι, πολυαρνες ap. Homerum saepe notionem divitum praebent, ut inde *pecunia* dicitur, ut apud Homerum προβατα (wandelndes Gut) quae νειμηλιοις opponuntur, et hodieque passim in Germania *tauri κατ'ἐξοχην das Gut* vocantur, ita *opes* postea de omnibus, quaecunque aliquis possideat, dici coeperunt. v. Voss. epist. myth. I, 17.

temporibus praeesset. Locus class. apud Prop.
4, 2.

Proxime eandem ob rationem ad eum accedit *Anna Perenna*, in cuius festo ver, *laetum anni tempus spatium* suo rediens, publicâ laetitiâ excipiebant. Ovidius multus est de hilaritate et gaudio interdum effuso, cui suo adhuc tempore bibendo, iocando, cantando et saltando in Annae nemore ad pontem Milvium indulgebant. Ovidius, qui in ea explicanda quidem fabulas alienissimas admiscet, et in alia omnia abit, alibi tamen manifesto ipsam ad Anni initia fausta refert (3, 145. 146.), si quidem anni veteris auspicia hanc etiam ob causam a Martio petit, quod ibi Anna Perenna colatur. *Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores, Anna quod hoc coepta est mense Perenna coli*, in qua argumentorum serie eosdem c. Macrobio (1, 12. post init.) fontes, haud dubie fastographos illos (v. Prolegom.) respexit. Inter alios antiquiores Latii deos recensetur his Varronis versibus: Te Anna et Perenna, Panda και λατω Pales, Nerienes, Minerva, Fortuna ac Ceres.

Ipsum nomen aequae ac *annus* esse a notione orbis, circuitus, cui omnes fere populi annum similem fingunt, persuasum mihi est. Voces: *Anus* et *Annulus* (i. e. circuli) *ἔτος*, *ἐνιαυτός* *נָשָׂא*, *Jahr*, *year* ab antiquo *yra* circuire iam compararunt Bredow et Vossius; sed et *annum* esse a particula vetere *an* i. e. circum iam Ateius Capito ap. Macrobi. 1, 14. animadvertit et multa verba cum hâc particulâ composita arguunt. cf. Fest. v. Am. verba: *anquirere* (circum circa quaerere), *anceps* (*διπροσώπος*) *anclabre* (*αμφικυπελλον*) *ancile* (circumcaelatum Neapol. ad 2, 435).

Singulare autem in mythologiâ veteris Latii momentum est, numina ista tantum non omnia

vaticinio et cantu apud mortales claruisse, et celeberrimorum oraculorum in Italiâ antiquâ undique vestigia sunt.

De Fauno Picoque, de quibus locus class. exstat ap. Virg. Aen. 7, 81. deque celeberrimo Fauni oraculo, quod Latinus de Laviniâ suâ consultit, abunde egit ad h. l. Ill. Heyne; Ovidius duobus locis, (Fast. 4, 651. 3, 291.) eiusdem oraculi, quod diverso modo exornat, mentionem iniecit. A vaticiniis eidem *Fatui* nomen inditum est, quod proprie *fatidicus* est, postea ex eadem idearum coniunctione de delirante, desipiente dici coepit, qua *μᾶντις* de utroque Graecis dici solebat, ita tamen, ut in *μᾶντις* notio *furendi* praecederet. Frequentius uxor eius Fauna *Fatua* dici solet. Vetus de eâ mythus (Butas ap. Arnob. 5. p. 99. Elm. Plut. qu. Rom. 20) narrat mulieribus eam fata cecinisse, Faunum viris, nec unquam ob singularem castimoniam virum vidisse, tandem, cum clam maritum e vino poto ebrietatem contraxisset, virgis ab eodem ad mortem caesam esse, postea divinis honoribus auctam. Ad hanc fabulam referendi sunt ritus sacrorum ei d. 1. Maii offerri solitorum. Eadem enim videtur, quam *bonam Deam* vocabant, consentiente Plut. Caes. p. 711. Bonam Deam Dryada et Fauni uxorem dicens. Macrobius 1, 12. Terram etiam et Opem immiscet. — De commutatione cum Pane res nota est, et Lupercalia recte Ovidius a Lycaeis Arcadicis repetit. (2, 281,) nam ad regem Latinum prorsus non spectant. Quicquid etiam de terrore panico et repentinâ fugâ gregum Faunis tribuitur, iam Pani suo tribuerant Arcades.

Pertinent porro ad hoc genus *Canens*, *Egeria*, *Camenae*, *Carmenta*, *Porrima* et *Postverta* (Ov. 1, 635) de quibus ad Ovidium passim agendum

est. Etiam *Martis* oraculum apud Aborigines habet Dionys. 1, 14, ubi picus columnae lignae insidens Deorum voluntatem exponit. *Iuno* oracula edens plus semel occurrit v. c. in luco Exquilino sub nomine Lucinae (Fast. 2, 440). Ab eadem futura praemonendi facultate et monitis eius in reipublicae calamitatibus audiri creditis postea Monetae nomen accepit. Inprimis in historiâ Sabinarum raptarum mentio fit *Consi*, daemonis caeterum ignoti, qui Romulo consilium de raptis virginibus suppeditavit, (Κῶνσος, Βουλαῖος Plutarch.) in cuius honorem Consualia celebrata sunt, quique haud dubie consilii praeses fuit, ut nomen ipsum prodit. cf. Plut. Rom. 13, 3. Dionys. 2, 32. Si denique, quod vix aliter se habere potest, *Minerva* ad terram Latinam pertinet, mox cum Pallade graecâ commutata, haec etiam ad ea, quae consilio et sapientiâ suâ homines monere et adiuuvare credebantur numina, pertinere debet. *Menervare* enim antiqui dicebant pro monere (Fest. *promenervat*) et Minerva igitur eandem notionem, quam v. c. Moneta offerret. Recte igitur in hanc sententiam Festus: *Minerva, quod bene moneat. hanc enim pagani pro sapientia ponebant.* Unicum hoc forte vestigium de eo, quod Minerva ap. priscos Italos sibi voluerit; nisi quis hoc nomen latinum demum ad exprimendam Pallada Graecorum formatum esse malit.

Romanis vel potius Hetruscis etiam domestica est Larum vel publicorum vel privatorum religio. *Lar* ap. Hetruscos i. q. *dominus*, *princeps* tum viris nobilibus honoris causa praepositur (Lar Herminius, Lar Tolumnius, Lar Porsenna Liv. 3, 65. 4, 17. 2, 19.) tum Diis inferioribus et domesticis tribuitur et prorsus respondere videtur τῶν ἡρώων priscorum Graecorum, quod aetate Ho-

mericâ tanquam epitheton honorificum viris claris veniebat, postea de hominibus divino honore auctis dicebatur: v. Schn. h. v. de herois notione. Ut porro *ἥρως ἐπιχώριος* in Graecia i. e. viri demortui et de civitate suâ bene meriti una semper cum diis domesticis coli solebant, ita apud Romanos quaeque civitas, gens et familia proprios sibi habebat Lares, ad quos tum viri civitatis principes, tum singularum gentium patres, quibus vis aliqua in familiae salutem tribuebatur, pertinebant. Plaut: *Ego sum Lar familiaris ex hac familiâ — familiaeque Lar pater.* Amphit. prolog. 2. Merc. 5, 1, 5. Post apotheosin Caesar, et Octavianus ex urbium adulatione iam 718 post Sext. Pomp. victum iis additi sunt, quod Hor. 4, 5, 33. heroum cultui in Graeciâ comparat.

De publicorum Larium matre Larâ, Larundâ, deâ Mutâ, Manâ, Manâ Genetâ etc. denique de Manibus, Summano, Lemuribus et Larvis exponendi occasionem Ovidii loca praebebunt.

Quaedam addere liceat de aliarum veteris Italiae gentium Diis et religionibus domesticis, quae plus minusve postea Romam etiam migrarunt. Ita potissimum Satrici, Volscorum urbe, sanctam *Matutae* matris fuisse religionem Livius (6, 33. 7, 27. 28, 11) tradit. Satis notum est, hoc numen pro *Leucothea* Graecorum semper habitum esse. Veram autem huius Deae, quae ad priscam Italiam spectat, notionem assecutus esse videor, si ab Lucretio eandem prisco illo sensu ab interpolatione graecâ libero adhibitam video.

De rerum nat. 5, 655. ubi ita canit:

Tempore item certo roseam *Matuta* per oras

Aetheris Auroram defert, et lumina pandit.

Matuta ut *ῥως* Graecorum diei primam lucem designat, (die Frühe) et hanc veram verbi notionem

esse cognatae voces et Grammaticorum testimonia docent. Nonius Marcellus: *manum* dixere clarum, unde etiam mane post tenebras diei prima pars, inde Matuta, quae Graecis Leucothea. et Priscian. 2. p. 591. Putsch. Matuta significat Auroram. *Matutinum tempus* inde dici, vix monendum est. Quodsi igitur haec prima eius notio erat, ut primam diei lucem designaret, et inde Matuta i. e. *lucida, splendida*, (ut Solem graeci *Φοιβος* splendidum appellabant,) diceretur; facile coniicere licet, quomodo cum *Λευκοθεα* Graecorum commutata sit, cui commutationi haud dubie nominis significatio ansam praebebat; mox dici coeptum est Leucotheam cum Matuta eandem esse et fabulae graecae de Ino sive Leucothea ad Matralia etiam Romana transire mature coeperunt, ut ceremoniae huius festi solemnes (Fast. 6, 481) ad Inus fabulam adludentes, et graecae proprie originis (Plut. qu. Rom. 16.) aperte produnt. Quae si ceremoniae ad ipsum Servium templi conditorem adsurgunt, interpolatio graeca hoc ipso (ut re vera videtur) antiquior esse debet. Cultus Volscorum an more graeco celebratus sit, non apparet.

In Sabiniae gentis numinibus huius gentis auctor *Sancus*, ob templum quod Romae habuit, et varias eius interpretationes celebrer est. (Fast. 6, 213. 214.) De popularium cultu locus insignis ap. Sil. 8. 421. *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant, Sabe tuas* etc. Coll. Lactant. 1, 15. §. 8. qui ut Faunum latinae, Quirinum romanae, ita Sancum Sabinae gentis autorem vocat. — Romani etymologiam huius nominis proprii, quod fere cum Anco (nomine item sabino) convenire videtur, a *sanciendo* quaerentes inde eum Iovem, *sanciendo-*

rum foederum praesidem, interpretabantur, et foedera ei sacra putabant. Dionys. 4, c. 58. p. 257. 9. p. 617. (ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὃν Ῥωμαῖοι Κάγκτον καλοῦσιν.). Post eam interpretationem demum Dei Fidii, Fidionis nomen ei inditum videtur, et ex eo orta commutatio cum Hercule, quem in iureiurando alias invocare solebant. Frequentissima omnium *haec* commutatio et Sancus passim nonnisi cognomen Herculis putabatur, quod Propert. 4, 9, 74 ab orbe terrarum manibus suis sanciendo i. e. purgando derivat. (?) Aliud cognomen *Semo*, *Sanco* vulgo inditum, quod semihomo explicant, nescio quo iure fatoque in libris antiquitatem explicantibus ad omnes heroes et semideos transiit, aequè mirandum me iudice, ac si divisionem illam in Deos maiorum et minorum gentium, quam fere iocose Cic. Tusc. 1, 13, a Senatu Romano ad Deos transfert, (alibi etiam ad Stoicos Acad. 4, 41.) tanquam priscis solemnem in libris mythologicis serio adoptari videmus, cum Stoicos, in quos eandem divisionem transfert, in maiorum et minorum gentium Stoicos serio dividere non facile cui in mentem veniat. Citra dubium ab antiquâ scripturâ vel e Fastis Praen. notâ (i pro e, Viniri pro Venere) profectum est, si Tertullianus, qui *Simoni*, *Deo Sancto* templo inscriptum legeret, Simonem magum (Act. 8, 18,) Romae cultum sibi deprehendisse videbatur. v. Neap. ad 6, 213.

Ad eundem populum pertinet dea quaedam bellica, pro uxore Martis ibi habita, *Nerienne*, *Nerio*, *Neria* (ut *Anio*, *Anien*) quam doctâ disputatione ex Ennii, Licinii aliorumque locis vindicat Ge l. 13, 22. cf. vers. Varronis supra de *Perenna*. Virtutem et fortitudinem ipsa vis vocis iunxit, quae in cognomen Claudiorum, *Sabinae*

gentis, qui a fortitudine Nerones appellabantur, transiit. vid. Suet. Tib. 1. *Nero lingua Sabina fortis et strenuus.* E Lydo p. 85. eandem Romae cum Marte marito Tubilustrii die cultam esse cognoscimus, ubi eandem interpretationem adiicit.

In Tusculanorum religionibus domesticis praecipue laudatur *Maia* (magna Dea) quae tellurem referre videtur, et Vulcani uxor dicitur. Forte et Maius i. e. summus deus Vulcani nomen ap. Tuscul. fuit, etsi plerumque Maium ad Iovem referunt. Vindicanda erit eadem Gellio 13, 22, ubi *Naia Volcani* ap. Gronov. perperam legitur. Ab alterutro autem Maium mensem nomen habere adserunt auctores ap. Macrobi., quod ad probabilitatem omnium proxime accedit, et plurimi Bonam Deam, d. i. Maii coli solitam ad hanc Maiam referunt. Forte Faunae, Terrae, Maiiae nomina in unum numen cumulata sunt, vel utriusque festum nonnisi in unum diem incidebat. Commutatio eius c. Maia Mercurii frequens in Grammaticis.

Multum referret, si tempus, quo huius vel illius numinis cultus in Italiam primum advectus sit, persequi liceret, ubi in paucis vel coniectura aliquid efficere licet. Serius aperte et vel post Numae tempora transierunt v. c. *Apollo et Venus.* Apollinem, quem cum ipso nomine graeco adoptarunt, a Numae indigitamentis, vel canone Deorum a Numâ agnitorum alienum fuisse Arnobius narrat et Veneris nomen neque in carmine saluari occurrere, neque omnino sub regibus cognitum fuisse Cincius et Varro Macrobi. 1, 12. tradunt.

Denique adiiciamus quaedam de Hercule, divitiarum, fortunae et sortis praeside, ad F. 6, 212:

Altera pars Circi, Custode sub Hercule tuta est.

Si titulos quaeris, *Sylla probavit opus.*

Huc referunt locum Plut. Sylla 35. *Ἀπο-*

θύων δὲ τῆς οὐσίας ἀπάσης ὁ Κυλλὰς τῷ Ἡρακλεὶ
 δεκάτην. e more Romanis satis consueto Herculi
 bonorum decumam offerre, eumque inde nova-
 rum divitiarum acquirendarum sibi sperare adiu-
 torem. p) Cum et alia loca accedant, ubi Her-
 cules tanquam divitiis, sorti et fortunae praepo-
 situs adparet, et cum veteres et quidam recentio-
 res iam hac de re quaesiverint, paucis, quid
 sentiam, profiteri liceat. — Post pollucendi il-
 lum morem, tanquam divitiarum acquirendarum
 viam superstitiose creditam, thesauri etiam sub-
 terranei subito et praeter spem eruti eius favori
 deberi credebantur, et universe ut cui maxime
 res suae feliciter procedebant, ita Hercule se dex-
 terrimo uti credebat, eumque colere solebat. Huc
 pertinet Horatii illud Sat. 2, 6, 10. O si urnam
 argenti fors quae mihi monstret
 . . . *dives amico Hercule* et Pers. 2, 11. Sub rastro
 crepet argenti mihi seria *dextro Hercule!* ubi Scho-
 liastae animadvertunt, „Herculem divitiarum
 praesidem esse.“ Quo autem nexu, quaeso,
 hoc divitiarum praesidium cum heroe illo Tiryn-
 thio, rebus eius gestis, laboribus et mythis? quem
 tanquam Pluti et divitiarum inimicum ipsa fabu-
 la repraesentat? q) Inter veteres iam Plut. qu.
 Rom. 18. eâ de re quaerens, multa tentat, nec

p) Plaut Bacch. 4, 4, 115. Stich. 2, 1. (al. 1, 3, 80.),
 Varro L. L. 5, 54 Dionys. 1, 40. de ara maxima:
 δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχναὶ κατ' εὐχάς
 Quare et Crassum et Luculum frequenter decu-
 mam dedisse legimus, et a mercatoribus factum
 esse e Varrone apparet.

q) Phaedr. 4, 11. Coelo receptus propter virtutes
 Hercules, veniente Pluto, qui fortunae est filius,
 Avertit oculos, dicens: Odi illum, quia malis
 amicus est, simulque obiecto cuncta corrumpit
 lucro.

sibi ipsi satisfacere videtur. cf. Wieland ad Hor. l. c. — Quid igitur, si ea, quae de Hercule forte sub nomine **הַרְקֵל** i. e. mercator a Phönicibus culto, cuius et ideae et res gestae postea aliquando ad Herculem Graecum translatae sunt, iam pridem a quibusdam coniectata esse video, hoc etiam nomine in subsidium vocare tentaremus? Bene illi viderunt (vid. Encyclop. univ. v. Herc.) praesertim itinera illa, quibus terrarum orbem peragravit, ad Oceanum usque occidentalem penetravit et Herculis columnas condidit, ad Herculem illum Tyrium proprie pertinere, et inde ad Herculis Graeci famam, cui magna etiam itinera adscribebantur, postea accessisse. ^{r)} Poterat hic Hercules Tyrius priscus eorum heros esse, quem primum loca illa ad mercaturam gravissima adiisse fama narrabat, et quem nunc tanquam divitiarum et fortunae auctorem atque praesidem colebant, eique pro felici successu vota faciebant. Hoc modo Herculem Tyri, Carthagine, Gadibus pari religione cultum esse legimus, et omnia ista templa donis opulentissimis Herculi ex voto datis conspicua fuerunt. De opibus templi Tyrii vid. Dio. 42, 49. et eundem 43, 39. de templo Gaditano, quod prorsus simile erat illi Tyrio. Herod. 2, 44. Philostr. 5, 4.

Persuasum inde mihi habeo, Romanos hunc morem votis et decumis in Herculis arâ oblati divitias ab Hercule expetendi, eique opum et fortunae praesidium adscribendi superstitionem, quandocunque ab hoc Phönicum more petiisse;

- r) Ipsi portus Herculis, quorum in Italiâ plures occurrunt, H. Monoeci, Labronis, in quibus fama accedit, eos ab ipso Hercule conditos esse, ad Phönices pertinere videntur, qui omnia in Herculem tanquam nomen aliquod illustre cumulabant.

et certe hic mos aequè accedit prope ad Tyrium illum Herculem, quam procul eum abhorrere ab heroe illo Graeco omnes viderunt. s)

EXCURSUS III.

*De Romuli anno decem mensium ad Fast.
3, 121 et 1, 28.*

Tempora digereret cum conditor urbis, in
anno

Constituit menses quinque bis esse suo,
et:

Annus erat, decimum cum luna repleverat
orbem.

I.

Rationem a plurimis veterum initam t), ut menses, quales postea erant, lunares acciperent, modo triginta dierum, modo triginta et unius, et ita anno Romuleo CCCIV. dies assignarent, acute

s) Quodsi igitur in Syllae nummis ap. Ekhel T. VI. p. 98. Herculem agnoscit vir doctus, „*quacunque de causa illum monetae intulerit, nescire se*“ dicens, vix amplius de causa, cur adsidue Herculem coluerit Sylla, dubites. Hic enim vir, qui ipse confiteri solebat, Fortunae se omnia debere et inde Felicis, Fausti cognomina sibi imponebat, Herculem, cui tanquam opum et divitiarum praesidi, bonorum sub eius praesidio paratorum decumam obtulit, omnino maximi habere debuit, et eandem ob causam, quâ Venerem et Fortunam, etiam Herculem in nummis exhibet. — Tanquam sortis et fortunae praeses apparet etiam in historiola apud P ut. Romul. 5, ubi talis ludit cum aedituo.

t) Ovid. l. c. Macrobian. I, 12. Solin. I. Censorin. 20.

iam confutavit Illustr. *Bredow*. (hist. Unters. H. 1. p. 38). Disertis enim verbis Livius anni divisionem ad *lunae cursum* Numae demum adscribit; et, quod omnino gravissimum est, ipsius *a n n i* notio, quae certum orbem gravissimorum naturae phaenomenorum, et temporis certo spatio recurrentium designat, annum solarem apartè desiderat. Et omnino nihil naturae magis consentaneum est, quam ut populi rudes hanc periodum a natura ipsa constitutam, et maxime in oculos incurrentem ad tempora digerenda adhibeant. Si vero h. l. annum solarem ponimus, de mensium numero et ratione difficultas oritur.

II. Fuere iam inter veteres, qui omnem hanc de decem mensibus famam negarent et non nisi ex Antiquariorum coniectationibus, quod Quinctilis et Sextilis a numero dicti essent, ortam esse scriberent. Ita Licinius Macer et Fenestella ap. Cens., et e recent. Scalig. emend. tempor. II. p. 172. eiusdem sententiae se patronum obtulit. Eandem fere paulo tamen immutatam amplectitur Plutarch. (Numa 18. §. 1, 2) duodecim menses accipiens, quorum primum locum Martius, undecimum et duodecimum Ianuarius et Februarius occuparent, ita tamen quoad dierum ordinem dispositos, ut sibi impares alius ne vicenos quidem, alius ultra triginta quatuor dies haberet, in quo ordine hoc unum spectaretur, ut annus 360 dierum existeret. — Sed hac etiam ratione constans reliquae antiquitatis fama negligitur, et viae quaerendae erant, quomodo decem menses in anno pleno solari explicari possent.

III. A Plutarcho igitur ductus Petavius annum accipit mensibus imparibus distinctum, sed decem tantummodo, *ita ut modo longiores, modo breviores* tamen iustum anni spatium implerent;

et fere similiter Ill. Bredow. l. c. sentit numerum denum, tanquam Romanis et alibi solemnem, ad hanc anni divisionem in decem partes, a lunae motu alienas *sed fere suppare* adhibitum esse. *Laudat* V. Cl. alios etiam populos (cf. etiam Putean. de bissexto **Graec. Thes.** 8, 457), qui annum solarem in partes modo plures, modo pauciores, libere tamen a lunae cursu distinctum haberent, v. c. Mexicanos, qui annum in XVIII. partes ita diviserant, ut quaevis pars XX. dies haberet, V. in toto anno superessent, et Indos (Curt. 8, 9) qui XXIV. anni partes habebant: quibus addere liceat Kamchatkanos, qui secundum labores suos in agro colendo annum in decem partes dividunt. (Voyage de M. l'Abbé Chappe en Sibirie, tom. III. p. 17 et 18).

IV. Fortasse et causam huius Romanorum divisionis reperire licet, quae sese aliqua probabilitate commendet. Apud Athenienses, ut populus in decem *Φυλας*, et senatus in totidem *πρυτανείας*, ita etiam totus annus in decem partes (*πρυτανείας*) divisus erat, quarum quaevis triginta quinque vel sex dies habebat, et in quibus singulis siugulae senatus *πρυτανείας* reipublicae praeerant. Hae anni partes iuxta menses consuetos solemni divisioni inserviebant, ut mercedes ad earum ordinem solverentur etc. etc.: et ipsae aliquando per abusum *μήνες* vocantur vid. Ammonii locum apud Neap. ad 1, 29. s. v. *πρυτανεία*. Etsi igitur scriptores Romani in hist. Romuli de simili senatus divisione et imperii per vices tenendi more nihil edant, Ovidii verba (3, 127) similem divisionem non obscure innuunt:

Inde *pares* u) centum *denos* secrevit in *orbes*
Romulus:

u) Alii *patres*.

et quid igitur, si anni totum orbem ita, ut in Atheniensibus fieri videmus, a Romanis etiam ante Numam, qui „*omnium primus annum ad lunae cursus in duodecim menses divisit*“ tempore, quo quaeque decima Senatûs pars imperium urbis teneret, divisum esse statueremus? et decem menses pares, circiter totidem dierum ac πενταεταί, in anno Romuleo acciperemus? Nomina harum partium seu mensium x), si ita eas vocare licet, a numero petita esse poterant, e quibus Numa quaedam etiam in mensibus lunaribus servavit. y) Annum autem initium cepisse ab eo tempore, quo nunc Martius est, et constans omnium fama est, et plura argumenta probabiliter declarant. Tum enim naturae maxime consentaneum est, a vere anni initium petere, tum Annae Perennae festum, anni initia fausta haud dubie designans, tum denique ceremoniae illae antiquae ad anni initium spectantes, quas Ovid. 3, 137. et Macrob. 1, 12. exhibent, non obscure innuunt.

EXCURSUS IV.

Quaestiones, ad interpretandos quosd. locos spectantes.

I.

6, 773. *Quam cito venerunt Fortunae fortis honores.* Quaeri potest, an fortuna, cui Servius hoc

x) Derivatur quidem vulgo nomen mensis a μην, ita ut nonnisi de mense lunari originitus dictum sit. Fortasse vero aequè bene a *metiri mensurum* derives, ita ut ii, qui primi hoc nomen posuerunt, non lunam, sed divisionem tantum anni respexerint.

y) Pari ratione menses apud Iudaeos primum numero

die templum dedicavit, primo casu *fortis Fortuna*, vel *Fors Fortuna* dicta fuerit. Prius verum esse, certissime nunc mihi probatur. *Fortis* (vel *fortis*, *fortus*, *horctus* cf. ad 4, 620) priscis Romanis fuisse i. q. bonus et Fest. (v. *Sanates* et *Horctum*) expressis verbis tradit, et exempla apud Plautum, ubi hoc usu occurrit, probant. Mil. 4, 3, 13. Bacch. 2, 2, 38.

Ecquid *fortis* visa est? de puella, ubi est i. q. *bona*, *pulchra*. Eodem sensu vir *fortis*, alibi bonus (Patriot). Eo autem minus dubito, ipsum forte templum inscriptum fuisse: *Fortuna fortis*, cum ex hac solum forma lucem nanciscatur Plutarchi locus perquam singularis: (de fort. Rom. p. 319. A.). Τυχην, ἣν Φορτικὴν καλοῦσι, ὅπερ ἐστὶ ἰσχυραν, ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν, ὥς τὸ νικητικὸν ἀπαντῶν κρατος εἶχουσιν. Formam *fortis* in graecae vocis similitudinem mutaverat, ut ille linguae latinae interdum gnarus est; sensum tamen exprimit, ac si *Φορτικὴ* i. q. *fortis* esset. — Habermus igitur hoc cognomine designatam Fortunam bonam, faustam, felicem, cum et malam Fortunam a Romanis cultam sciamus, et perperam igitur quidam Fortem Fortunam *casum caecum* esse dixere. Idem est constans loquendi usus in „forte fortuna“ quod de re aliqua dicitur, quae casu quidem, sed feliciter nobis obtigit, Ter. Eun. 1, 2, 54. Hecyr. 3, 3, 26., et si postea primo casu *Fors Fortuna* occurrit (Phormio 5, 6, 1) ut ipsi Grammatici adnotant, ubique eodem, quo dixi, sensu fit. Donat. ad l. c. *Fortuna dicta est incerta res, Fors fortuna eventus fortunae bo-*

distinguebantur; postea demum propria nomina accipere. vid. Warnekros hebr. Alterth. p. 539. Antea mensis primus, secundus, tertius etc. postea אֲבִיב, אֲבִיב, etc. dicebantur. —

nus. Fortasse primus casus *Fors*, hoc nexu demum a casu sexto *forte fortuna*, qui proprie erat a *fortis fortuna* petendus est.

2. 6, 793. Tempus idem *stātōr* aedis habet etc. Librarios, qui *T. i. stātoris erat* reposuerant, iam bene reputavit Heinsius hanc lectionem ex opt. codd. adprobans. Haud scio an satis iam a Grammaticis annotatum sit momentum illud, quod bene ad hanc lectionem stabiliendam facit, plurima scil. verba et latina et graeca, vocali brevi in longam productā significationem suam activam in passivam et mediam mutare solere. Exempla in promptu sunt: *Act.* est *stāre*, c. reduplicat. *sistere*, (*stellen*) unde *stātor*, qui *sistit*, *statum* i. *constitutum*, *stātīm* i. *mox* (vid. Donat. ad Ter. Phorm. 5, 3, 7, quod verè observatum, etsi interdum neglectum est) *Med.* *stāre*, se *sistere* (*stehen*), *stātorus*, *stātim* i. est *firmiter* vid. Donat. l. c., et proprie *stātor* si est i. q. *stans*, qui *adstat*, v. c. de servo, ut saepe. Falsam igitur prosodiam arbitror in Priap. 52, 3. iam primum *stātōr* hic libidinosus, ubi *stātor* esse deberet Priapus *adstans*, non, *qui sistit*. — Analogiae causa cf. *act.* *pendēre* (*henken*) in specie libram suspendere inde *solvere*. *med.* *pendēre*, *suspensum esse* (*hängen*) -- *act.* *iactō* *med.* *iaceo*, *iactus sum* (*liegen*) -- *act.* *parēre*, *producere* (*erzeugen*) *parēre*, *produci*, (*erscheinen*). Eodem modo Graeci, ubi duplex forma est, altera transitiva, altera intransit. prosodiā has distinguere solent: v. c. *περάσω* transit. (*α* brev.) *trans mare duco, vendo* (unde *πιπεράσω*) *πέρασω*, intrans. (*α* long.) *transibo* — *φύω*, *φύμι* — alibi productiores formae intrans. *ἀσάι* *satiare*, *ἀδῆσαι* *satiatum esse* etc. etc.

3. 1, 525, ubi Carmenta fatidica de Roma ex Troiae eversae cinere splendidius resurrectura exclamat:

Urite victrices Neptunia Pergama flammae,
Num minus hic toto est altior orbe cinis?

explicari et iungi video: *num hic cinis* i. e. Troia in cineres redacta, *altior toto orbe minus* quid est, quam ante Troia erat, igitur: an Troia incendio imminuta est? — Nonne ita sensus expediendus est: *num minus* est interrogative, ut gravior oratio poetica poscit, pro pedestri: *non minus*, *nihilominus*, *attamen*. Sensus: Urite etc. Attamen hic cinis altior erit toto orbe. Hoc non capientes librarii *minus* pro adi. capientes ad *altior cinis* referebant, et lectiones cuderant, quales sunt: *non minor*, *num minor*.

4. 1, 595. ubi multi insignes referuntur duces, qui rebus gestis titulos et cognomina reportaverant, post multos alios etiam dux quidam his verbis innuitur:

Hunc Numidae faciunt: *illum Messana superbum*. Cogitarunt intpp. de M. Valerio Messala, vel de Appio Claudio, qui primo bello punico rem in Sicilia gesserant, et alterum vel alterum *Mamertini* cognomen accepisse opinantur. Sed dubito, an de Valerio, cuius partes in hac expeditione secundae erant, et de cognomine cuius nullum vestigium extat, cogitari liceat, cum inspecto Polybio (1, 1) vix de eo, quem Ovidius innuit, dubitari queat. Appius enim Claudius non solum singulari celeritate primam expeditionem confecit, Messanâ expulit Carthaginenses et Hieronem expugnavit, sed et postea ad exemplar navis carthaginensis classem extruxit, proelium navale committit et *Caudicis* cognomen inde invenisse dicitur. vid. Polyb. l. c. Nonne hunc titulum Ovidius spectasse putandus erit?

ERRATA ET EMENDANDA.

(PRIOR NVM. PAG. POSTERIOR LINEAM INDICAT.)

Ob officinae typographicae distantiam fieri non potuerat, ut ipse plagulas castigandi curam susciperem. Sphalinata, quorum plurima irrepsisse doleo, h. l. saltem indicare volui; quae ut in exemplari suo emendet, lectorem rogo. Foedus imprimis error in eo admissus, ut inde a pag. 49 disticha perverse impressa sint, ita ut hexametri pentametrorum locum occupent et vice versa, diu male me habuit, sed sine magnâ impensâ reparari non potuit. Leviora sphalinata in interpungendo et in tonis Graecis frequenter admissa lectori benevolo ad emendandum relinqui debebant.

7, 8 n. 1794. 8, 24 quis pro qui. 8, 2 n. ad Caes. 9, 2 verba: quae plur. — explicaverant leg. post *horum sacrorum* p. 8. fin. 11, 26 dele *non*. 25, Plautius. 35. in *eo* concinn. 20, 3 consul. 7 not. interpunge post quidquam. 8 tolle apices. 21, 7 Antoniis. 8 malo: *idem facere parabant*. 28 punctum in fine. 34 fuerint. 27, 20 celebrarat. 30, 6 Praenestinae. 12 tolle *sed*. 31, 6 eum Aug. 25 Sueton. 33, 11 factis pro fastis. 33, 20 censuit. 36 hoc loco. 34, 9 *sit* pro *est* et 35, 29 sint. 34, 13 Quirini. 35, 4 intexuisse. 36, 7 erutum. 19 Allifanum. 38, 11 diversè. 39, 15 post *Junio* comma. 40, 1 Ut. 18 comma post videmus. 28 tolle comma post denariis. 30 vera. 42, 4 l. in averso exstat: Aurora etc. inscr. Plancus. 6 fin. comma pro puncto. — In sequentibus linearum numerus ad notas tantum spectat. — 45, 12 superveniente 20 *praecedenti* pro *subs. d.* 33 omina. 46, 5 quodam. 48, 7 Tacito: vetust. 10 foco. 49, 5 post 17 pone punctum. 9 post *Varro* colon. 51, 7 Alcmenae. 17 dele I. 52, 24 post *iuvenis* uncum. 29 quin. 55, 10 domui. 20 Festi. 56, 10 utriusque. 12 deliciis. 24 proprie est. 57, 3 remanebat. 59, 5 tolle semel *accendi*. 14 exponit. 24 permuta signa (-) et (,).

60, 5 tolle comma post *defertur*. 61, 5 puro. 16 Rosmarinus. 22 mascula. 62, 9 numini. Tolle *id*. 11 mulctram. 63, 12 Semideae. 17 sumserant. 19 comma post *praec.* tolle punctum post *frondes*. 24 tolle *et*. 64, 22. De pro E. 65, 23 Lycaeï et Luperci. 66, 1 coagulatum. 3 a fin. $\pi\alpha\upsilon\upsilon\ \mu$. 67, 12 punctum post *solemnis*. 19 defrutum. 68, 21 adoptabat. 69, 2 necessaria sint — vitae. 13 simili, ac quo. 70, 14 Epy. 567. 17 fu-

sius de hac re. 71, 3 punctum post *cane*. 72, 20 petitulo.
 73, 4 σποριμος. 9 Theophr. 14 comina post *simulac* et *con-*
gregari vel scribe: robigo. 21: Ερυθρίβιον 23 Ερυσιβίην. 74,
 10 post *pern*. inserte: *vocat*. 21 de nive et glacie. 77, 6 Amor.
 tolle *dicit*. 8 Hom. l. c. II agricolae. 79, 10 tolle (?). 14 Cari-
 siae. 80, 10 Martis 17 interfectorem. 81, 5 aeneis — impensi-
 erant. 12 et meum. 24 statuis. 22 cogit. cf. Suet. l. c. 82, 4 dele
 viro 11 τιμωρου 12 et 15 ζήλωμα. 23 impos. est. 83, 6 arma
 7 Sabinarum. 12 τῶν. 86, 19 Romanorum metu. 87, 10 fuit
 pro erat. 91, 7 debuissent. 23 se Virg. 92, 4 n. Cecropæa. 93,
 9 desierant. 95, 4 fastus 8 manebant. 15 post praecepta dele com-
 ma. 24 punctum post iubet. 96, 1 Canon 3 poterant. 97, 25
 mirum est. 98, 22 incidit. 99, 1 Pontedera. 100, 1 repetitur.
 6 loca sunt. 23 substituit. 102, 3 defuit. 5 a fin. scribe omnia
 uno tenore. 2 a fin „Orion — abscondi.“ 103, 1 n. oscitatione.
 7 καί. 104, 5 heliacus. 10 lege: *conciuit cum O.* — *qui*
dies fere convenit, legitur. 2 a fin. Euctem. 105, 12 XI Cal.
 16 Signaque 19 apparentem. 109, 7 perirent. 3 not. Saliaria. 15
 Saturnus. 110, 18 Matuta. 22 aliorum 24 dele v. 111, 1 n. fe-
 tus. 112, 1 abierunt. 3 not. a pecude. 114, 27 dicente. 117,
 25 Sabinae. 121, 30 tolle superstitionem. 122, not. 10 offerebat,
 debebat. 123, 7 aperte. 124, 2 a fin. tolle punctum. 125, 4
 a tempore. 126, 2 not. accipiebant. 127, 6 refutavit. 128, 3
 a fin. commisit. Adde potissimum pag. 9, 3 invidit. In textu IV,
 663 comina in fine. IV, 926 opus.

A V C T O R.

Gesenius, Wilhelm,

Symbolae observationum in Ovidii Fastos

Altona 1806

A.lat.a. 1114

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10242159-3